

UNIVERSITETET I OSLO

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Mellom det tsjekkiske, det tyske og det jødiske

Fremstillingen av jødene i tsjekkisk presse, januar 1937-15. mars 1939

Masteroppgave i historie

Jan Alexander Svoboda Brustad
Høsten 2013

Takk til:

Først og fremst vil jeg takke min veileder, Knut Kjeldstadli, for kyndig bistand under hele prosessen. Min biveileder, Einhart Lorenz, skal også ha en stor takk for nyttige faglige kommentarer til de tre empiriske kapitlene. Jeg vil også rette en spesiell takk til min gode venn og kollega ved *HL-senteret*, Lars Lien, som har fungert som en uformell biveileder og både faglig og ikke-faglig samtalepartner gjennom hele arbeidet. Hans sterke faglige interesse for tematikken bidro dessuten sterkt til valget av nettopp dette prosjektet.

Mitt mastergradsprosjekt har vært del av *HL-senterets* forskningsprosjekt "*Jøden*" som *kulturell konstruksjon i norsk offentlighet, 1814-1940*. Jeg vil derfor takke prosjektets ledere og medarbeidere for både et sjenerøst stipend, og for muligheten til å være del av et stimulerende faglig forskningsmiljø. Min sjef og gode kollega ved *HL-senterets* dokumentasjonsavdeling, Ewa Mork, skal ha takk for å ha introdusert meg for biblioteksbaser jeg ikke kunne klart meg uten, i den evige jakten på litteratur utilgjengelig innenfor landets grenser.

Jeg vil rette en stor takk til begge mine foreldre. Mamma, dersom du ikke hadde gitt meg det tsjekkiske språk i gave, hadde denne oppgaven åpenbart nok aldri latt seg gjennomføre. Pappa, du har vist en bemerkelsesverdig interesse for mine studier helt siden den første dagen på Blindern. Takk!

Sist, men ikke minst, vil jeg takke min kjæreste og samboer, Karoline Skedsmo, for å ha holdt ut to og et halvt år med sterke humørsvingninger og tidvis både fysisk og mentalt fravær. Jeg lover å gjengjelde tålmodigheten når du nå selv er i gang med ditt eget mastergradsprosjekt. Du skal også ha takk for korrekturlesning av hele oppgaven.

Innhold

Kapittel 1: Innledning	1
Bakgrunn: tendenser og perspektiver i tidligere forskning	1
Tema og problemstillinger	4
Avgrensninger og kildevalg.....	7
Metodiske betraktninger	9
Begrepsavklaring og teoretiske perspektiver: antisemittisme og nasjonalisme	10
Oppgavens struktur.....	13
Kapittel 2: Bakgrunn: Tsjekkisk nasjonalisme, tsjekkere og jøder fra 1800 til 1939 – de lange linjene	15
1800-1848: Den nasjonale ”oppvåkningen” og tysk-jødisk assimilasjon	15
1848-1918: Tilbakefall, radikalisering og uavhengighet – jødene mellom to nasjonale bevegelser	19
1918-1939: Nasjonalisme med et menneskelig ansikt – Tsjekkoslovakia som en ”oase for jødene”?.....	26
1. oktober 1938-15. mars 1939: ”Autoritært demokrati” og konstruksjonen av en ”ren” etnisk-nasjonal tsjekkiskhet – den andre republikken og jødene	29
Oppsummering	33
Kapittel 3: Jødene mellom ”det tyske” og ”det tsjekkiske”	35
De tsjekkiske jødene og nasjonal identitet frem til München: mellom ”det tsjekkiske” og ”det tyske”	36
De tsjekkiske jødene og nasjonal identitet etter München: ”konjunkturalisme”, hederlige unntak og skjebnens ironi	42
Jødiske flyktninger før München: ”politisering” og ”germanisering”	50
Jødiske flyktninger etter München: ”tsjekkiske brødre” og ”jødiske parasitter”	54
Oppsummering	58
Kapittel 4: Jødene og det tsjekkiske samfunnslivet	60
Anvendelsen av jødene i den politiske debatten.....	60
Jødene og det tsjekkiske kulturlivet	68
Jødene, arbeidsmarkedet og den tsjekkiske økonomien.....	74
Oppsummering	84
Kapittel 5: Jødene utenfor de tsjekkiske kjerneområdene	86
Mellom modernitet og ortodoksi: jødene i Rutenia.....	86
En minoritet mellom tre majoriteter: Jødene i Slovakia.....	93
Siviliserende og nasjonale jøder eller løsningen på ”det jødiske spørsmål”: Jødene og Palestina.....	99
Oppsummering	105
Kapittel 6: Oppsummering og konklusjon	107
Litteraturliste	116
Kildeliste:	122

Kapittel 1: Innledning

Mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia har tradisjonelt blitt fremstilt som det store "annerledeslandet" i øst- og sentraleuropeisk sammenheng. Mens demokratiene i nabostatene gradvis forvitret, og ble erstattet av mer eller mindre autoritære og fascistiske diktaturer, besto det tsjekkosllovakiske parlamentariske demokratiet helt frem til München-forliket i september 1938. Også den etter sigende moderate, tolerante og humanistiske tsjekkiske nasjonalismen har blitt fremhevet som et sentralt aspekt ved Tsjekkoslovakias annerledeshet. Ifølge denne historiske tradisjonen nøt også den tsjekkosllovakiske jødiske minoriteten godt av langt bedre livsvilkår enn sine trosfeller i statene rundt. Ikke bare har det blitt hevdet at den tsjekkosllovakiske staten og offentligheten i svært liten grad var preget av antisemittisme, men også at staten fra sin begynnelse var direkte positivt innstilt overfor de drøyt 350 000 jødene i landet.¹ Etter Hitlers triumf i 1933 ytret utenriksminister Edvard Beneš støtte for sitt lands jødiske befolkning: "There is no Jewish question in Czechoslovakia. I would not like to be a member of a government which recognizes the existence of such a question."²

Bare drøye fem år senere, i kjølvannet av München, kom en ganske annen holdning til syne i det statsbærende Agrarpartiets organ *Venkov*: "Hos oss er det en rotfestet antagonisme mellom tsjekkeren og jøden. I jøden har folket sett en germaniserende kraft og en utbytter."³ Er dette og liknende utsagn i tsjekkisk⁴ presse etter München-forliket radikale brudd med en "god" tsjekkisk tradisjon, eller kan de relateres til en underliggende tsjekkisk antisemittisme med eldre historie, og med grunnlag i en mer sjåvinistisk og intolerant form for nasjonalisme? Hvordan kan vi forklare den tsjekkiske antisemittismen etter forliket?⁵

Bakgrunn: tendenser og perspektiver i tidligere forskning

Tsjekkoslovakia er også et annerledesland hva angår akademisk litterær produksjon om forholdet mellom jøder og ikke-jøder i mellomkrigstiden. Det er skrevet atskillig mindre om forholdet mellom de tsjekkosllovakiske jødene og majoritetsbefolkningen i perioden mellom krigene, enn det er skrevet om samme tematikk i land som Polen, Ungarn, Tyskland og Østerrike. Det massive tre bind store verket *The Jews of Czechoslovakia*, skrevet av

---

¹ Ezra Mendelsohn 1983, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington: Indiana University Press, s. 147.

² J. W. Brügel 1971, "Jews in political life" i *The Jews of Czechoslovakia. Historical studies and surveys. Vol. II*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, s. 244.

³ *Venkov*, 22.12.1938, s. 4.

⁴ For avklaring av avgrensning til "tsjekkisk" fremfor "tsjekkosllovakisk" presse og offentlighet, se s. 7.

⁵ Prosjektets konkrete hoved- og underproblemstillinger redegjøres for på s. 4-6.

bidragsytere i Society for the History of Czechoslovak Jews i årene 1968 til 1984, må kunne sies å være standardverket om de tsjekkosllovakiske jødene i mellomkrigstiden. Det er skrevet av et stort antall forskere – mange av dem utvandrete tsjekkosllovakiske jøder – om de fleste tenkelige temaer knyttet til jødisk liv i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia. Det sies imidlertid særdeles lite om forholdet mellom majoritetsbefolkningen og den jødiske minoriteten.

Nyere forskning om jødene i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia finnes for eksempel i Ezra Mendelsohns *The Jews of East Central Europe between the World Wars* (1983), i Natalia Bergers (red.) *Where Cultures Meet. The Story of the Jews of Czechoslovakia* (1990) og i bakgrunnskapitlene i Livia Rothkirchens *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust* (2005). Det jødiske museet i Praha har gitt ut to korte, men informative antologier om mellomkrigstidens tsjekkosllovakiske jødiske minoritet i periodene før og etter München. Den tsjekkiske forskeren Petr Bednařík har skrevet en artikkel om antisemittisme i tsjekkisk presse i perioden mellom München-forliket og den nazistiske okkupasjonen.⁶ Denne artikkelen berører klart mitt eget prosjekt, men tar altså kun for seg den korte perioden fra 1. oktober 1938 til 15. mars 1939, og vektlegger ensidig den negative fremstillingen av jødene. Også tsjekkiske historikere som Jan Gebhart, Jan Kuklík og Jan Rataj har berørt den tsjekkiske antisemittismen i perioden etter München, i enkelte kapitler i sine verker om den såkalte andre republikken (perioden fra München-forliket til den nazistiske okkupasjonen).⁷

Selv om forholdet mellom den jødiske minoriteten og den tsjekkiske majoriteten berøres hos alle disse forskerne, er dette, med unntak av Bednaříks korte artikkel, ikke i hovedfokus hos noen av dem. Det finnes ingen verker tilsvarende Israel Gutmans *Poles and Jews between the Wars* (1987) eller Shulamit Volkovs *Germans, Jews and Antisemites* (2006) om situasjonen i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia. Derimot har historikeren Hillel Kieval⁸ gjort interessant forskning om forholdet mellom jødene og majoritetsbefolkningen i Böhmen og Mähren i perioden fra 1850 til 1918. Spesielt Kievals fokus på forholdet mellom jødene og den tsjekkiske nasjonalismen frem til 1918 gir en viktig bakgrunn for min undersøkelse av den tsjekkisk-språklige politiske pressens fremstilling av jødene i mellomkrigstiden.

---

⁶ Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.) 2004, *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze. Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.) 2007, *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze. Bednařík, Petr 2007, "Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky", i (red) Hámáčková et. al., *Židé v Čechách*, Praha, s. 32-45.

⁷ Jan Gebhart og Jan Kuklík 2004, *Druhá republika. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha: Paseka. Jan Rataj 1997, *O autoritativní a národní stat. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*, Praha: Karolinum.

⁸ H. J. Kieval 1988, *The Making of Czech Jewry: National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870-1918.*, New York: Oxford University Press og H. J. Kieval 2000, *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands*, Berkeley: University of California Press.

Nyere relevant forskning omfatter også mer generell litteratur om tsjekkisk nasjonalisme og nasjonalistisk ideologi, som i sin tur kan relateres til majoritetens forhold til minoritetene – den jødiske spesielt. Eksempler her er Mary Heimanns *Czechoslovakia. A State that failed*, fra 2009, og Andrea Orzoffs *Battle for the Castle. The myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*, utgitt samme år.

Den spesifikke litteraturen om jødene i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia – særlig flere av bidragsyterne i *The Jews of Czechoslovakia*, men i betydelig grad også den nyere forskningen – har en klar tendens til å fremheve den positive situasjonen for de tsjekkoslaviske jødene, spesielt sett i en øst- og sentraleuropeisk kontekst. Denne forskningen fremstiller i overveiende grad Tsjekkoslovakia frem til andre halvdel av 1938 som et land der antisemittismen må kunne betegnes som et marginalt fenomen innenfor politisk liv og offentlighet, og der staten var grunnleggende positivt innstilt til den jødiske befolkningen. Som forklaring fremheves spesielt det tsjekkoslaviske demokratiet og den liberale, tolerante, moderate og humanistiske nasjonalistiske orienteringen – personliggjort i statens mest prominente politiske skikkelser – Tomáš G. Masaryk og Edvard Beneš.

Mendelsohn erkjenner at det kunne ligge et element av egeninteresse i pro-jødisk politikk, men han hevder like fullt at "the rulers of Czechoslovakia appeared to be not only opposed to anti-Semitism, but in a way even pro-Jewish", og beskriver sågar en allianse mellom staten og jødene.⁹ De antisemittiske tendensene som måtte finnes, tillegges gjerne ganske marginale miljøer på ytre høyre fløy, eller landets større nasjonale minoriteter – det være seg tyskere, slovakker eller ungarene. Disse gruppernes antisemittisme kobles da gjerne til anti-statlige og anti-tsjekkske holdninger.¹⁰

Felles for denne forskningen er imidlertid også at beskrivelsene av Tsjekkoslovakia som annerledesland tar en brå slutt etter München-avtalen. Post-München perioden fremstilles som det store bruddet med den "gode" tsjekkiske tradisjonen. Demokratisk forvitring, tsjekkernes bitterhet mot egne og internasjonale politiske ledere, motløshet, psykologisk og moralsk forfall, samt bruddet med den liberale politiske tradisjonen til Masaryk (døde i 1937) og Beneš (gikk av etter München) fremheves blant annet som årsaker til den sterkt økende antisemittismen i tsjekkisk offentlighet under den andre republikken.¹¹ En høyreorientert og autoritær regjering, under stadig sterkere press fra tysk nazistisk side, vektlegges også for å

---

⁹ Mendelsohn 1983, s.147 og 149.

¹⁰ Mendelsohn 1983, s. 151.

¹¹ Livia Rothkirchen 2005, *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust*, Lincoln: University of Nebraska Press, s. 71-72.

forklare den endrede situasjonen for landets jøder.¹² Bildet av en tsjekkisk offentlighet i moralsk forfall, og med betydelige antisemittiske innslag etter München, bekreftes i Petr Bednaříks studie.

Mary Heimann har på sin side skrevet en annerledes historie om den tsjekkosllovakiske staten, den tsjekkiske nasjonalismen og statens forhold til sine minoriteter. Hun hevder at historien om ”annerledeslandet” Tsjekkoslovakia er unyansert, og at den tsjekkiske nasjonalismen også hadde sjåvinistiske og intolerante aspekter ved seg. Heimann skriver ikke først og fremst om statens og majoritetens forhold til jødene, men hevder likevel at tsjekkisk antisemittisme hadde like dype røtter som ellers i Europa. Hun mener det spesielle ved tsjekkisk antisemittisme var at den, fremfor å være begrunnet i rase eller religion, i betydelig grad var en variant av ”anti-German feeling”.¹³

Heimanns poeng om berøringspunktet mellom tsjekkisk antisemittisme og anti-tyske holdninger er interessant blant annet i lys av Kievals forskning om tsjekkisk nasjonalisme og jødene i Böhmen og Mähren i perioden før første verdenskrig. Han fremholder at den tsjekkiske nasjonalistiske bevegelsen på slutten av 1800-tallet opererte med en antisemittisme som utpekte jøden som støttespiller for den rivaliserende tyske nasjonalbevegelsen, den generelle tyskkulturelle dominansen, og som spredde av *němectví* – tyskhet.¹⁴ ”Tyskheten” og ”det tyske” symboliserte for de tsjekkiske nasjonalistene den tysk-språklige og tysk-kulturelle nasjonen og nasjonale ånden – den tsjekkiske nasjonens fundamentale motsetning.¹⁵

Tema og problemstillinger

Med utgangspunkt i tendensene og perspektivene i den tidligere forskningen vil jeg i det følgende skissere undersøkelsens hoved- og underproblemstillinger. Som nevnt er forholdet mellom tsjekkisk majoritet og jødisk minoritet i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia komparativt sett et mindre utforsket tema – både i forhold til forskning om perioden før 1918, og i forhold til forskning om samme tematikk i Tsjekkoslovakias naboland. Dette er en av årsakene til at jeg i mitt prosjekt undersøker fremstillingen av jødene i den tsjekkiske offentligheten i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia. Som uttrykk for den tsjekkiske offentligheten har jeg tatt for meg deler av den tsjekkiske politiske pressen i en avgrenset del av perioden mellom krigene – nemlig republikkens drøye siste to år – fra januar 1937 til 15.

---

¹² Rothkirchen 2005, s. 87-89.

¹³ Mary Heimann 2009, *Czechoslovakia. The State that failed*, London: Yale University Press, s. 100.

¹⁴ Kieval 1988, s. 70-71.

¹⁵ Dette poenget utbroderes utførlig i neste kapittel.

mars 1939.¹⁶ *På hvilken måte fremstilles jødene i sentrale deler av den tsjekkiske politiske pressen i perioden fra januar 1937 til 15. mars 1939 – hvilke konkrete bilder tegnes av jødene i den gitte perioden?*

En annen årsak til valget av denne overordnede hovedproblemstillingen, flere av de nært relaterte underproblemstillingene, samt avgrensingen til årene 1937 til 1939, er at den eksisterende forskningen på temaet innbyr til en slik undersøkelse. Som beskrevet ovenfor, har det vært en klar tendens til å fremstille Tsjekkoslovakia i perioden 1918 til 1938 som Øst og Sentral-Europas ”annerledesland”, også med hensyn til statens og offentlighetens nærmest ikke-eksisterende antisemittisme. Denne positive situasjonen for den tsjekkosllovakiske jødiske minoriteten synes derimot totalt å kollapse i perioden etter München-forliket. Bekrefter en gjennomgang av tsjekkiske politiske avisers fremstilling av jødene før og etter München dette bildet? *Gjenspeiles en grunnleggende positiv – eller i det minste nøytral – holdning til jødene, og en lav grad av antisemittisme i perioden før München, og et tydelig brudd med denne tradisjonen i perioden rundt og etter München?* Et av prosjektets sentrale underproblemstillinger er således undersøkelsen av tendenser til kontinuitet og brudd i den tsjekkiske politiske pressens fremstilling av jødene i perioden før og etter München.

I forlengelse av denne problemstillingen knyttet til kontinuitet og brudd sammenlikner jeg også de ulike avisenes fremstilling av jødene: *Ga ulike aviser i denne perioden ulike bilder av jødene?* Fantet det f. eks. noen kontinuitet i enkelte avisers positive eller nøytrale bilder av jødene både før og etter München, eller andre aviser der de negative bildene av jødene dominerte gjennom hele perioden? Som nevnt hevder Mary Heimann at tsjekkisk antisemittisme hadde like sterke røtter som ellers i Europa. Det synes klart at de negative bildene av jødene ble mer fremtredende, radikale og synlige etter München – men kan det tenkes at de hadde røtter i en tsjekkisk antisemittisme, som også preget enkelte aviser i perioden før München? Hvordan kan den økte antisemittismen etter München forklares?

Både Heimann og Kieval har hevdet at den tsjekkiske antisemittismen var nært knyttet til tsjekkernes og den tsjekkiske nasjonalismens anstrengte forhold til tyskerne, og at tsjekkerne tenderte til å se jødene som representanter for og fremmere av ”det tyske”. Dette er interessant i lys av den historiske konteksten i 1930-tallets Tsjekkoslovakia – og kanskje spesielt i perioden mellom München og okkupasjonen. Etter Hitlers maktovertakelse følte tsjekkiske styresmakter og den tsjekkiske befolkning seg i stadig større grad truet av sin aggressive storebror i nord og vest, og etter München-forliket lå Tsjekkoslovakia forsvarsløst

---

¹⁶ For avklaring av den periodiske avgrensningen se under og s. 8.

og åpent til for det nazistiske Tyskland. Samtidig vokste Konrad Henleins nazisympatiserende og stadig mer aggressive *Sudettyske Parti* til å bli et av Tsjekkoslovakias aller sterkeste. *På hvilken måte påvirket den tsjekkiske nasjonalistiske tradisjonen der "jøden"¹⁷ ble sett som representant for "det tyske", og forbindelsen mellom antisemittisme og anti-tyske holdninger, fremstillingen av jødene i den undersøkte perioden?*

Førte den åpenbare frykten for det nazistiske Tyskland, og den stigende mistroen til den tyske minoriteten internt, paradoksalt nok, til negative bilder av jødene i tsjekkisk presse, rotfestet i en tsjekkisk form for antisemittisme der jøden ble sett som en representant for "det tyske"? Og var det eventuelt en kontinuitet i negative bilder av jøden som representant for "tyskhet" både før og etter München? Det vil også være interessant å undersøke hvorvidt en kan se tendenser til et hierarki av aversjon: var det det anti-tyske eller det rent antisemittiske som dominerte? Ble "jøden" fremstilt negativt først og fremst fordi han var "jødisk" – med de klassiske antisemittiske klisjeene dette innebar – eller snarere i lys av jødernes virkelige og innbilte bånd til tysk kultur og språk, og deres påståtte uvilje mot å slutte opp om den tsjekkiske nasjonen? Også denne underproblemstillingen vil være fruktbar å se i et sammenliknende perspektiv: behandlet ulike tsjekkiske aviser med ulikt politisk ståsted den tradisjonelle koblingen mellom "jøden" og "tyskhet" på ulike måter?

I skisseringen av undersøkelsens problemstillinger har fokuset til nå vært på spørsmålet om kontinuitet vs. brudd i den tsjekkiske pressens fremstilling av jødene i perioden før og etter München-forliket, samt på sammenlikningen av ulike avisers bilder av jødene i den gitte perioden. *I tillegg til å beskrive slike aspekter, er et helt sentralt mål ved undersøkelsen nødvendigvis også å forklare hvorfor aviser med ulik politisk og ideologisk forankring fremstilte jødene på ulike måter, og hvorfor bildene av jødene varierte til ulike tider innenfor den gitte perioden.* Et grunnpremiss i undersøkelsen på dette punktet vil være tanken om at ulike deler av majoritetssamfunnet konstruerte minoriteten – her "jøden" – i lys av sine egne behov. Gjennom analysen av avisenes fremstilling av jødene i perioden før og etter München-forliket, og av årsakene til at bildet av jødene endret seg i ulike perioder, mener jeg å kunne bidra til både forståelsen av antisemittismens relativt lave omfang frem til forliket og til forklaringen av det antisemittiske skredet i kjølvannet av München. Min hovedtese er at "det jødiske" og "jøden" først i perioden etter München-forliket virkelig kunne gli inn i rollen som den tsjekkiske nasjonens fundamentale "andre" – en rolle som frem til da var forbeholdt

---

¹⁷ Jeg skriver «jøden», «det jødiske», «tyskhet» og «det tyske» i anførselstegn når jeg omtaler disse gruppene og begrepene som forestilte fremfor virkelige kollektiver. Jeg bruk ikke anførselstegn når jeg skriver forestilling om eller fremstilling av jøder, ettersom det da allerede i utgangspunktet fremgår at jeg ikke mener virkelige jøder.

”tyskeren” og ”det tyske” – ettersom det offisielle tsjekkisk-tyske nasjonale forholdet paradoksalt nok nådde et historisk høydepunkt nettopp under den korte andre republikken. Det endrete synet på ”det tyske” var etter min mening blant de mest fundamentale omveltningene i den tsjekkiske nasjonalistiske reorienteringen i kjølvannet av München.

Avgrensninger og kildevalg

Hva angår prosjektets avgrensninger, er den tidsmessige avgrensningen til perioden fra januar 1937 til den 15. mars 1939 åpenbar etter gjennomgangen over. 15. mars 1939 ble Tsjekkoslovakia okkupert av det nazistiske Tyskland, Slovakia ble en autonom vasallstat under Tyskland, mens de tsjekkiske områdene Böhmen og Mähren ble tyske protektorater. Perioden fra München-forliket til 15. mars 1939 – den andre republikken – er en viktig og uhyre turbulent periode, som de fleste forskere har fremhevet som et markant brudd i tsjekkisk historie. Formålet ved å undersøke fremstillingen av jødene i den tsjekkiske pressen både i perioden fra januar 1937 til månedsskiftet september/oktober 1938, og i den korte perioden fra München til okkupasjonen, er å avdekke tendenser til kontinuitet og brudd i avisenes bilder av jødene.

At startpunktet for undersøkelsen er satt til januar 1937 er mer tilfeldig enn valget av datoen for undersøkelsens slutt punkt. Det ville naturligvis vært ideelt å foreta en undersøkelse av den tsjekkiske pressens fremstilling av jødene i en lengre periode, gjerne allerede fra de mer stabile 20-årene. Når jeg likevel har avgrenset undersøkelsen til den gitte perioden, har det blant annet vært for å kunne sammenlikne flere aviser – med ulike politiske og ideologiske standpunkter – for å gripe en viss bredde i pressens jødebilder. Jeg har også foretatt en så systematisk gjennomgang av avisene som mulig, for å fange opp det som faktisk ble skrevet om jødene. Systematisk avisgjennomgang er tidkrevende, og gjennomgangen av flere aviser over en lengre tidsperiode ville ha sprengt rammene for et mastergradsprosjekt.

Prosjektet er i stor grad også avgrenset geografisk til de primært tsjekkisk-språklige områdene i Tsjekkoslovakia – Böhmen og Mähren. Dette er årsaken til at jeg stort sett bruker begrepene ”tsjekkisk” og/eller ”tsjekkisk-språklig”, fremfor ”tsjekkoslovakisk” offentlighet og presse. I tillegg til de tsjekkiske områdene bestod mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia av Slovakia i sørøst og Rutenia/Subkarpato-Ukraina lengst øst. Avgrensningen til de tsjekkiske områdene og til tsjekkisk-språklige aviser bunner spesielt i at det er den tsjekkiske demokratiske og liberale tradisjonen, den tsjekkiske tolerante og moderate nasjonalismen og den tsjekkiske politiske eliten som fremheves i forskningen når jødenes positive situasjon i

Tsjekkoslovakia skal forklares. Det var da også i de tsjekkiske områdene at den tsjekkiske eliten som dominerte Tsjekkoslovakias politiske liv hadde sitt sete.

Et annet poeng er at de jødiske samfunnene i de tsjekkiske områdene, Slovakia og Rutenia var svært ulike – fra den vestlige assimilerende typen jøder i Böhmen og Mähren, til fattige og ikkeassimilerende ”østjøder” i Rutenia, via en mellomstasjon i Slovakia.¹⁸ Jo lenger øst i landet – dess flere jøder. De ulike jødiske samfunnene i de tsjekkoslovakiske regionene bidro sannsynligvis også til ulike bilder av jødene i henholdsvis tsjekkisk, slovakisk og rutensk offentlighet. I denne undersøkelsen er det den tsjekkiske offentlighetens fremstilling og konstruksjon av ”jøden” jeg ønsker å undersøke. I kapittel 5 berører jeg likevel også de slovakiske og rutenske jødene, da jeg tar for meg den tsjekkiske pressens dekning av de jødiske samfunnene i Tsjekkoslovakias to østlige regioner.

Ettersom målet med undersøkelsen er å få et innblikk i den tsjekkiske pressens ulike bilder av jødene har jeg, med utgangspunkt i den tsjekkiske politiske pressen, tatt for meg tre ideologisk og politisk ulike aviser. Hvert av de store politiske partiene i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia hadde sitt hovedorgan. To av de undersøkte avisene var hovedorganer for hvert sitt fremtredende tsjekkisk-baserte politiske parti, mens den tredje avisen fungerte som politisk organ for den svært innflytelsesrike politiske kretsen rundt president Masaryk og utenriksminister Beneš.

Tsjekkoslovakias største politiske parti gjennom nesten hele mellomkrigstiden var Agrarpartiet (*Agrární strana*). Dette partiet dominerte de fleste regjeringene, og satt med statsministerposten mer eller mindre sammenhengende fra 1922 til 1939.¹⁹ Agrarpartiets sterke stilling, både i det politiske regimet frem til München-forliket og i perioden etter, gjør det i seg selv nærmest umulig å komme utenom partiets hovedorgan, *Venkov* (*Landsbygda*). *Venkov* fremheves dessuten av flere forskere som en av de mest aggressive representantene for den andre republikkens antisemittisme. Det har derfor vært nødvendig å undersøke denne avisens fremstilling av jødene også i årene før München.

Nasjonaldemokratene (*Národní demokracie*) var et parti som sammen med Agrarpartiets høyre fløy kan plasseres på ytre høyre side i tsjekkoslovakisk politikk.²⁰ Like fullt var det et av de fem store partiene som dominerte den tsjekkoslovakiske

---

¹⁸ Mendelsohn 1983, s. 132-133.

¹⁹ Heimann 2009, s. 70.

²⁰ Andrea Orzoff 2009, *Battle for the Castle. The myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*, New York: Oxford University Press, s. 97-98.

parlamentarismen i mellomkrigstiden, og inngikk i de fleste regjeringer.²¹ Partiet var arvtakeren til det nasjonalistiske liberale partiet Ungtsjekkerne (*Mladočeši*) – partiet som tydeligst representerte den tsjekkiske nasjonalistiske bevegelsen før første verdenskrig – den samme nasjonalistiske bevegelsen som ifølge Kieval var preget av en antitysk form for antisemittisme. Preget denne tradisjonen partiets hovedorgan *Národní Listys* (*Nasjonalt Blad*) fremstilling av jødene også i mellomkrigstiden?

En avis som kunne forventes å gi mer positive enn negative bilder av jødene er den borgerlig-liberale avisen *Lidové Noviny* (*Folkeavisen*). Denne avisen var ikke direkte knyttet til noe spesielt politisk parti, men hadde nære forbindelser til de fremtredende politikerne, statsgrunnleggerne og presidentene T. G. Masaryk og Edvard Beneš, og den politiske kretsen rundt dem – populært kalt Borgen (*Hrad*). Det er særlig denne innflytelsesrike kretsen, og dennes moderate nasjonalistiske orientering, som fremheves av de som vektlegger jødenes positive situasjon innenfor mellomkrigstidens tsjekkosllovakiske politiske liv. Orzoff hevder da også at jødene var blant Borgens tydeligste støttespillere.²² Bekrefter en undersøkelse av *Lidové Novinys* fremstilling av jødene Borgens gode forhold til jødene?

Metodiske betraktninger

Som jeg allerede har vært inne på, vil sammenlikning eller komparasjon være en sentral metodisk tilnærming i denne undersøkelsen. Først og fremst vil jeg sammenlikne for å beskrive ulike tendenser i avisenes fremstilling av jødene. Jeg vil både sammenlikne pressens fremstilling av jødene på ulike tidspunkter (primært før og etter München), og de ulike avisenes forestillinger om jødene på like tidspunkter innenfor hele perioden. Jeg vil altså ta i bruk diakron sammenlikning for å beskrive eventuelle tendenser til kontinuitet og brudd i pressens fremstilling av jødene før og etter München, og synkron sammenlikning for å beskrive eventuelle likheter og forskjeller i de ulike avisenes forestillinger om jødene på samme tid innenfor perioden. Som Knut Kjeldstadli påpeker reiser slike beskrivelser ved sammenlikning interessante spørsmål.²³ Hvilke likheter, forskjeller og særegenheter kommer til uttrykk?

For å besvare spørsmålene og forklare tendensene som avdekkes ved den diakrone og synkrone komparasjonen må vi se nærmere på de konkrete avisene. Hvem er det for eksempel

---

²¹ Heimann 2009, s. 72.

²² Orzoff 2009, s. 83.

²³ Knut Kjeldstadli 1988, "Nytten av å sammenlikne.", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 29, s. 437-38.

som snakker til leserne i de utvalgte artiklene, lederne, kronikkene, leserinnleggene og notisene? Avisen er en kollektiv kilde, og det kan både være redaktørens, journalistenes, lesernes og partiets holdninger som kommer til uttrykk i ulike typer innlegg.²⁴ I dette prosjektet tar jeg utgangspunkt i aviser som fungerte som organer for sine respektive politiske partier og miljøer, og jeg legger derfor til grunn at ytringene som kom til uttrykk i de enkelte avisene i de fleste tilfeller representerte noe større enn de konkrete skribentenes individuelle meninger. Selv om jeg i de tilfellene der skribenten har signert sine ytringer ofte kommenterer den aktuelle aktøren, ser jeg altså de ulike avisene primært som helhetlige presseinstitusjoner, og som representanter for de politiske partiene og miljøene de fungerte som organer for. Jeg analyserer derfor også tendensene som kommer til uttrykk i lys av de politiske partiene og miljøenes politiske og ideologiske føringer. For å forstå de ulike tendensene i pressen er det naturligvis også nødvendig å sette de aktuelle ytringene inn i en bredere sammenheng.²⁵ Gjennom hele oppgaven sees derfor fremstillingen av jødene i lys av den historiske konteksten den inngår i.

Begrepsavklaring og teoretiske perspektiver: antisemittisme og nasjonalisme

Begrepet "antisemittisme" ble utmeislet og popularisert av den antisemittiske journalisten og politikeren Wilhelm Marr i 1879. Marrs siktemål var å skille det han anså for å være moderne, vitenskapelig og rasjonell agitasjon mot jødene fra middelalderens irrasjonelle, overtroiske og religiøst funderte jødehat.²⁶ Innenfor forskningen har bruken av termen variert fra å inkludere alle former for antijødiske manifestasjoner i ulike historiske perioder fra antikken til i dag – til eksklusivt å gjelde den "moderne" rasebaserte og pseudovitenskapelige antisemittismen som oppstod i andre halvdel av 1800-tallet. Et vanlig skille har blitt trukket mellom middelalderens kristent funderte "antijudaisme" – der jødene ble rammet som Jesu mordere, Satans medsamsvorne og for å myrde kristne barn til rituelle formål – og den "rasevitenskapelige", nasjonalistiske og politiske moderne antisemittismen.²⁷ Et viktig skille mellom den kristne antijudaismen og den nye raseantisemittismen var determinismen som lå innbakt i den sistnevnte varianten. Mens jødene i middelalderen i stor grad kunne "fri seg fra

---

²⁴ Hans Fredrik Dahl 2004, *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget*, Oslo: Damm og Søn, s. 62.

²⁵ Cora Alexa Døving og Siv Ellen Kraft 2013, *Religion i pressen*, Oslo: Universitetsforlaget, s. 13.

²⁶ Jerome A. Chanes 2004, *Antisemitism*, Santa Barbara: ABC-CLIO, s. 2.

²⁷ Shulamit Volkov 2006, *Germans, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 71.

sine laster” ved å konvertere til kristendommen, ble de negative forestillingene om dem uløselig knyttet til deres ”rase” og blod mot slutten av 1800-tallet. De ble av den konservative høyresiden også brukt som et symbol på alle negative sider ved det moderne samfunnet.

Den moderne antisemittismen bygget imidlertid også på en historisk fiendtlig utdefinering av jødene fra majoritetssamfunnet – en fiendtlighet som hadde røtter og klangbunn i kristenhetens demonisering av jødene. Flere av de antisemittiske forestillingene har da vitterlig også hatt bemerkelsesverdig kontinuitet: Tanken om jødernes pengemakt og grådighet kan for eksempel trekkes helt tilbake til den kollektive skylden jødene fikk for at Judas forrådde Jesus for 30 sølvmynter. Det nazistiske rabiante antisemittiske organet *Der Stürmer* skisserte for sine lesere i årene før og under den andre verdenskrig gjentatte historier om jødiske ritualmord.²⁸ Gavin I. Langmuir har i så måte treffende beskrevet antijudaismen som ”the necessary preparation for antisemitism”.²⁹

Jeg slutter meg likevel ikke til forestillingen om et evig og uforanderlig jødehat. Til tross for enkelte forestillingers slående kontinuitet har antisemittismen vært i kontinuerlig historisk utvikling, og fått stadige tilsig av nye elementer parallelt med endrede samfunnsforhold og majoritetsgruppers nye behov. På denne måten har nettopp fleksibiliteten vært et av antisemittismens fremste karaktertrekk: ”jøden” kunne rammes som en bakstreversk religiøs fanatiker på den ene siden, og angripes for sin moderne sekularisme på den andre siden; ”jøden” sto angivelig bak den bolsjevikske revolusjonen, men styrte samtidig den internasjonale finanskapitalismen fra verdens børser og banker.³⁰ Sosiologen Theodor Adorno understreker antisemittismens fleksibilitet på en treffende måte ved å betegne den som ”den mobile fordømmen”.³¹ Den kunne tas i bruk av ulike grupper til ulike tider med ulike formål og etter ulike behov.

I dette prosjektet baserer jeg meg i all hovedsak på sosiologen Helen Feins brede og allmenne antisemittismedefinisjon. Fein understreker at antisemittismen søker å distansere, fortrenge eller ødelegge jødene *kollektivt og i kraft av at de er jøder*. Antisemittismen manifesteres både som individers handlinger, som myter, ideologi, folklore og forestillinger i

---

²⁸ Marvin Perry og Frederick M. Schweitzer 2002, *Antisemitism. Myth and Hate from Antiquity to the Present*, New York: Palgrave Macmillan, s. 2-3.

²⁹ Gavin I. Langmuir 1990, *Toward a Definition of Antisemitism*, Berkeley: University of California Press, s. 57.

³⁰ Trond Berg Eriksen, Einhart Lorenz og Håkon Harket(red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, s. 9.

³¹ Theodor Adorno 1960, *The Authoritarian Personality*, New York: Wiley Publishers, s. 610.

kulturen, og i ytterste konsekvens som kollektiv eller statlig vold.³² I denne oppgaven berører jeg de to første nivåene i definisjonen – individers handlinger og kulturelle manifestasjoner.

Den moderne antisemittismen analyseres ofte i lys av den fremvoksende nasjonalstaten og nasjonale identitetskonstruksjoner. Til tross for at nasjonalisme i en rekke historiske tilfeller har vært et program for uavhengighet og frigjøring, har nasjonalistiske bevegelser også vist et stadig tilbakevendende potensial for sjåvinisme, ekskludering og fanatisme overfor grupper som av ulike årsaker har blitt definert utenfor det nasjonale fellesskapet.³³ At ulike former for nasjonalisme kan være både liberale, tolerante og inkluderende, men også sjåvinistiske, ekskluderende og undertrykkende – og dermed ha ulike implikasjoner for minoritetsgrupper som jødene – er et sentralt og tilbakevendende tema også i denne oppgaven.

Både folklorister, statsvitere og historikere har påpekt hvordan nasjonale identitetskonstruksjoner har blitt bygget gjennom parallelle konstruksjoner av negative andrebilder, og at jødene ofte ble brukt som nasjonale vrengebilder og utpekt som nasjonens indre fiende.³⁴ ”Jøden” ble i så måte brukt som antitesen til den hjemlige nasjonale identiteten. Ved anvendelsen av ”jøden” som ”den andre” klargjordes innholdet i ”nasjonen” gjennom å understreke ”nasjonens” negasjon. Den tyske sosiologen Klaus Holz har imidlertid påpekt at jødene innenfor den moderne antisemittismen *også* ble betraktet som en gruppe fullstendig utenfor, og i opposisjon til, den fremvoksende verden av nasjoner og nasjonalstater – en ikke-nasjonal nasjon. Jødernes manglende territorielle tilhørighet gjorde dem ifølge Holz til en gruppe som ikke passet inn i den nasjonale kategoriseringen mellom ”vi” og ”de andre” eller ”det egne” og ”det fremmede”. De var ikke hjemlige nasjoners vrengebilder, men representerte en tredje kategori, og var snarere antiteser til hele det nasjonale systemet – de var antinasjonale eller internasjonale.³⁵

---

³² Helen Fein 1987, ”Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations and Actions”, i Helen Fein (red.) *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Berlin: Walter de Gruyter, s. 67.

³³ Øyvind Østerud 1994, *Hva er nasjonalisme?*, Oslo: Universitetsforlaget, s. 59-60.

³⁴ Se for eksempel Line Alice Ytrehus, 2001, ”Innledning: Forestillinger om ’den andre’”, i Line Alice Ytrehus (red.), *Forestillinger om ”den andre”. Images of Otherness*, Kristiansand: Høyskoleforlaget, s. 18-19, Hagen Schulze 1996, *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present*, Cambridge Massachusetts: Blackwell Publishers, s. 98-99 og Claudia Lenz 2011, ”Konstruksjonen av den andre – teoretiske og historiske perspektiver”, i Øyvind Kopperud og Vibeke Moe (red.) *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940*, Oslo: Unipub, s. 24-27.

³⁵ Klaus Holz 2004, ”Die antisemitische Kontruktion des ”Dritten” und die nationale Ordnung der Welt”, i Christina von Braun og Eva-Maria Ziege (red.), *Das ”bewegliche” Vorurteil: Aspekte des internationalen Antisemitismus*, Würzburg: Königshausen und Neumann.

Innenfor det nasjonale kunne ”jøden” altså betraktes og angripes både som ”den andre” og som den internasjonale ”tredje”. Mens rivaliserende nasjonalstater ofte fikk rollen som ytre nasjonale fiender kunne ”jøden” representere nasjonens indre fiende. I denne oppgaven argumenterer jeg for at de tsjekkiske jødene i perioden frem til München i stor grad verken ble angrepet som ”den andre” eller ”den tredje”, men først og fremst som *representanter* for ”den andre” – som innenfor den tsjekkiske nasjonalismen alltid hadde vært personliggjort i ”tyskeren” og ”det tyske”. Selv om det fantes tendenser til antisemittiske angrep også under den første republikken, var det først i perioden etter München-forliket at jødene gled inn i rollen som den tsjekkiske nasjonens fundamentale ”andre”.

Oppgavens struktur

Oppgaven består av seks kapitler. I kapittel 2, bakgrunnskapittelet, redegjør jeg for sentrale utviklingstrekk innenfor den tsjekkiske nasjonalismen fra 1800 til 1939. Samtidig belyser jeg utviklingstrekk innenfor det jødiske samfunnet i Böhmen og Mähren, og hvordan utviklingen innenfor den tsjekkiske nasjonalismen kunne påvirke forholdet mellom majoritetssamfunnet og den jødiske minoriteten. Jeg vil spesielt legge vekt på ”det tyskes” rolle under konstruksjonen av den tsjekkiske nasjonen, og den tsjekkisk-tyske nasjonale spenningen – en spenning som i stor grad virket inn på de tsjekkiske nasjonalistenes syn på jødene. Bakgrunnskapittelet vil reise et historisk rammeverk for de påfølgende empiriske kapitlene.

I de tre empiriske kapitlene undersøker og analyserer jeg avisenes fremstilling og konstruksjon av jødene innenfor tre ulike kontekstuelle og tematiske rammer. Hvert kapittel er strukturert med hensyn til formålet om på den ene siden å sammenlikne de ulike avisenes fremstilling av jødene, og på den andre siden å avdekke tendenser til kontinuitet og brudd innenfor den undersøkte perioden. Den konkrete kapittelinnstillingen er naturligvis først og fremst gjort på bakgrunn av funn i det undersøkte kildematerialet, men hvert kapitels tematiske rammeverk er også valgt ut etter spesifikke hensyn:

Kapittel 3 tar utgangspunkt i de böhmiske og mähriske jødernes posisjon mellom ”det tsjekkiske” og ”det tyske”, og den tsjekkiske nasjonalistiske tradisjonen for å angripe jødene som ”germanisatorer” og ”tyskhetens” evige støttespillere. Jeg undersøker i hvilken grad denne tradisjonen påvirket de ulike avisenes fremstilling av jødene også i den tsjekkoslovakiske statens siste år, og diskuterer spesielt forholdet mellom tsjekkiske holdninger til det nazistiske Tyskland og synet på den jødiske minoriteten. I kapittelets siste

del tar jeg spesielt for meg reaksjonene på de tysk-jødiske flyktningene fra det tredje riket og fra de tysk-annekterte Sudet-områdene.

I kapittel 4 undersøker jeg avisenes fremstilling av jødene innenfor tre sfærer av det tsjekkiske samfunnslivet som i et europeisk antisemittisk-historisk perspektiv har vært sentrale arenaer for antisemittiske forestillinger: For det første gransker jeg i hvilken grad avisene anvendte jødene som polemiske virkemidler i den politiske debatten; dernest tar jeg for meg synet på jødenes rolle i det tsjekkiske kulturlivet; og til slutt undersøker jeg avisenes omtale av jødene innenfor rammen av den tsjekkiske økonomien og arbeidsmarkedet.

Kapittel 5 er det eneste kapittelet der jeg tematisk beveger meg utenfor de tsjekkisk-språklige kjerneområdene Böhmen og Mähren, ettersom jeg undersøker avisenes dekning av jødene i henholdsvis Slovakia, Rutenia og Palestina. Årsaken til inkluderingen av dette kapittelet er, foruten ønsket om å kaste et blikk også på de to østlige regionene av Tsjekkoslovakia, at det dukker opp både interessante paralleller og fundamentalt nye forestillinger om ”det jødiske” i forhold til tendensene i de to foregående kapitlene. Spesielt analysen av avisenes forestillinger om jødene i Rutenia og Palestina understreker hvordan nye kontekster og relasjoner kunne gi nye og endrete forestillinger om ”det jødiske”.

Det sjette og siste kapittelet er viet oppsummering og konkluderende betraktninger.

Kapittel 2: Tsjekkisk nasjonalisme, tsjekkere og jøder fra 1800 til 1939 – de lange linjene

Inngangen til 1800-tallet markerte begynnelsen på nasjonalismens århundre også i den tsjekkiske historien. I løpet av de drøye hundre årene frem til uavhengigheten ble forestillingen om den tsjekkiske nasjonen – og dennes nasjonale krav – konstruert og formet gjennom ulike begivenheter, bevegelser og sentrale personer. Fra sine spede kulturelle røtter tiltok den nasjonalistiske agitasjonen gradvis i intensitet, samtidig som polariseringen mellom de tsjekkiske og tyske nasjonalbevegelsene i Böhmen og Mähren eskalerte i andre halvdel av 1800-tallet. Denne polariseringen påvirket også relasjonen mellom den tsjekkiske majoriteten og den jødiske minoriteten. Den første tsjekkoslovakiske republikk fra 1918 til 1938 har som nevnt tradisjonelt blitt fremstilt som en demokratisk høyborg, og en fredelig øy for den jødiske minoriteten. Denne fremstillingen er uløselig knyttet til president Masaryk og den humanistiske nasjonalismen som i hans ånd skal ha gjennomsyret den første republikken. Først i den korte perioden fra München-forliket til den tyske okkupasjonen – den andre republikken – skal den tolerante tsjekkiske nasjonalismen ha blitt erstattet av en ekskluderende etnisk nasjonalisme, med ”renselse” av den tsjekkiske nasjonen som mål.

I dette kapittelet vil jeg i fire steg grovt skissere utviklingstrekk i den tsjekkiske nasjonalismen fra 1800 til 1939. Parallelt vil jeg diskutere hvordan utviklingstrekkene innenfor den tsjekkiske nasjonalismen kunne påvirke forholdet mellom tsjekkere og jøder, og hvordan den jødiske minoriteten tilpasset seg den nasjonale utviklingen innenfor majoritetssamfunnet. Det overordnede formålet er å reise et historisk rammeverk – med fokus på vekselvirkningen mellom den tsjekkiske nasjonalismen og synet på jødene – som kan bidra å forstå fremstillingen av jødene i tsjekkisk presse i andre halvdel av 1930-tallet.

1800 til 1848: Den nasjonale ”oppvåkningen” og tysk-jødisk assimilasjon

Historikeren Hagen Schulze har beskrevet hvordan nasjoner og nasjonale kulturer, fremfor å eksistere som uendelige naturgitte enheter, aktivt ble konstruert av en håndfull intellektuelle, historikere, filologer og forfattere under den europeiske ny-romantikken på begynnelsen av 1800-tallet.³⁶ Språket, historien og produksjonen av nasjonale myter var sentrale elementer i den ny-romantiske konstruksjonen av nasjonen. Historikeren Eric Hobsbawm skisserer tre

---

³⁶ Hagen Schulze 1996, *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present*, Cambridge Massachusetts: Blackwell Publishers, s. 162.

faser innenfor utviklingen av nasjonalistiske bevegelser, der den første primært er en kulturell, litterær og folkloristisk form for nasjonalisme.³⁷ Også den tsjekkiske statsviteren Miroslav Hroch understreker betydningen av kultur, språk og minnet om en felles historie innenfor den nasjonale byggeprosessen.³⁸ Det var nettopp en slik kulturell og litterær form for nasjonalisme, med vekt på det tsjekkiske språket og den tsjekkiske historien, som tydeligst definerte den gryende nasjonale ”oppvåkningen” i de tsjekkiske områdene³⁹ i overgangen fra det 18. til det 19. århundret.

Det var i den første halvdel av 1800-tallet at filologen Josef Jungmann i sin artikkelserie uløselig knyttet den tsjekkiske nasjonen til bøndernes tsjekkiske språk, og presten og forfatteren Jan Kollár idealiserte de slaviske nasjoner i sine skjønnlitterære verker. Historikeren František Palacký fremmet gjennom det tsjekkiske kulturelle og språklige fondet *Malice Česká*, og ikke minst i sitt livsverk om den tsjekkiske nasjonens historie, en selvstendig tsjekkisk nasjonal identitet og kultur.⁴⁰

Palacký ble den ubestridte lederen i den gryende tsjekkiske nasjonale bevegelsen. Innenfor denne bevegelsen skjedde en glidende overgang fra en kulturell til en mer politisk nasjonalistisk fase frem mot 1848. Den sterke betoningen av det tsjekkiske språket som konstituerende for den tsjekkiske nasjonen var et element med tydelig kontinuitet fra den kulturelle til den begynnende politiske nasjonalistiske fasen. Ifølge historikeren Vladimír Macura ble den nasjonale ”oppvåkning” den konstituerende epoken innenfor de fleste aspektene ved den tsjekkiske nasjonale kulturen, og det tsjekkiske språket var i denne perioden uten sammenlikning det mest sentrale elementet. Det tsjekkiske fedrelandet var ”a community of Czech-speaking people and the land they inhabit, the notion of the ’nation’ which was then strictly limited to users of the Czech tongue”.⁴¹

Et annet typisk trekk ved den tsjekkiske nasjonalismen under den kulturelle fasen var mytologiseringen av historiske hendelser for aktivt å underbygge en nasjonal identitet. Parallelt med den sterke betoningen av nasjonens historie, økte også interessen for den husittiske tradisjonen. Jan Hus og hans støttespillere var på 1400-tallet forløpere for den

---

³⁷ Eric Hobsbawm 1990, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 12.

³⁸ Miroslav Hroch 1996, ”From National Movement to the fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe”, i Gopal Balakrishnan (red.), *Mapping the Nation*, New York/London: Verso, s. 79.

³⁹ ”De tsjekkiske områdene” er en mye brukt samlebetegnelse på de historisk sett overveiende tsjekkisk-språklige regionene Böhmen og Mähren, som i dag sammen utgjør Den tsjekkiske republikk.

⁴⁰ Hugh Le Caine Agnew, 2004, *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Stanford: Hoover Institution Press, s. 112-13.

⁴¹ Vladimír Macura, 1998, ”Problems and paradoxes of the national revival”, i Mikuláš Teich (red.), *Bohemia in History*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 184-88.

protestantiske reformasjonen i de tsjekkiske områdene, da de lanserte flere av de reformatoriske ideene som Luther fremmet drøye hundre år senere. Under den nasjonale ”oppvåkningen” ble denne primært religiøse dissensen tolket som et tidlig tsjekkisk-nasjonalt opprør.⁴² Dessuten viste den husittiske tradisjonen angivelig den tsjekkiske nasjonens demokratiske røtter. Konstruksjonen av en nasjonal identitet preget av et iboende demokratisk sinnelag må også sees i lys av den glidende overgangen til den nasjonale politiske agitasjonen for større autonomi og flere demokratiske rettigheter innenfor det habsburgske keiserriket.

Den historiske begivenheten som skulle få sterkest mytisk symbolverdi innenfor den tsjekkiske nasjonalistiske historien, var imidlertid slaget ved Bílá Hora (Det hvite fjell). Under slaget ved Bílá Hora 8. november 1620 beseiret det tyskromerske keiserriket, kongen av Böhmen og den katolske liga de bøhmiske opprørerne og deres protestantiske allierte. Historikerne Josef Petráň og Lydia Petráňová har vist hvordan denne reelle historiske hendelsen ble mytologisert ved å tillegges et tsjekkisk nasjonalt meningsinnhold: Opprørerne ble sett som bærere av den etnisk-språklige tsjekkiske nasjonen, og tapet i 1620 ble fremstilt som et messiansk vendepunkt i historien, der den tsjekkiske nasjonen ble ofret på alteret.⁴³

Foruten å tydeliggjøre språkets nøkkelrolle innenfor den nasjonale ”oppvåkningen” peker Macura også på et annet helt sentralt element i den tsjekkiske nasjonalismen: den tsjekkiske språklige og kulturelle nasjonen ble konstruert som en absolutt motsetning til det tysk-språklige og tysk-kulturelle.⁴⁴ De tysk-språklige makthaverne så det tsjekkiske språket som bøndernes mindreverdige subkultur, underordnet den dominerende og høyverdige tysk-språklige kulturen. Den tsjekkiske nasjonalistiske brodden ble derfor først rettet mot de tysk-østerrikske makthaverne i Wien, og dernest mot den store tysk-språklige minoriteten i Böhmen og Mähren – som via regjeringens germaniseringspolitikk nøy en dominerende stilling innenfor både politisk administrasjon, utdanning og kulturliv.

Det fremtredende anti-tyske elementet i den tsjekkiske nasjonalismen, allerede fra den kulturelle fasen, kan således sees i lys av de reelle maktforholdene i de tsjekkiske områdene. Etter min mening er det imidlertid også viktig å se det anti-tyske elementet i lys av nasjonalistiske gruppetenkningsmekanismer. Folkloristen Line Alice Ytrehus vektlegger at den kollektive nasjonale identitetsdannelsen har blitt bygget spesielt effektivt gjennom å konstruere negative andrebilder. Felles nasjonal identitet konstrueres ofte gjennom å vise til

---

⁴²František Šmahel 1998, “The Hussite movement: an anomaly of European history?”, i Teich (red.), s. 81.

⁴³Josef Petráň, og Lydia Petráňová 1998, “The White Mountain as a symbol in modern Czech history”, i Teich (red.), s. 152-154.

⁴⁴Macura 1998, s. 186-87.

hva ”vi” ikke er, og gjennom å ekskludere ”de andre” fra fellesskapet.⁴⁵ På samme måte skiller Schulze mellom den nasjonale ”in-group”, preget av en felles ”us-feeling”, som distanserer seg fra en ”out-group” som blir ”the others” – noe han faktisk konkretiserer ved å vise til tsjekkisk fiendtlighet mot kulturelt dominerende tyskere i Böhmen.⁴⁶ ”Tyskeren” og ”det tyske” ble således konstruert som den tsjekkiske nasjonens fundamentale ”andre”.

Bildet av ”det tyske” som ”det andre” innenfor den tsjekkiske nasjonalismen ble underbygget av sentrale nasjonalister i første halvdel av 1800-tallet. Jan Kollár, som fremmet en panslavisk form for nasjonalisme, kontrasterte de demokratiske og fredelige slaverne med krigerske tyskere. Palacký karakteriserte på sin side den fundamentale drivkraften i den tsjekkiske nasjonens historie som ”conflict with Germandom, or the acceptance or rejection of German ways and customs by the Czechs”.⁴⁷ Også den husittiske tradisjonen ble sett som en etnisk tsjekkisk kamp mot tysk herredømme, og alteret den tsjekkiske nasjonen ble ofret på under slaget ved Bílá Hora var tysk. Den mer moderate nasjonalistiske journalisten Karel Havlíček så nederlaget ved Bílá Hora som ”an inspiration to consistent resistance to Vienna and everything German”.⁴⁸

Under revolusjonen i 1848 samarbeidet til dels tsjekkiske og tyske liberale nasjonalister sammen for reformer, deriblant for jevnbyrdighet mellom tsjekkisk og tysk språk i Böhmen og Mähren. Samarbeidet brøt sammen da tyskerne støttet en tysk samling som tsjekkerne motarbeidet. Revolusjonen ble uansett slått ned og avløst av neoabsolutisme i keiserriket.

Hvordan var så utviklingen innenfor det jødiske samfunnet i Böhmen og Mähren i første halvdel av 1800-tallet? I perioden fra slutten av 1700-tallet til midten av 1800-tallet gjennomgikk mange av jødene i de tsjekkiske områdene sin første assimilasjonsfase. Ifølge historikeren Helena Krejčová ble stadig flere av jødene preget av tidens liberalisme og opplysningstanker, og de støttet velvillig opp om keiser Josefs reformer sent på 1700-tallet – som bl. a. inkluderte sterkt utvidet bevegelsesfrihet for rikets jøder.⁴⁹ Samtidig ble jødene presset inn i rollen som germaniserende elementer i de tsjekkiske områdene, bl. a. ved den østerrikske regjeringens etablering av et sekulært jødisk skolesystem der all undervisning

---

⁴⁵ Line Alice Ytrehus, 2001, ”Innledning: Forestillinger om ’den andre’”, i Line Alice Ytrehus (red.), *Forestillinger om ”den andre”. Images of Otherness*, Kristiansand: Høyskoleforlaget, s. 18-19.

⁴⁶ Schulze 1996, s. 98-99 og 108-109.

⁴⁷ Sitert i Agnew 2004, s. 113.

⁴⁸ Petráň og Petráňová 1998, s. 154-55.

⁴⁹ Helena Krejčová, 1998, ”Czechs and Jews”, i Teich (red.), s. 350.

foregikk på tysk.⁵⁰ Tysk overtok også gradvis som synagogespråk med bakgrunn i den jødiske opplysningsbevegelsen. Den første jødiske assimilasjonsfasen innebar altså assimilasjon inn i det tyske samfunnet i Böhmen og Mähren, dels av frivillighet, dels etter press.

Denne første assimilasjonen og gradvise emansipasjonen skjedde under et relativt liberalt og opplysningstenkningsorientert klima. Både tyske og tsjekkiske liberale nasjonalister, preget av det samme klima, støttet frem til 1848 opp om jødernes frigjøring i Böhmen og Mähren – selv om tradisjonelle anti-jødiske fordommer nok preget de bredere folkelag på landsbygda, her som i andre land i regionen.⁵¹

Den tsjekkiske kulturelle og litterære nasjonalismen fra begynnelsen av 1800-tallet tok altså i første rekke sikte på å fremme og utvikle tsjekkisk språk og kultur, før den i det siste tiåret før 1848 gradvis gled over i en politisk fase med klarere definerte nasjonale krav. De liberale tsjekkiske nasjonalistene hadde i liten grad noen front mot jødene, og samarbeidet til dels med både tyske og jødiske intellektuelle for større liberale friheter og rettigheter i forkant av revolusjonen i 1848. På en annen side var den tsjekkiske nasjonen, som vi har sett, helt fra sin kulturelle begynnelse konstruert som en krass motsetning til ”det tyske” – personifisert både ved de tysk-østerrikske makthaverne eksternt og den store nasjonalt bevisste tyske minoriteten internt. Når Böhmen og Mährens jøder i løpet av den samme perioden gradvis ble assimilert inn i det tyskspråklige og tyskkulturelle samfunnet, og til dels ble tvunget til å fungere som instrumenter for germaniseringen, ser vi tydelig konturene av et spenningspotensial mellom tsjekkiske nasjonalister og jøder. Dette spenningspotensialet kom for alvor til å aktiveres i løpet av den andre halvdel av 1800-tallet.

1848 til 1918: Tilbakefall, radikaliserings og uavhengighet – jødene mellom to nasjonale bevegelser

Revolusjonen i 1848 viste at tsjekkiske, tyske og jødiske liberale intellektuelle kunne samarbeide for større politiske og religiøse friheter, avskaffelse av bøndernes livegenskap og større likestilling mellom tysk og tsjekkisk språk i Böhmen og Mähren. Likevel viste den enda tydeligere den dype splittelsen mellom de tsjekkiske og tyske nasjonale bevegelsene. De tsjekkiske nasjonalistene kjempet for tsjekkisk dominans og autonome nasjonale rettigheter i de primært tsjekkiskspråklige regionene Böhmen og Mähren. Dette målet var uforenlig med de tyske nasjonalistenes ønsker om enten å forenes med et tysk nasjonalt rike, eller beholde

---

⁵⁰Rothkirchen 2005, s.11.

⁵¹Krejčová 1998, s. 352-53.

sin dominans som en tysk provins innenfor Habsburg-riket. Det å være tsjekkisk innebar dessuten for de tsjekkiske nasjonalistene alt det motsatte av å være tysk. Palackýs svar til den tyske invitasjonen til Frankfurt-forsamlingen er betegnende: "I am not a German, at least I do not feel myself to be one. I am a Czech of Slavic stock".⁵² Den mislykkede revolusjonen i 1848 ble et tilbakefall for de tsjekkiske nasjonalistene. Tilbakefallet ble akkompagnert av tyskfiendtlige demonstrasjoner i Praha, ispedd angrep på jøder.⁵³

Etter at den tsjekkiske nasjonale bevegelsen ble lammet i den første perioden etter nedturen i 1848, tiltok den nasjonalistiske agitasjonen kraftig utover 1860-tallet. Det ble fortsatt lagt avgjørende vekt på det tsjekkiske språkets stilling, noe som gjorde kampen for tsjekkisk-språklige utdanningsinstitusjoner helt sentral. Dels ved samarbeid med og dels i opposisjon til de habsburgske myndighetene, søkte de tsjekkiske liberale nasjonalistene i partiene Ungtsjekkerne (*Mladočeši*) og Gammeltsjekkerne (*Staročeši*) å overta den kulturelle, politiske og økonomiske dominansen i Böhmen og Mähren. Gjennom hele perioden frem til århundreskiftet var den tsjekkiske nasjonalismen særlig kjennetegnet av en stadig radikalisering i konflikten med den tyske nasjonale bevegelsen. Radikaliseringen i den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten aktiverte også spenningspotensialet mellom de tsjekkiske nasjonalistene og jødene i de tsjekkiske områdene. Spesielt i perioder da de tsjekkiske nasjonalistene møtte motgang og utfordringer, eskalerte de anti-jødiske holdningene.⁵⁴

I perioden fra 1848 til 1870-årene var jødene i Böhmen og Mähren fortsatt i overveldende grad forankret i den tyske liberale leiren, og i det tyskspråklige og tyskkulturelle samfunnet. De "valgte" så å si det tyske fremfor det tsjekkiske.⁵⁵ Krejčová påpeker at dette "valget" først og fremst må sees i lys av at de tyske liberale nasjonalistene i denne perioden fortsatt, og i større grad enn de tsjekkiske, var "truly free-thinking, progressive and willing to defend the ideas which the Jews admired".⁵⁶ Dessuten oppnådde jødene sin fulle emansipasjon i 1867, innenfor rammene av den østerrikske staten – på et tidspunkt da de tsjekkiske, men ikke de tyske nasjonalistene, boikottet Riksdagen i Wien. Det foregikk i den samme perioden også en markant migrasjon: både jøder og tsjekkere flyttet i stort antall til byene – i sær til Praha og områdene rundt. Jødene søkte seg da naturlig nok til de allerede

---

⁵² Agnew 2004, s. 118.

⁵³ Krejčová 1998, s. 353-54.

⁵⁴ Michal Frankl 2010, "Antisemitism in Bohemian Lands", i Hans-Christian Petersen og Samuel Salzborn (red.), *Antisemitism in Eastern Europe. History and Present in Comparison*, Frankfurt: Peter Lang, s. 32.

⁵⁵ Mendelsohn 1983, s. 133.

⁵⁶ Krejčová 1998, s. 354.

eksisterende jødiske samfunnene, som i overveldende grad var tysk-språklige og tysk-kulturelle.⁵⁷ Deler av Praha og omegn ble således langt på vei tysk-jødisk bastioner.

I andre halvdel av 1860-årene arbeidet de tsjekkiske nasjonalistene i motvind. De reagerte med vantro på kompromisset som endte i dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn i 1867, uten at noe i nærheten av samme autonomi ble oppnådd for Böhmen og Mähren. De tsjekkiske nasjonalistenes front mot de rivaliserende tyskerne ble styrket, og samtidig kom det til stadighet angrep på jødene som ”germaniserende elementer” og representanter for ”det tyske”.⁵⁸ Allerede i 1861 ble jøder og jødisk eiendom angrepet i Praha – for første gang siden 1848. Bakgrunnen var nasjonalistenes kamp for økt tsjekkisk innflytelse i det tysk-dominerte rådhuset og handelskammeret. Jødene ble angrepet som tyskernes instrumenter, og 1300 vinduer i jødiske nabolag ble knust.⁵⁹

Sterkt forankret i den nasjonale konflikten var også historikeren Antonín Toksteins verk *Židé v Čechách* (Jødene i Böhmen) fra 1867, der forfatteren søkte å forklare jødernes ”radikale motvilje” til å delta i det tsjekkiske nasjonale liv. Han hevdet at jødene hadde profitert på tsjekkernes tap under slaget ved Bílá Hora, og at tsjekkerne ikke kunne holdes ansvarlige for angrep på jøder, så lenge jødene selv isolerte seg fra det tsjekkiske samfunnet, og aktivt fremmet tysk kultur og språk.⁶⁰ Enda krassere var angrepene fra den nasjonalistiske forfatteren Jan Neruda. I pamfletten *Pro strach židovský* (For den jødiske frykt) fra 1869 trakk han på jødehatsk tankegods fra den tyske komponisten Richard Wagner. Han stemplet jødene som fremmede i de tsjekkisk-nasjonale områdene – og krevde attpåtil tsjekkisk ”emansipasjon fra jødene”.⁶¹ Samtidig som de tsjekkiske nasjonalistiske angrepene på jødene økte i styrke, forvitret gradvis de tyske nasjonalistenes liberale holdninger utover 1870-tallet. Påvirket av antisemittismens tiltakende styrke i nasjonalistiske kretser i det samlede tyske riket, skrev blant annet den tyske teologiprofessoren ved universitetet i Praha, August Rohling, den antisemittiske klassikeren *Der Talmudjude* i 1871.⁶²

Den økende spenningen i den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten, de tsjekkiske nasjonalistiske angrepene på jødene som representanter for ”tyskhet”, og den tiltakende avvisningen av jødene i den tyske nasjonale leiren, bidro til utviklingen av tsjekkisk-jødisk kritikk mot den tradisjonelle tysk-jødiske forankringen. I 1876 etablerte en gruppe jødiske

---

⁵⁷ Kieval 1988, s. 12-16.

⁵⁸ Rothkirchen 2005, s. 14.

⁵⁹ Kieval 1988, s. 18.

⁶⁰ Kieval 1988, s. 21-22.

⁶¹ Frankl 2010, s. 32.

⁶² Rothkirchen 2005, s. 14-15.

studenter organisasjonen *Spolek českých akademiků-židů* (Forening for tsjekkiske jødiske akademikere). Dette var oppstarten for den tsjekkisk-jødiske bevegelsen. Den tsjekkisk-jødiske bevegelsen søkte å utfordre det tysk-jødiske mønsteret ved å fremme bruken av det tsjekkiske språket blant jøder bosatt i tsjekkiske majoritetsområder. Målet var det bevegelsen beskrev som en gradvis kulturell assimilasjon inn i den tsjekkiske nasjonen, uten samtidig å miste sin jødiske identitet.⁶³

Den tsjekkisk-jødiske bevegelsen støttet derfor opp om 1880- og 90-årenes tsjekkiske nasjonalistiske angrep på mange jøders vedvarende lojalitet til det tysk-jødiske skolesystemet og til tyske offentlige gymnaser og høyskoler. Det at mange jøder fortsatte å sende sine barn på tyske skoler selv etter at de fra 1867 fritt kunne velge også tsjekkisk-språklige utdanningsinstitusjoner, høstet særlig hard kritikk fra tsjekkernes side. De nasjonalistiske angrepene på jødene må igjen sees i lys av den eskalerende tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten, den tsjekkiske nasjonalismens sterke betoning av språkets viktighet, og den nært relaterte kampen for utbredelsen av tsjekkisk-språklig utdanning. Liberale tsjekkiske nasjonalister som Karel Adámek anklaget i harde ordelag jødene for å være innbitte motstandere av den tsjekkiske nasjonen, og fremmere av ”tyskhet” via sine skolevalg.⁶⁴

De tsjekkiske angrepene på jødene ble sterkt radikalisert i løpet av 1890-tallet. Antitysk økonomisk nasjonalisme spilte over i boikott av tyske og jødiske forretninger under kampanjen *Svíj k svému* (Hver til sitt) i 1892, mens både nasjonalistiske og katolske angrep på jødene nådde et høydepunkt i 1897: Først som verbalt politisk instrument i kampen mot sosialdemokratenes inntog i tsjekkisk politikk; deretter i form av tysk- og jødefiendtlige pogromtilstander i Praha etter den østerrikske keiserlige Badeni-regjeringens fall (som forhindret planene om likestilling av tsjekkisk og tysk i Böhmen og Mähren). I 1899 ble dessuten jøden Leopold Hilsner anklaget for ritualmord på en ung tsjekkisk pike i den mähriske småbyen Polná.⁶⁵

Michal Frankl har kritisert den utbredte beskrivelsen av de tsjekkiske nasjonalistiske anti-tyske angrepene på jødene som antisemittisme. Han hevder det er misvisende å karakterisere de anti-tyske angrepene på jødene (som representanter for ”tyskhet”) som antisemittisme, ettersom de tsjekkiske nasjonalistene frem til andre halvdel av 1890-tallet i hovedsak var preget av en liberal nasjonalisme: Målet var å assimilere jødene inn i den tsjekkiske nasjonen via kulturell og språklig transformasjon. Frankl skiller de liberales angrep

---

⁶³ Kieval 1988, s. 28-31.

⁶⁴ Kieval 2000, s. 145-48.

⁶⁵ Kieval 1988, s. 66-73.

på jødene fra de kristen-sosiales antisemittisme – som bøe utviklet under påvirkning fra den rabiante antisemittiske borgermesteren i Wien, Karl Lueger – og fra de nasjonalistiske angrepene i forbindelse med sosialdemokratenes inntog i tsjekkisk politikk i 1897. Han hevder at også den tsjekkiske nasjonalismen på dette tidspunktet hadde forlatt sin liberale plattform, og at angrepene mot jødene var preget av den moderne antisemittismen: Jødene ble beskyldt for å stå bak en verdenskonspirasjon, og kunne ikke lenger inkluderes i den tsjekkiske nasjonen.⁶⁶

Frankl påpeker viktige momenter ved radikaliseringsprosessen i andre halvdel av 1890-tallet. Den politiske anvendelsen av jødene mot sosialdemokratenes inntog i tsjekkisk politikk og de tilgrensende forestillingene om jødernes skjulte planer for verdensherredømme hadde definitivt ikke sitt utspring i den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten, og fant snarere næring i den moderne antisemittismens forestillingsarsenal. Jeg vil likevel hevde at Frankl til en viss grad undervurderer *vekselspillet* mellom antisemittismen og de anti-jødiske angrepene innenfor den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten – et vekselspill som ifølge ham først ble fremtredende i 1897. Det kan blant annet diskuteres hvor åpen de liberale tsjekkiske nasjonalistenes historisk og språklig orienterte kulturnasjon i utgangspunktet var for jødene.

Statsviteren Claudia Lenz har vist hvordan slike nasjonsforståelser konstruerer ”andrebilder” av ”ytre” og ”indre” fiender – og at ”jøden” ofte fikk rollen som den ”indre fienden”, mens den ”ytre fienden” især var rivaliserende nasjoner utenfor nasjonens grenser.⁶⁷ Det spesielle ved den liberale tsjekkiske nasjonsforståelsen var at tyskeren og ”det tyske” på mange måter spilte rollen som både den ”indre” og den ”ytre” fienden. Vi kan si at ”jøden” her snarere fikk rollen som *representant for den ”indre fienden”* – en representant for ”den andre”. Spørsmålet er hvorvidt ”jøden”, i motsetning til tyskeren, hadde muligheten til å bli inkludert i det nasjonale fellesskapet dersom han kvittet seg med sine ”tyske” trekk.

Den liberale nasjonalisten Havlíček gjorde det allerede i 1846 klart at jødene var en egen nasjon og at ”anyone who wants to be a Czech must cease to be a Jew”.⁶⁸ Neruda var i 1869 enda tydeligere i sin avfeieelse av jødisk integrasjon i den tsjekkiske nasjonen, og krevde som nevnt tsjekkisk emansipasjon fra jødene.⁶⁹ Det fantes på en annen side definitivt også flere nasjonalister som angrep jødene for deres ”tyske sympatier”, men som samtidig åpnet

---

⁶⁶ Frankl 2010, s. 32-34.

⁶⁷ Claudia Lenz 2011, ”Konstruksjonen av den andre – teoretiske og historiske perspektiver”, i Øivind Kopperud og Vibeke Moe (red.) *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940*, Oslo: Unipub, s. 24-27.

⁶⁸ Sitert i Mendelsohn 1983, s. 136.

⁶⁹ Frankl 2010, s. 32.

opp for jødisk assimilasjon dersom de la fra seg sin tysk-kulturelle drakt. Tokstein var blant disse, men forutsetningen for et fredelig forhold mellom tsjekkere og jøder var i følge ham jødernes ”total surrender to ’the nation’”.⁷⁰ Mulig kunne jødene assimileres inn i den tsjekkiske nasjonen – men mange krevde nok ikke bare at de da ga fullstendig slipp på ”det tyske”, men også på ”det jødiske” ved sin identitet. Gjennom 1800-tallets tsjekkiske identitetskonstruksjon og tsjekkisk-tyske konflikt hadde forestillingen om jødernes ”tyskhet” for mange av de tsjekkiske nasjonalistene nettopp blitt et helt sentralt aspekt ved deres ”jødiskhet”. Dette kan også forklare de liberale tsjekkiske nasjonalistenes relativt lunkne holdning til den tsjekkisk-jødiske bevegelsen, som kjempet den tsjekkiske nasjons sak, men samtidig la vekt på å beholde sin jødiske identitet.

Sosiologen Helen Feins definisjon av antisemittisme vektlegger at antisemittismen primært rammer jødene *som jøder*.⁷¹ Det kan således hevdes at de tsjekkiske anti-tyske angrepene på jødene ikke var preget av antisemittisme, ettersom de primært rammet jødene som tyskere – ikke som jøder. Fein påpeker derimot at denne type angrep må kunne sees som antisemittisme dersom jødene i slike interessekonflikter angripes *som kollektiv*.⁷² Rammet de tsjekkiske nasjonalistenes anti-tyske angrep alle jøder eller kun de tysk-kulturelle jødene? Hillel Kieval argumenterer overbevisende for at de tsjekkiske nasjonalistene under den anti-tyske og anti-jødiske nasjonalistisk-økonomiske kampanjen *Svíj k svému* tidlig på 1890-tallet ikke skilte mellom tysk-språklige og tsjekkisk-språklige jøder: Jødene ble rammet kollektivt – enten som ”tyske” eller som ”usikre” nasjonale elementer – og ble kollektivt, som tyskerne, sett som ”fremmede” og ”fiender” for det ”nasjonale selvet”.⁷³ Mye kan tyde på at nasjonalistenes forbindelse mellom ”tyskhet” og ”jødiskhet” gjennom flere tiår etablerte forestillingen om at jødene, uavhengig av om de definerte seg som tyskere eller tsjekkere, ikke kunne inkluderes i den tsjekkiske nasjonen – da de kollektivt ble sett som representanter for ”det tyske” eller som usikre nasjonale elementer.

De radikaliserede nasjonalistiske angrepene på jødene mot slutten av 1800-tallet var definitivt preget av moderne antisemittiske forestillinger. Men vekselspillet mellom de anti-tyske angrepene på jødene og antisemittismen var altså mer fremtredende enn det Frankl synes å hevde. Selv om en del liberale nasjonalister agiterte for jødernes inkludering i den

---

⁷⁰ Kieval 1988, s. 22.

⁷¹ Helen Fein 1987, ”Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations and Actions”, i Helen Fein (red.) *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Berlin: Walter de Gruyter, s. 67.

⁷² Fein 1987, s. 69.

⁷³ Kieval 2000, s. 189-90.

tsjekkiske nasjonen, beredte den utbredte forestillingen om jødernes ”tyskhet” grunnen for at jødene som kollektiv ble definert utenfor det nasjonale fellesskapet av mange nasjonalister – allerede *før* liberalismens generelle forvitring. I motsetning til Frankl, som ser 1890-årenes ritualmordanklager i lys av den moderne antisemittismens gjennombrudd og agitasjonen mot sosialismen, har Kieval fremhevet hvordan den tsjekkisk-tyske nasjonskonfliktens anti-jødiske språk påvirket og gled over i ritualmordanklagenes diskurs – en diskurs som også fikk innpass hos de i utgangspunktet liberale nasjonalistene i Ungtsjekkerne.⁷⁴

Samtidig som de anti-tyske angrepene på jødene bidro til at nyere antisemittiske forestillinger lettere fikk innpass i den tsjekkiske offentligheten utover 1890-tallet, var det altså også en vekselvirkning mellom den nasjonale konfliktens angrep og den eldgamle anti-jødiske ritualmordanklagen. At ulike antisemittiske forestillinger levde side om side, og fikk innpass hos så vel aggressive radikale nasjonalister og kristen-sosiale katolikker som hos tidligere liberale politikere, viser ettertrykkelig antisemittismens store fleksibilitet og mobilitet.⁷⁵

Den radikalisererte situasjonen på 1890-tallet frembrakte reaksjoner i det jødiske samfunnet. Utover 1890-tallet følte stadig flere jøder seg angrepet og ekskludert både fra de tyske og de tsjekkiske nasjonale leirene. Dette var en viktig bakgrunn for sionismens gjennomslagskraft i de tsjekkiske områdene. I 1899 ble den Praha-baserte sionistiske gruppen Bar Kochba dannet.⁷⁶ Sionistene distanserte seg fra begge sidene i den nasjonale konflikten, og fremhevet snarere at jødene var en egen nasjon.

For den tsjekkisk-jødiske bevegelsen var angrepene på 1890-tallet et sjokk. At antisemittismen også fikk innpass hos de i utgangspunktet liberale Ungtsjekkerne og deres organ *Národní Listy*, var spesielt alarmerende. Under ledelsen av yngre tsjekkisk-jødiske intellektuelle, som Eduard Lederer og Viktor Vohryzek, fant en reorientering innenfor den tsjekkisk-jødiske bevegelsen gradvis sted de første årene av det 20. århundret. De kritiserte de antisemittiske tendensene, brøt med Ungtsjekkerne, og orienterte seg i stedet mot Tomáš G. Masaryks lille Realistparti – en progressiv opposisjon til Ungtsjekkerne.⁷⁷

Masaryk gjorde seg bemerket da han under Hilsner-affæren i 1899, som en av særdeles få tsjekkiske nasjonalister, gikk til aktivt motangrep på anklagene om ritualmord. Masaryks populære angrep på anklagene om ritualmord må sees i lys av hans liberale

---

⁷⁴ Frankl 2010, s. 35; Kieval 2000, s. 189-94.

⁷⁵ Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og Einhart Lorenz 2005, *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N. W. Damm og Søn, s. 9.

⁷⁶ Mendelsohn 1983, s. 137-138.

⁷⁷ Kieval 1988, s. 80-85.

nasjonale orientering, der *demokrati*, *humanitet* og *etnisk toleranse* var sentrale nøkkelord.⁷⁸ I løpet av første verdenskrig fikk Masaryk rollen som det uavhengige Tsjekkoslovakias far og nasjonale symbol. Masaryks nasjonalisme har blitt uløselig knyttet til den første tsjekkosllovakiske republikken, og til jødenes situasjon i dette landet i perioden 1918-1938.

1918 til 1939: Nasjonalisme med et menneskelig ansikt – Tsjekkoslovakia som en ”oase for jødene”?

I restaurant Masaryks meny i Masaryks gate i Jerusalem opplyses gjestene om at ”Masaryk was a friend to the Jewish nation”. Denne lille digresjonen er betegnende både for den rådende forestillingen om Masaryks forhold til jødene, og for den generelle forestillingen om mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia som et godt sted å være jøde. Mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia har blitt fremstilt som Sentral- og Øst-Europas store annerledesland hva angikk jødenes stilling. Mye av forklaringen har blitt tillagt president Masaryk og hans humanistiske nasjonalisme. Krejčová beskriver i så måte mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia som en ”’oasis for Jews’ in Central Europe”.⁷⁹

Den lenge enerådende forestillingen om Tsjekkoslovakia som en demokratisk øy preget av humanistisk nasjonalisme og etnisk toleranse har de senere årene blitt nyansert av historikere som Mary Heimann og Andrea Orzoff. Heimann påpeker at det etnolingvistiske nasjonalitetsbegrepet gjorde at tsjekkerne ble definert som den statsbærende nasjonaliteten, mens for eksempel de 3 millionene tyskere, som mot sin vilje var inkludert i den nye staten, ble definert som en nasjonal minoritet. Dessuten sørget de ekskluderende parlamentariske alliansene mellom de fem store tsjekkiske partiene, *Pětkoen* (Agrarpartiet (*Agrární strana*)), Sosialdemokratene (*Sociální Demokracie*), Nasjonaldemokratene (*Národní Demokracie*), Katolsk Folkeparti (*Československá strana lidová*) og Nasjonalsosialistene (*Národní Socialistická strana*)), for at regjeringene stort sett gjennom hele mellomkrigstiden var fullstendig dominert av tsjekkiske politikere.⁸⁰

Orzoff har fremhevet hvordan Masaryk og kretsen rundt ham aktivt skapte og opprettholdt en tsjekkisk nasjonal fortelling, der tsjekkerne ble fremstilt som tolerante, liberale, preget av vestlige verdier og demokrati, og der det uavhengige Tsjekkoslovakia utviste stor toleranse for alle sine nasjonale minoriteter. Denne historien skulle sørge for de

---

⁷⁸ Orzoff 2009, s. 30-33.

⁷⁹ Krejčová 1998, s. 359.

⁸⁰ Heimann 2009, s. 48-55.

vesteuropeiske demokratienes støtte og sikkerhetsgarantier for den unge staten, samtidig som den skulle sikre Masaryk og hans politiske krets, *Hrad* (Borgen), moralsk legitimitet internt. Den nasjonale myten ble aktivt opprettholdt og spredd via Borgens propagandaapparat – i sær pressen.⁸¹

Likevel var Tsjekkoslovakia vitterlig det eneste gjenværende parlamentariske demokratiet i 1930-årenes øst- og sentraleuropeiske kontekst, og både nasjonale og religiøse minoriteter nøytt langt flere rettigheter enn i nabostatene.⁸² President Masaryks og Borgens nasjonalisme var da også en humanistisk form for nasjonalisme. Selv om Masaryk spilte på flere av temaene fra den nasjonale ”oppvåkningen”, tok han avstand fra de mest ekskluderende aspektene ved 1800-tallets tsjekkiske nasjonalisme. Han distanserte seg fra Palacký og andres glorifisering av tidlig tsjekkisk storhet, og fra tankene om at den tsjekkiske nasjonens binære motsetning og historiske fiende alltid hadde vært tyskeren og ”det tyske”.⁸³ Masaryks forbilde fra den nasjonale ”oppvåkningen” var Havlíček, som han mente å hente inspirasjon fra da han linket husittiske demokratiske idealer til progressiv liberalisme og etnisk toleranse. Begrepet *humanita* (menneskelighet) hadde en helt sentral plass i Masaryks nasjonale identitetsbegrep, og i samarbeid med utenriksminister Edvard Beneš fremmet han en moralsk tsjekkisk nasjonal karakter – en ”tolerant og humanistisk tsjekkiskhet”.⁸⁴

Masaryk og Borgen var ved siden av *Pětkoen* den viktigste aktøren i Tsjekkoslovakias politiske offentlighet. Når Masaryk og Beneš’ nasjonalistiske idealer i så stor grad preget mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia, er det med god grunn at de har blitt nært knyttet til de tsjekkosllovakiske jødernes situasjon i den samme perioden. Masaryk hadde som nevnt allerede i 1899 angrepet ritualmordanklagene mot jøden Hilsner. Likevel var Masaryks forhold til jødene preget av en viss ambivalens.

For det første var Masaryk på det personlige plan preget av visse antisemittiske fordommer. Da han etter Tsjekkoslovakias uavhengighet oppsummerte sin kamp mot ritualmordanklagene, vektla han at hans forsvar av Hilsner hadde bidratt til positiv omtale av tsjekkernes sak i verdenspressen – ”som i stor grad ble styrt og finansiert av jødene”.⁸⁵

For det andre hadde han en noe ambivalent rolle mellom de to gjensidig fiendtlige jødiske bevegelsene i Tsjekkoslovakia: assimilasjonistene i den tsjekkisk-jødiske bevegelsen på den ene siden, og sionistene på den andre. På en side hadde assimilasjonistene alliert seg

---

⁸¹ Orzoff 2009, s 11-15.

⁸² Orzoff 2009, s. 21.

⁸³ Orzoff 2009, s. 28-32.

⁸⁴ Orzoff 2009, s. 32-33 og 51-52.

⁸⁵ Kieval 2000, s. 206-207.

med Masaryk allerede fra begynnelsen av 1900-tallet. På den andre siden var Masaryk på mange måter en prinsipiell motstander av assimilasjon. Han mente at enhver person hadde et moralsk ansvar for å støtte opp om sin egen nasjons utvikling og etiske reform – inkludert jødene, som han også anså for å være en egen nasjon.⁸⁶ Masaryk var derfor sympatisk til sionistenes sak.

Til tross for Masaryks ambivalenser var imidlertid mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia frem til München-forliket virkelig et *komparativt sett* bedre sted å være jøde enn i Tsjekkoslovas øst- og sentraleuropeiske naboland – slik både Mendelsohn, Frankl, Rothkirchen og Krejčová understreker. Fysiske angrep på jødene var nærmest ikke-eksisterende, det var ingen antisemittisk lovgivning og ingen sterke antisemittiske politiske bevegelser. Jødene vant i konstitusjonen av 1920 emansipasjon både som individer (sosial og politisk rettslig likestilling) og som nasjon (rett, men ikke plikt til å velge jødisk nasjonalitet ved folketellinger).⁸⁷ Frankl fremhever at antisemittismens nytteverdi under den første republikken ble sterkt redusert som følge av de brede tverrpolitiske tsjekkiske parlamentariske alliansene. Antisemittisme ble dessuten sett som et angrep på republikken selv, og på Masaryks nasjonalistiske ideer.⁸⁸ Orzoff regner da også jødene blant Borgens tydeligste allierte.⁸⁹ De antisemittiske tendensene som fantes fra 1918 til høsten 1938 har derfor i stor grad blitt tillagt anti-statlige grupperinger – enten helt marginale tsjekkiske fascister eller misfornøyde tyske og slovakiske nasjonalister.

President Masaryk, utenriksminister Beneš og Borgen-kretsens humanistiske nasjonalisme var imidlertid ikke den eneste rådende tsjekkiske nasjonsforståelsen, heller ikke innenfor det tsjekkiske politiske etablissement av de fem store partiene som kontrollerte parlamentet. Orzoff lokaliserer en alternativ nasjonsforståelse og nasjonalistisk retning innenfor Nasjonaldemokratene og Agrarpartiets høyreside, som hun sammen med de mer radikale fascistene i Nasjonal fascistisk krets (*Národní obec fašistická*) betegner som den tsjekkiske (radikale) høyresiden. Høyresidens nasjonsforståelse bar preg av en mer ekskluderende, aggressiv og tsjekkisk-sjåvinistisk form for nasjonalisme, der tyskerne i god tsjekkisk nasjonalistisk tradisjon ble sett som en permanent trussel for den tsjekkiske nasjonen.⁹⁰ Samtidig beveget Agrarpartiet i sin helhet seg i andre halvdel av 1930-tallet snarere i retning av en tilnærming til det nazistiske Tyskland – i desperat frykt for angrep fra

---

⁸⁶ Kieval 2000, s. 204-209.

⁸⁷ Kieval 1988, s. 191-92.

⁸⁸ Frankl 2010, s. 36.

⁸⁹ Orzoff 2009, s. 83.

⁹⁰ Orzoff 2009, s. 97-100.

sin mektige og aggressive nabo. I hvilken grad den tsjekkiske høyresidens anti-tyske brodd på den ene siden, og Agrarpartiets tilnærming til et sterkt antisemittisk Tyskland på den andre siden, påvirket holdningen til jødene i deres presseorganer vil være et sentralt tema videre.

I følge Orzoff pågikk det en ideologisk kamp mellom Borgen og høyresiden om definisjonen av den tsjekkiske nasjonen og den tsjekkiske nasjonalismens rammer. Denne kampen ble fremfor alt utkjempet i pressen.⁹¹ Mens de tsjekkiske fascistene var relativt svake, var Nasjonaldemokratene blant de fem dominerende partiene i Pětkæen. Agrarpartiet var det klart sterkeste politiske partiet, og selv om partiets radikale høyreflanke til dels ble holdt i tøylene av partiets ledere, påpeker historikeren Robert Kvaček at partiet som helhet beveget seg mot høyre utover 1930-tallet.⁹² Angående de konkurrerende retningene innenfor den tsjekkiske nasjonalismen vil et interessant spørsmål videre også være hvorvidt antisemittisme og ulike forestillinger om jøder var en del av den nasjonale definisjonskampen mellom Borgen og høyresiden. Både Orzoff, Rothkirchen og Frankl gir ”drypp” som kan indikere dette – ved korte antydninger om høyreprensens angrep på Masaryk som jødenes venn, og visse antisemittiske holdninger i Nasjonaldemokratene og Agrarpartiet – uten å gå dypere inn i materien.⁹³ Det er først perioden etter München-forliket som av de fleste forskere uten forbehold har blitt beskrevet som et fundamentalt brudd i tsjekkisk historie og den tsjekkiske majoritetens syn på den jødiske minoriteten.

1. oktober 1938 til 15. mars 1939: ”Autoritært demokrati” og en ”ren” etnisk-nasjonal tsjekkiskhet – den andre republikken og jødene

Natten mellom 29. og 30. september 1938 kom britiske og franske politiske topper til enighet med Benito Mussolini og Adolf Hitler under forhandlinger i München. På agendaen sto Hitlers ufravikelige krav om tysk annektering av Tsjekkoslovakias grenseområder til Tyskland – det såkalte Sudetenland – der majoriteten av Tsjekkoslovakias tre millioner store tyske minoritet var bosatt. Ingen tsjekkoslovakiske representanter var invitert til forhandlingene, men det var forventet at landets politikere uten betingelser godtok München-forlikets bestemmelser: innen 10. oktober skulle Sudetenland gradvis annekteres og bli en integrert del av det nazistiske Tyskland.⁹⁴ I kjølvannet av forliket forsynte også Polen og Ungarn seg grovt av henholdsvis nord- og sørøstlige deler av tsjekkoslovakisk territorium. All

---

⁹¹ Orzoff 2009, s. 19.

⁹² Robert Kvaček 1998, ”The rise and fall of a democracy”, i Teich (red), s. 257.

⁹³ Orzoff 2009, s. 83; Frankl 2010, s. 35; Rothkirchen 2005, s. 46-47.

⁹⁴ P. M. H. Bell 2007, *The Origins of the Second World War in Europe*, Edinburgh: Pearson, s. 279-283.

eventuell motstand ville knuses umiddelbart, og true også det resterende Tsjekkoslovakias videre eksistens. Mens den britiske statsminister Chamberlain mottok hyllest på hjemmebane for å ha ”sikret freden”, medførte München-forliket et politisk, økonomisk og sosialt kaos – og en permanent tilstand av usikkerhet for det som lå igjen av det uavhengige Tsjekkoslovakia.

Kart over grenseendringer i Tsjekkoslovakia fra München-forliket til den tyske okkupasjonen

Kart fra Mary Heimann 2009, *Czechoslovakia. The state that failed*. London: Yale University Press, s. 84.

Etter de tyske, polske og ungarske annekteringene lå rest-Tsjekkoslovakia svært svekket tilbake. Spesielt kritisk var tapet av Sudetenland, ettersom grunnsteinen i det tsjekkoslovakiske forsvaret var festningsnettverket som lå konsentrert i fjellene i de tsjekkisk-tyske grenseområdene. Tsjekkoslovakia lå dermed mer eller mindre forsvarsløst til overfor eventuelle tyske angrep. Dessuten var vitale deler av den tsjekkoslovakiske industrien, bank- og finansvesenet og skogsnæringen lokalisert i de annekterte områdene, noe som ytterligere svekket en allerede presset tsjekkoslovakisk økonomi. Et annet aspekt som bidro sterkt til rest-Tsjekkoslovakias dype økonomiske og sosiale problemer, var den massive flyktingsstrømmen fra de tysk-annektete områdene til den tsjekkiske kjernen. Det var først og fremst etniske tsjekkere som flyktet fra et Sudetenland under rask nazifisering, men også mange tusen demokratisk orienterte tyskere, og både tysk- og tsjekkiskspråklige jøder. Den

tsjekkosllovakiske staten fikk raskt åpenbare problemer med å fø og huse de til sammen drøye 170 000 flyktingene, og flyktningstrømmen bidro til å forsterke det allerede høye antallet arbeidsledige – som i løpet av noen måneder talte i overkant av en kvart million.⁹⁵

Den nasjonale ydmykelsen og de katastrofale følgene av München-forliket førte også til kaotiske tilstander innenfor det interne tsjekkiske politiske landskapet, og til et fundamentalt politisk – og nasjonalistisk – hamskifte. Som en direkte reaksjon på München valgte en resignert og desillusjonert Edvard Beneš å trekke seg fra presidentembetet han hadde vært i besittelse av siden den aldrende Masaryk gikk av i 1935. En epoke der Borgen hadde øvet stor innflytelse og autoritet gjennom presidentembetet, var brått over. I løpet av de to første månedene etter München overtok først generalen Jan Syrový, og deretter høyesterettsdommeren Emil Hácha, stillingen som president. Begge var konservative, høyreorienterte og så nødvendigheten av en tilpasning til den mektige naboen i nord. En mer fundamental forandring i perioden etter München (som raskt fikk navnet ”den andre republikken”) var imidlertid omkalfatringen av den første republikkens parlamentariske demokrati.

I en frenetisk jakt på årsaker og syndebukker til den nasjonale katastrofen München-forliket representerte, pekte høyreorienterte og konservative politikere i Agrarpartiet, Nasjonaldemokratene og ulike fascistiske og halvfascistiske grupperinger raskt på Borgen og den første republikkens politiske regime. Det var angivelig det parlamentariske demokratiets manglende handlekraftighet og de brede koalisjonsregjeringenes tverrpolitiske sammensetning som hadde ført Tsjekkoslovakia på veien mot katastrofen. De høyreorienterte kreftene krevde ”handlekraft” og ”forenkling av politikken”, og manet til opprettelsen av et såkalt ”autoritært demokrati”. Agrarpartiet, der den aggressive høyresiden raskt tok styringen, var i særstilling den sterkeste pådriveren for bruddet med den første republikkens parlamentariske fortid.⁹⁶ I praksis var det ”autoritære demokrati” langt på vei en utradering av det demokratiske styresett. Agrarpartiet, Nasjonaldemokratene, store deler av det Katolske Folkeparti, og en rekke mindre nasjonalistiske og halvfascistiske grupperinger søkte sammen, og dannet i løpet av de første to månedene etter München det såkalte Parti for Nasjonal Enhet (*Strana Národní Jednoty*, heretter SNJ). Dette partiet, som i stor grad var dominert av Agrarpartiets politikere, fikk en hegemonisk posisjon og kontrollerte den andre republikkens

---

⁹⁵ Jan Gebhart og Jan Kuklík 2004, *Druhá republika. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha: Paseka, s. 163-165.

⁹⁶ Gebhart og Kuklík 2004, s. 38-47.

regjering. Eneste alternativ var det nyopprettede Nasjonalt Arbeiderparti (*Národní Strana Práce*), som var en såkalt ”statslojal opposisjon” og hadde liten reell politisk innflytelse.⁹⁷

Det var ikke bare den første republikkens demokratiske politiske system høyresidens politikere tok et oppgjør med i kjølvannet av München. Også Masaryks, Beneš’ og Borgens liberale tsjekkosllovakiske nasjonalistiske orientering ble angrepet av den andre republikkens nye politiske hegemoni rundt SNJ. Nøkkelbegreper som *toleranse* og *humanitet* ble erstattet av et uttalt behov for *hardhet* og *styrke*. Masaryks humanisme ble avfeid som en svakhet som gikk på bekostning av en sterk tsjekkisk nasjon.⁹⁸ Den nye politiske eliten fokuserte dessuten på behovet for en ”ren” tsjekkisk-etnisk nasjon. Få uker etter München hadde Tsjekkoslovakia mistet store landområder til både Tyskland, Polen og Ungarn, mens slovakiske nasjonalister raskt var ute med å erklære Slovakia som en autonom region. Tsjekkiske historikere har beskrevet SNJs etniske nasjonalistisk-ideologiske fokus som en ”lilletsjekkisk nasjonalisme”: det som var igjen av det opprinnelige Tsjekkoslovakia etter München var kanskje lite, men endelige kunne den ”rene” tsjekkisk-etniske nasjonen skapes – fri for den store første republikkens multietniske og flernasjonale karakter.⁹⁹

Den første republikkens store tyske minoritet var etter München langt på vei blitt innlemmet i det nazistiske Tyskland, og med unntak av angrep på tysktalende demokratiske flyktninger var det nye politiske regimet stadig mer forsiktig med å kritisere gjenværende tyskere av frykt for Hitler. I konstruksjonen av den ”rene” etnisk-nasjonale tsjekkiskheten fikk derimot den jødiske minoriteten stadig tydeligere rollen som negativ referansegruppe. Jøder ble gradvis nektet medlemskap i SNJ, leger og advokater krevde *numerus clausus* i frie yrker, og stadig flere røster ropte på ”renselse” fra ”jødisk innflytelse” i kultur og økonomi – som ledd i den tsjekkiske nasjonaliseringen. I slutten av januar 1939 vedtok regjeringen dessuten flere lover med klar antisemittisk brodd.¹⁰⁰

Ved to anledninger reiste den nye tsjekkiske utenriksministeren, Chvalkovský, til Berlin for å delta i diplomatiske møter, der han ble påminnet nødvendigheten av at tsjekkiske myndigheter økte tempoet i ”løsningen av sitt jødiske problem”. Samtidig modererte SNJ til dels sin antisemittiske retorikk av hensyn til britiske forutsetninger for lån og økonomisk støtte. Den andre republikkens politiske regime var således på en side presset av det nazistiske Tyskland for å intensivere fronten mot de tsjekkosllovakiske jødene, og på en annen side under

⁹⁷ Gebhart og Kuklík 2004, s. 50-70.

⁹⁸ Rataj, Jan 1997, *O autoritativní a národní stat. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*, Praha: Karolinum, s. 76-80.

⁹⁹ Rataj 1997, s. 93-96; Gebhart og Kuklík 2004, s. 183.

¹⁰⁰ Frankl 2010, s. 38; Gebhart og Kuklík 2004, s. 206; Rothkirchen 2005, s. 91-92.

britisk press for å moderere sine antisemittiske utfall.¹⁰¹ Nettopp forholdet mellom et intensivt nazistisk press, den tsjekkisk-tyske nasjonale relasjonen og det antisemittiske skredet i perioden etter München er et interessant aspekt ved den andre republikken. Ifølge Michal Frankl har tsjekkiske historikere vært uenige om forklaringen av hvorvidt den andre republikkens antisemittisme først og fremst hadde bakgrunn i tsjekkiske tradisjoner og var drevet aktivt av regimets politikere, eller snarere bør forklares ved det sterke nazistiske presset.¹⁰² Som et bidrag til den komplekse forklaringen av den andre republikkens antisemittisme, vil jeg i neste kapittel ta for meg samspillet mellom det tsjekkisk-tyske nasjonale forholdet og holdninger til og forestillinger om jødene i de undersøkte politiske presseorganene like før og etter München-forliket.

Oppsummering

Under den nasjonale ”oppvåkningen” kulturelle og litterære nasjonalistiske fase ble den tsjekkiske nasjonen forankret i det tsjekkiske språket, og tsjekkisk historie og myter ble brukt for å konstruere en nasjonal identitet. Allerede fra denne fasen ble den tsjekkiske nasjonen konstruert som en absolutt motsetning til ”det tyske”. Da jødene i de tsjekkiske områdene i første halvdel av 1800-tallet gradvis ble assimilert inn i det tysk-språklige og tysk-kulturelle samfunnet, avdekte raskt et spenningspotensial også mellom tsjekkere og jøder. Dette spenningspotensialet ble aktivert og radikalisert ved stadig hardere angrep på jødene fra de tsjekkiske nasjonalistene i andre halvdel av 1800-tallet, samtidig som den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten eskalerte. Angrepene på jødene nådde sin mest radikale fase på 1890-tallet, da de tsjekkiske nasjonalistene møtte motgang, nye antisemittiske forestillinger fikk gjennomslag, og de i utgangspunktet liberale nasjonalistiske politikerne beveget seg bort fra sin liberale plattform. Den tsjekkisk-tyske nasjonskonflikten, og angrep fra tyske som tsjekkiske nasjonalister, bidro også til ulike jødiske reaksjoner ved etableringen av henholdsvis den tsjekkisk-jødiske og sionistiske bevegelse i Böhmen og Mähren.

Mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia har blitt beskrevet som en ”oase for jødene” i Øst- og Sentral-Europa. En betydelig del av forklaringen har blitt tillagt Masaryks humanistiske tsjekkoslovakiske nasjonalistiske orientering. Det fantes imidlertid konkurrerende nasjonsforståelser, spesielt på den politiske høyresiden. Kampen om definisjonen av den

---

¹⁰¹ Gebhart og Kuklík 2004, s. 158-159.

¹⁰² Frankl 2010, s. 37.

tsjekkiske nasjonen ble spesielt ført i pressen, og et interessant spørsmål i de neste kapitlene vil være hvorvidt ulike forestillinger om jødene var en del av denne definisjonskampen.

Perioden mellom München-forliket og den nazistiske okkupasjonen – den såkalte andre republikken – representerte et fundamentalt brudd med både den første republikkens parlamentariske demokrati og Borgens hegemoniske nasjonsforståelse. Agrarpartiets høyrefløy tok over styringen i Tsjekkoslovakias største parti, og dannet sammen med andre konservative og høyreorienterte krefter Partiet for Nasjonal Enhet. Det parlamentariske demokratiet ble gradvis erstattet av et ”autoritært demokrati” – der Partiet for Nasjonal Enhet langt på vei monopoliserte den politiske makten. Borgens humanisme og tolerante nasjonalistiske orientering ble stemplet som svekkende og skadelig for den tsjekkiske nasjonen – som endelig skulle renses og styrkes.

Den nasjonale, økonomiske og sosiale krisestemningen i kjølvannet av München – i kombinasjon med det nye politiske regimets bestrebelser på å skape en ”ren” etnisk-tsjekkisk nasjon – utløste også et antisemittisk skred i den tsjekkiske offentligheten. Samtidig øvet den mektige nazistiske naboen i nord et sterkt press på sentrale tsjekkiske politikere for at de skulle intensivere sin front mot jødene. Tsjekkiske historikere har i liten grad fastslått hvorvidt den andre republikkens antisemittisme primært hadde tsjekkiske historiske røtter og var initiert av tsjekkiske aktører, eller om forklaringen først og fremst må søkes i det sterke nazistiske presset. Dette er et av spørsmålene jeg vil belyse i de påfølgende kapitlene.

Kapittel 3: Jødene mellom ”det tyske” og ”det tsjekkiske”

Som vi så i foregående kapittel ble den tsjekkiske nasjonen under 1800-tallets tsjekkiske nasjonalromantiske ”nasjonale oppvåkning” konstruert i et motsetningsforhold til den tyske nasjon, språk, kultur og ”tyskhet” generelt. Den tsjekkiske nasjonale uavhengighetskampen i andre halvdel av 1800-tallet var i stor grad en kamp mot ”det tyske” på to fronter. Samtidig innebar jødernes første assimilasjonsfase i Böhmen og Mähren assimilasjon inn i det tsjekkulturelle og tyskspråklige samfunnet. Spesielt den nasjonale konflikten mellom de tsjekkiske og de tyske nasjonalistene i Böhmen og Mähren tiltok stadig i intensitet. I denne konflikten ble jødene fanget mellom ”det tyske” og ”det tsjekkiske”. I 1890-årene kom det dessuten til uttrykk et tydelig vekselspill mellom angrep med utgangspunkt i nasjonskonflikten og moderne antisemittiske forestillinger.

Den historiske bakgrunnen gjør det i seg selv interessant å undersøke hvilke forestillinger om jødene avisene opererte med innenfor denne tematikken i den tsjekkoslovakiske statens siste år. Ifølge historikere som Andrea Orzoff var også mellomkrigstidens tsjekkiske politiske høyreside preget av anti-tyske holdninger.¹⁰³ I tillegg var Tsjekkoslovakia i stadig større grad truet utenfra av det nazistiske Tyskland, som selv førte en statlig antisemittisk diskrimineringspolitikk, og innenfra av en tysk minoritet på tre millioner som ønsket innlemmelse i det tyske riket, og aktivt støttet den tyske antisemittiske propagandaen.

Ser vi tendenser til at jødene ble angrepet for sin angivelige ”germanisering” også i den undersøkte perioden, til tross for at et klart mindretall av jødene definerte seg som tyske i de tsjekkoslovakiske folketellingene og at de ble blankt avvist fra tysk side? Kan tendenser til kontinuitet og brudd i forestillinger om jødernes nasjonale identitet og ”germanisering” si oss noe om hvorvidt angrepene på jødene i kjølvannet av München var imitasjoner og press fra nazistisk side, eller om de snarere hadde tsjekkiske røtter? Fra Hitlers maktovertakelse i 1933 flyktet dessuten en del tyskspråklige jøder til Tsjekkoslovakia. Flyktningstrømmen ble forsterket etter Anschluss i mars 1938, og etter annekteringen av Sudet-områdene i oktober samme år. Hvilke holdninger og forestillinger ga de ulike avisene uttrykk for i møte med de tysk-jødiske flyktningene?

---

¹⁰³ Orzoff 2009, s. 83.

De tsjekkiske jødene og nasjonal identitet frem til München – mellom ”det tsjekkiske” og ”det tyske”

I hvilken grad kom den tsjekkiske tradisjonen for å se jødene som ”germaniserende” og representanter for ”det tyske” til syne i en periode da frykten for Tyskland og den nazisympatiserende tyske minoriteten var større enn noen gang – samtidig som jødene selv ble utdefinert av det tyske ”folkefellesskapet”, som selve antitesen til alt tysk? I Masaryks Tsjekkoslovakia hadde jødene rett til å velge både tsjekkoslovakisk, tysk, ungarsk, rutensk og jødisk nasjonalitet ved folketellinger. Under den siste folketellingen før den nazistiske okkupasjonen, i 1930, valgte 46,4 % av Böhmens drøyt 76 000 jøder tsjekkoslovakisk nasjonalitet, 31 % tysk og 20,3 % jødisk. I Mähren-Schlesien valgte 51,6 % av de 41 000 jødene jødisk nasjonalitet, 17,6 % tsjekkoslovakisk og 29 % tysk.¹⁰⁴ La avisene vekt på jødernes nasjonale identitet, og i hvilken grad knyttet de ulike forestillinger til jødernes nasjonale identiteter? Skilte avisene mellom ”tyske” og ”tsjekkiske” jøder, og oppfattet de jødernes nasjonale identitet som uttrykk for deres lojalitet til den tsjekkoslovakiske staten?

Borgens liberale organ *Lidové Noviny* var den av avisene som i utgangspunktet ga flest positive bilder av jødene som lojale tsjekkoslovakiske borgere. Et eksempel var et utfyllende referat fra den tsjekkisk-jødiske assimilasjonsbevegelses møte, der en vektla at bevegelsen og deres medlemmer sto lojalt ved den tsjekkoslovakiske republikken og demokratiets side.¹⁰⁵ En av bevegelsens ledere, Karel Strass, ga senere i det samme referatet samtidig et stikk til de tsjekkoslovakiske sionistene/jødisk-nasjonale, som var assimilasjonistenes argeste motstandere. Han hevdet at de rekrutterte først og fremst ”tysk-oppdratte jøder i Sudet”. Forestillingen om at de jødisk-nasjonale orienterte seg mot det tyske, og at verken de eller de tysk-orienterte jødene på samme måte som assimilasjonistene kunne regnes blant lojale borgere, var en av anklagene den tsjekkisk-jødiske bevegelse brukte for å sverte sine jødiske meningsmotstandere.¹⁰⁶ Som vi skal se var denne forestillingen utbredt også i deler av den tsjekkiske pressen.

Lidové Noviny ga derimot ikke direkte støtte til dette synet på de jødisk-nasjonale, til tross for at de gjenga Strass’ uttalelser. I juni 1937 omtalte avisen innføringen av tsjekkisk språk ved den jødisk-nasjonale skolen i Brno, og påpekte at dette førte de jødiske elevene i et

---

¹⁰⁴ Mendelsohn 1983, s. 159.

¹⁰⁵ *Lidové Noviny* 1.2.1937, s. 2. Se også 6.5.1937, s. 5 og 26.5.1938, s. 5 for liknende positive bilder.

¹⁰⁶ Marie Zahradníková 2004, ”Palestina – útočiště pro evropské Židy nebo nepřijatelné ’orientální dobrodružství sionistů?”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, s. 50.

enda nærere forhold til den tsjekkiske staten og kulturen, og til økt bevissthet om deres felles skjebne med det tsjekkiske demokratiet.¹⁰⁷ Ved dette uttryktes det en tydelig tro på at også de jødisk-nasjonale kunne regnes blant lojale tsjekkosllovakiske borgere.

På en annen side ser vi her også tendensen til at jødene, enten de var assimilasjonister eller jødisk-nasjonale, ble sett som lojale borgere av det demokratiske Tsjekkoslovakia nettopp i den grad de ble assosiert med tsjekkisk språk og kultur. *Lidové Noviny* ga ikke uttrykk for liknende positive bilder av tyskkulturelle jøder. Selv om det i denne avisen ikke kom til direkte angrep på jødene som ”germaniserende” i perioden før München, kan man altså likevel få et inntrykk av at jødenes aktive ”tsjekkiskhet” var et vilkår for å bli oppfattet som en lojal borger.

Dette inntrykket forsterkes av en kommentar på avisens første side, ført i pennen av gjesteskribenten Berty Ženatý. Her kom forestillingen om en del av jødenes manglende lojalitet til den tsjekkosllovakiske republikken tydelig frem, og den ble satt i nær sammenheng med jødenes angivelige oppslutning om ”det tyske” på bekostning av ”det tsjekkiske”. Ženatý henvendte seg til sin fiktive jødiske venn David, som ble konfrontert med sin opplevelse av en kjøligere tsjekkisk innstilling overfor jødene. Forfatteren påpekte først at David i sitt siste brev skrev ”veldig dårlig tsjekkisk”, før han viste til Davids far, som aldri klarte å frigjøre seg fra tysk språk og kultur. Ženatý manet jødene til aktivt å støtte opp om den tsjekkosllovakiske staten, og til å vise større takknemlighet for sin gode stilling i Tsjekkoslovakia, om de ønsket å bli anerkjent som lojale borgere. Nøkkelen til dette var å dyrke det tsjekkiske språket og å frigjøre seg fra det tyske: Ženatý ” [...] ønsker at du og dine barn forlater miljøet din far ikke evnet å frigjøre seg fra. [...] Du må i en tsjekkisk by virkelig snakke tsjekkisk”.¹⁰⁸

Agrarpartiets organ *Venkov* ga i motsetning til *Lidové Noviny* i perioden før München ikke uttrykk for positive forestillinger om jødenes tsjekkiskhet, men trykket enkelte notiser med forsikringer fra jødiske menigheter om at de tsjekkosllovakiske jødene ”fra statens opprinnelse har bekjent seg til statens flagg, og er klare til å gjøre offer for å vise sin lojalitet til den tsjekkosllovakiske staten, regjeringen og til statens grunnleggende idé, demokratiet”.¹⁰⁹ At *Venkov* trykket slike meldinger kunne tolkes i retning av en anerkjennelse av jødenes lojalitet til den tsjekkosllovakiske staten uavhengig av deres nasjonale identitet.

Venkov ga imidlertid også uttrykk for den klassiske forestillingen om den ”germaniserende jøden”. I januar 1938 kommenterte *Venkov* eksempelvis en slovakisk avis’

---

¹⁰⁷ *Lidové Noviny* 11.6.1937, s. 14.

¹⁰⁸ *Lidové Noviny* 14.8.1938, s. 1-2.

¹⁰⁹ *Venkov* 1.4.1938, s. 4. Gjennomgående samme tone i en notis 17.4.1938, s. 4.

melding om at jødiske barn utgjorde 40 % av elevene ved tyske skoler i Slovakia. *Venkovs* redaksjon supplerte med at ”denne nyheten tydelig viser jødernes takknemlighet til den eneste nasjonen [sic] som har behandlet dem godt i en tid der de blir forfulgt i alle våre nabostater”. Videre ble det påpekt at det var nøyaktig de samme menneskene ”som germaniserer i Prahas kafeer og biografer”.¹¹⁰ Selv om dette var *Venkovs* eneste direkte angrep før München på jødernes påståtte ”germanisering”, trakk avisen altså deres nasjonale lojalitet i tvil ved kollektivt å beskyldte dem for manglende takknemlighet, og ved å sette dem utenfor den tsjekkosllovakiske nasjonen – som behandlet dem så inderlig godt.

Avisen som skilte klart mellom ”gode” tsjekkiske jøder og jøder med andre nasjonale identiteter i perioden frem til München-forliket, var Nasjonaldemokratenes *Národní Listy*. Etter den fremtredende tsjekkisk-jødiske assimilasjonisten Max Reiners død, trykket denne avisen en regelrett hylende nekrolog. Avisen tegnet et positivt bilde av Reiner ettersom han var en ”selvoppofrende tsjekkisk nasjonalist, en kompromissløs og uredd tsjekkisk jøde og en ekte Sokol [...] som tjente et tsjekkisk Praha, den tsjekkiske nasjonen og dens idealer”.¹¹¹ Sokol var en tsjekkisk nasjonalistisk idrettsorganisasjon, og *Národní Listy* vektla at Reiner ble medlem av denne lenge før krigen – noe som utelukket at han meldte seg inn av ”opportunistiske årsaker”.

En sitter igjen med en tydelig følelse av at Reiner her ble hyllet som en stor tsjekkisk nasjonalist – til tross for at han også var jøde. Det kan hevdes at denne hyllesten viste at Nasjonaldemokratenes organ åpnet opp for at også jødene kunne være gode tsjekkosllovakiske borgere, men mitt inntrykk er at Reiner snarere ble sett som ett av få unntak, og i alle fall at denne muligheten var forbeholdt kompromissløse tsjekkiske assimilasjonister. Referansene til at han tjente et tsjekkisk Praha, og at han ikke meldte seg inn i Sokol grunnet opportunisme, viste da også til en forestilling om at dette ikke var det vanlige å forvente av jødene.

Et leserinnlegg et halvt år senere tematiserte nettopp det motsatte av Reiners uvanlige edelhet: Under de gode årene i Praha rett etter selvstendigheten i 1918 kunne en høre det tsjekkiske språk på hvert eneste gatehjørne. Nå ble Praha derimot ”fortysket” på alle kanter. ”Det er særlig jødene som germaniserer, selv om de etter revolusjonen [i 1918] i påvente av den nye tiden snakket kun tsjekkisk.”¹¹² I motsetning til unntaket Reiner ble jødene her portrettert som germaniserende elementer i Praha, og som opportuniste som snur kappen etter

---

¹¹⁰ *Venkov* 22.1.1938, s. 4.

¹¹¹ *Národní Listy* 23.2.1937, s. 4. Se også 23.8.1937, s. 3 for liknende anerkjennelse av kompromissløse tsjekkisk-nasjonale jødiske enkeltpersoner.

¹¹² *Národní Listy*, 4.6.1937, s. 2.

vinden: den eneste grunnen til at de i årene etter revolusjonen snakket tsjekkisk var deres forventning om at det ville tjene dem under den tsjekkisk-nasjonale euforien i kjølvannet av selvstendigheten.

Historikeren Radka Čermáková har treffende påpekt hvordan tyskspråklige jøder i Tsjekkoslovakia på en side ble angrepet av tsjekkiske nasjonalister for å ”germanisere”, mens de tyske nasjonalistene på sin side angrep dem som ”utyske”.¹¹³ Denne åpenbare spenningen mellom tsjekkiske angrep på jødernes ”fortyskning” og sudettyskernes avvisning av jødene ble aktualisert i en notis i *Národní Listy*: Avisen meldte om at *Bund der Deutschen* i byen Nový Jičín arrangerte en utstilling av tyske kjøpmenns varer, men at ”jødiske kjøpmenn ikke en gang ble invitert, til tross for at de så gjerne melder tilhørighet til tyskheten”.¹¹⁴ Jødene ble altså ukritisk portrettert som ”fortyskende”, til tross for at de ble avvist av den tyske minoriteten – uten at det noe selvmotsigende aspektet ved slike angrep ble oppfattet.

Under overskriften ”Hvem som fortysker mest hos oss” konfronterte *Národní Listy* redaksjon dessuten selveste *Völkischer Beobachter*. Nazistenes partiorgan hadde kalt Tsjekkoslovakia en ”bastion for verdensjødedommen”, og påpekt at majoriteten av de tsjekkiske jødene definerte seg som tsjekkere – noe som hadde gitt tsjekkerne majoritet i en rekke primært tyske områder. *Národní Listy* avfeide denne påstanden bryskt: ”Det er helt motsatt, den store majoriteten av jødene hos oss melder seg som tyske [...] og det er nettopp jødene som fortysker i rene tsjekkiske byer. [...] Hadde ikke jødene fortysket og meldt seg til tyskheten, ville den tyske minoriteten hos oss vært langt svakere.”¹¹⁵ Tyskerne burde altså snarere takke de tsjekkiske jødene for sin sterke stilling i Tsjekkoslovakia.

Også jødene med jødisk-nasjonal identitet ble angrepet i *Národní Listy*. I motsetning til *Lidové Noviny*s positive melding om den jødisk-nasjonale skolen i Brno, ytret denne avisen sterk misnøye med åpningen av en jødisk-nasjonal skole i Praha-forstaden Bubeneč: ”Vi protesterer! [...] Holder ikke våre nasjonale skoler mål?! Hvorfor sender ikke jødiske foreldre sine barn til disse [tsjekkiske nasjonale] skolene!”¹¹⁶ Her angrep avisen ikke bare den jødiske minoritetens lovfestede rett til egne skoler, men ga også klart uttrykk for at jødene grunnet sin manglende nasjonale lojalitet ikke sendte sine barn på tsjekkiske skoler.

Vi ser altså at alle de tre avisene i løpet av perioden før München-forliket opererte med forestillingen om de tsjekkiske jødernes prioritering av tysk kultur og språk på bekostning

---

¹¹³Radka Čermáková 2004, ”Československá pluralistická demokratická společnost ve stínu nacistického Německa”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 11.

¹¹⁴*Národní Listy*, 14.12.1937, s. 3.

¹¹⁵*Národní Listy*, 4.6.1937, s. 2.

¹¹⁶*Národní Listy*, 3.7.1937, s. 3.

av det tsjekkiske, til tross for at kun om lag 30 % av jødene i Böhmen og Mähren valgte tysk som nasjonal identitet ved folketellingen i 1930. Det er nærliggende å tro at enda færre jøder identifiserte seg som tyske i årene etter nazistenes maktovertakelse og radikaliseringen i nazistisk retning innenfor den tyske minoriteten i Tsjekkoslovakia. Det var likevel også en tendens i alle de tre avisene til å trekke jødenes lojalitet til den tsjekkosllovakiske staten i tvil som følge av forestillingen om jødenes ”tyskhet”.

Det er viktig å fremheve nettopp det forestilte aspektet ved jødenes ”tyskhet”. I motsetning til de tsjekkisk-jødiske assimilasjonistene og de jødisk-nasjonale omtaltes ikke de tsjekkulturelle eller ”tyske” jødene som gruppe – selv om de jo eksisterte like reelt som jøder med andre nasjonale identiteter. Når jødene ble beskyldt for å ”fortyske” og ”germanisere”, eller deres lojalitet til den tsjekkosllovakiske staten ble trukket i tvil grunnet deres angivelige ”tyskhet”, var det alltid med referanse til ”jødene” som gruppe, fremfor til den reelle minoriteten av jødiske borgere som definerte sin nasjonale identitet som tysk. Tendensen til å se hele den jødiske minoriteten per definisjon som ”tysk”, og det faktum at vi ser forestillingen om jødenes ”tyskhet” i alle de tre avisene, må knyttes til den lange nasjonalistiske tradisjonen for å se jødene (som gruppe) som ”germaniserende elementer”. Denne forestillingen synes å ha fått et så sterkt fotfeste i den tsjekkiske nasjonale bevisstheten at den ikke forvitret selv i møte med jødenes reelle oppslutning om tsjekkisk språk og kultur, eller tyskernes avvisning av ”det jødiske”.

Jeg vil også hevde at de tsjekkulturelle jødene ikke ble konfrontert som reell gruppe ettersom de i slutten av 30-årene var så få i antall, etter all sannsynlighet betydelig færre enn de 30 prosentene i 1930, at tsjekkerne ville ha store problemer med å fremstille dem som en reell ”germaniserende” fare. *Hele* den jødiske minoriteten i Böhmen og Mähren talte ikke mer enn drøye 100 000 personer. Mange av de ”tyske” jødene var dessuten tospråklige – de snakket tysk hjemme og tsjekkisk med naboene. De flytende overgangene mellom tsjekkisk, tysk og jødisk identitet blant jødene i de tsjekkiske områdene understrekes av historikeren Hedvika Novotná. Hun har i sine undersøkelser av jødiske memoarer fra mellomkrigstiden funnet at tospråklighet i mange jødiske familier var vanligere enn anvendelse av kun ett språk, og at mange jøder skiftet fra ett språk til et annet avhengig av situasjonen.¹¹⁷

Det reelle tsjekkulturelle jødiske mindretall var dessuten i virkeligheten overhodet ikke noe illojalt element overfor den tsjekkosllovakiske staten. Det overveldende flertallet av dem

---

¹¹⁷Hedvika Novotná 2004, ”Židé vzpomínají na masarykovské Československo třicátých let”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 74-75.

støttet naturlig nok opp om det tsjekkosllovakiske demokratiet, spesielt i en tid der den antisemittiske propagandaen eksploderte både i Hitlers Tyskland og blant den sudettyske minoriteten. Mendelsohn kontrasterer nettopp den jødiske minoritetens lojalitet med de andre minoritetene i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia : ”while other minorities tended to become less and less loyal to Czechoslovakia as time went on, subjected as they were to relentless propaganda from their ‘protectors’ abroad, in the Jewish case the opposite was true”.¹¹⁸

Selv om alle de tre avisene angrep jødernes angivelige ”tyskhet” var det imidlertid også flere forskjeller mellom deres forestillinger knyttet til jødernes nasjonale identitet. Selv om *Lidové Noviny* kontrasterte tysk jødisk identitet til tsjekkosllovakisk lojalitet, utviste denne avisen en større åpenhet for at alle jøder potensielt kunne sees som lojale borgere dersom de sluttet opp om tsjekkisk språk og kultur – noe som ble understreket både i referatet fra assimilasjonistenes møte og i meldingen om den jødisk-nasjonale skolen i Brno. *Lidové Noviny*s begrensede angrep og relative åpenhet må etter min mening sees i lys av denne avisens nære tilknytning til Masaryk og Beneš’ krets, som opererte med en bred definisjon av den tsjekkosllovakiske nasjonen, og der angrep på jødene ble oppfattet som illegitimt. *Venkov* og *Národní Listy* angrep derimot jødene som gruppe som ”germaniserende” og illojale elementer på en mer aggressiv måte, og uten å vise til samme åpenhet for inkludering som *Lidové Noviny*. *Národní Listy* gikk lengst i avviseende retning ved å fremstille Max Reiner som et jødisk unntak, og dessuten ved å fremstille tsjekkisk-talende jøder i 1918 som opportuniste. I denne avisen ble også de jødisk-nasjonale angrepet som illojale elementer.

*Venkov*s noe mer forsiktige linje må etter min mening sees i lys av Agrarpartiets fremtredende politiske posisjon som det sterkeste parti i en bred koalisjonsregjering – i et Tsjekkoslovakia der angrep på jødene generelt i Masaryks ånd fortsatt ble sett som lite legitimt og politisk uakseptabelt.¹¹⁹ Dessuten var Agrarpartiet mot slutten av 30-tallet blant partiene som manet til en forsiktig linje overfor det nazistiske Tyskland, og til dels søkte å møte den aggressive tyske minoritetens krav. Ifølge historikeren Bela Vago ønsket sterke krefter i partiet fra valget i 1936 en aktiv tilnærming til Tyskland.¹²⁰ Det er nærliggende å tro at verken tyske myndigheter eller deres sympatisører i Sudettyske Parti var begeistret for

---

¹¹⁸ Mendelsohn 1983, s. 149.

¹¹⁹ Livie Rothkirchenová 1991, “Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945”, i Rothkirchenová, Schmidt-Hartmann og Dagan, *Osud Židů v Protektorátu. 1939-1945.*, Praha:Trizonia, s. 23.

¹²⁰ I lys av den åpenbare frykten for Tyskland forekom i *Venkov* forestillingen om Tyskland og tyskerne som fiender, slik som 27.6.1937, s. 3. Den dominerende tendensen var likevel formaninger om forsoning og fredelig sameksistens: se eks. 15.7.1937, s. 1, 23.11.1937, s. 1 og 1.12.1937, s. 1. *Venkov* var også svært forsiktig med å kritisere tysk antisemittisme: se eks 3.9.1937, s. 2. Se også Bela Vago 1975, *The Shadow of the Swastika. The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936-1939*, London: Saxon House, s. 76-77.

tsjekkiske forestillinger om jødisk ”germanisering” og koplinger mellom ”det jødiske” og ”det tyske”, da jødene for dem var selve antitesen til ”tyskheten”. Agrarpartiets tilnærming til det nazistiske Tyskland bidro derfor til det lave omfanget av slike angrep på jødene i *Venkov*.

Sammenhengen mellom regjeringsmakt, holdningen overfor tyskerne og angrepene på jødene som representanter for ”det tyske”, forsterkes av det faktum at opposisjonspartiet Nasjonaldemokratene, i tillegg til å operere med en ekskluderende form for tsjekkisk nasjonalisme, også rettet sterkest skyts mot det nazistiske Tyskland og den tsjekkosllovakiske tyske minoriteten.¹²¹ Dette kan bidra til å forklare hvorfor *Národní Listy* var den avisen som desidert hyppigst og mest aggressivt angrep jødene for deres ”fortyskning”. Samtidig som *Národní Listy* angrep jødene angivelige ”germanisering” latterliggjordes og kritisertes paradoksalt nok nazistenes pseudovitenskapelige raseantisemittisme i avisens angrep på Tyskland.¹²² *Národní Listy* angrep på jødene ”tyskhet” stilnet imidlertid nettopp etter at Nasjonaldemokratene søkte tilnærming til regjeringen på nyåret 1938, og sågar ble medlem av regjeringen i mars samme år. Også partiets anti-tyske linje ble da moderert.¹²³

De tsjekkiske jødene og nasjonal identitet etter München: fra ”konjunkturalisme” og hederlige unntak til total avvisning

Umiddelbart etter München-forliket den 30. september 1938 begynte den tyske annekteringen av de såkalte Sudet-områdene. Nazistene ble ønsket ivrig velkommen av den overveldende majoriteten av tsjekkosllovakiske tyskere.¹²⁴ Kom det til flere angrep på jødene som ”germaniserende” elementer og anklager om jødene manglende lojalitet til den tsjekkosllovakiske staten i lys av begivenhetene etter München? Besto de positive bildene av ”gode” tsjekkiske jøder? Spilte den nye høyreorienterte regjeringens (som både Agrarpartiet og Nasjonaldemokratene gjennom det hegemoniske SNJ var en del av) antisemittisme på den tsjekkiske nasjonalistiske tradisjonen for å se jødene som ”germanisatorer”? Eller ble denne forestillingens utbredelse snarere begrenset som følge av nazistisk press? Hvilke forestillinger kom til uttrykk i møte med tyske angrep på jødene i de annekterte Sudet-områdene?

---

¹²¹ *Národní Listy* gikk f. eks. langt i retning av å hevde at også de demokratiske tyske partiene i Tsjekkoslovakia i virkeligheten arbeidet for det nazistiske Tyskland og det *Sudettske Parti*: 31.1.1937, s.1, 19.2.1937, s.2, 23.6.1937, s. 2.

¹²² Se f. eks. 8.1.1937, s. 4, 2.2.1937, s. 2 og 30.12.1937, s. 4.

¹²³ Blanka Soukupová 2004a, ”Český antisemitismus v podmínkách pluralistické demokratické společnosti národního státu, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 22-23.

¹²⁴ Om München-forliket, se Bell 2007, s. 265-279. Om den tsjekkosllovakiske tyske minoriteten, se bl.a. Tale Kandal Hoel 1996, *Fra statsbærende folk til minoritet. Tyskbøhmernes reaksjoner på å bli innlemmet i Tsjekkoslovakia i 1918-19*, Hovedoppgave i historie ved Historisk Institutt: Universitetet i Oslo.

Lidové Noviny angrep ikke jødisk ”germanisering” i månedene etter München, og Ženatýs leserbrev snaue to uker før den første republikkens fall var således det eneste konkrete eksempelet på forestillingen om jødisk illojalitet som følge av orientering mot tysk språk og kultur fremfor dyrking av ”tsjekkiskhet”. Det fantes derimot en viss kontinuitet til positivt å skille ut de tsjekkisk-orienterte jødene (også uten direkte krav til medlemskap i den tsjekkisk-jødiske assimilasjonsbevegelsen), og til, i konteksten av den andre republikkens økende antisemittisme, å ta disse i forsvar.

Lidové Noviny refererte deriblant på første side til den andre republikkens opposisjonspartis¹²⁵ uttalelser om alle borgeres rett til arbeid – enten vedkommende var ”slovak eller tsjekker, kristen eller jøde”. Det ble også fremhevet at partiet ”ikke oppfatter det jødiske spørsmål som et rasespørsmål, men som et nasjonalt spørsmål. De jødene som alltid har vært en lojal del av vår nasjon, forblir for oss tsjekkere”.¹²⁶ Avisen tok her avstand fra raseantisemittisme, og det ble fremholdt at en del av jødene alltid hadde støttet opp om ”det tsjekkiske”. Implisitt lå dog forestillingen om at en del av jødene grunnet sin nasjonale identitet *ikke* kunne regnes som en del av den tsjekkiske nasjonen. Denne implisitte avvisningen av de jødene som *ikke* ”alltid har vært en lojal del av vår nasjon” markerte et brudd med avisens tidligere åpenhet for at alle jøder potensielt kunne regnes som lojale tsjekkosllovakiske borgere.

Dette bruddet kom også tydelig til syne da *Lidové Noviny* på lederplass trykket uttalelser fra en representant for den tsjekkisk-jødiske assimilasjonsbevegelsen, som ble konfrontert med den nye situasjonens krav om å prioritere tsjekkere fremfor borgere av andre nasjonaliteter. Representanten påpekte at den tsjekkisk-jødiske bevegelsen trakk en klar linje mellom sine medlemmer og jøder av andre nasjonaliteter – enten de var tyske eller sionister – og at de var svært påpasselige med å unngå ”konjunkturelle” medlemskap i lys av den forandrete situasjonen etter München-forliket. Videre ble det fastslått at den tsjekkisk-jødiske bevegelse heller ikke godtok såkalte ”konjunkturalister” etter revolusjonen i 1918 eller Hitlers maktovertakelse i 1933.¹²⁷ I perioden før München hadde *Lidové Noviny* oppfordret til større opplutning om ”det tsjekkiske” blant jødene, og gitt et positivt bilde av jødisk-nasjonales bruk av det tsjekkiske språk. Gjennom disse uttalelsene etter München ga den samme avisen i stedet uttrykk for at jøder som orienterte seg mot ”det tsjekkiske” ved å søke medlemskap i

---

¹²⁵ *Nasjonalt Arbeiderparti*, var uten reell makt i forhold til det hegemoniske *Parti for Nasjonal Enhet*, se Jan Rataj 2007, ”Česká politika v druhé republice – kritický pohled na ’neznámé’ češtví”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, s. 30.

¹²⁶ *Lidové Noviny* 12.12.1938, s. 1.

¹²⁷ *Lidové Noviny* 7.11.1938, s. 1.

den tsjekkisk-jødiske bevegelsen i 1918, 1933 og i kjølvannet av München var såkalte ”konjunkturalister” som svinget kappen etter vinden. *Lidové Noviny* beveget seg således i retning av forestillingen om jødenes ”opportunisme”, som vi så i *Národní Listy* i juni 1937.

Vi ser her også hvordan tsjekkerne i kjølvannet av München tenderte til å ”bruke” de ”gode” tsjekkisk-jødiske assimilasjonistene for å vise at også jødene selv så behovet for et klart skille mellom lojale og illojale jødiske elementer, og at slike skiller fra tsjekkernes side derfor ikke kunne tilskrives noen gryende tsjekkisk antisemittisme. Den tsjekkisk-jødiske bevegelsens verbale angrep på tyskorienterte jøder i Tsjekkoslovakia var tydelig gjennom hele 1930-tallet, og ble betydelig forsterket i perioden etter München. I møte med det forsterkede antisemittiske presset understreket assimilasjonistene desperat sin egen lojale tsjekkiskhet, og skilte mellom seg og ”de andre” jødene, det være seg sionister, ”tyskere” eller flyktninger.¹²⁸

I motsetning til *Lidové Noviny* angrep *Venkov* i ukene etter München-forliket jødene gjentatte ganger for deres angivelige ”germanisering”. I sin faste økonomiske spalte meldte denne avisen om tyske bankers flytting fra Sudet-områdene til rest-Tsjekkoslovakia. *Venkov* hevdet at Prahas banksentraler fyltes opp av tyskere og jøder som flyttet sine filialer fra de annekterte områdene til rest-Tsjekkoslovakia, fremfor at tyske og jødiske medarbeidere i tyske filialer ble forflyttet i motsatt retning, slik de burde. Det burde være ”en selvfølge at medarbeidere av tysk og jødisk nasjonalitet, som ved sin aktive støtte til det sudettyske parti har sørget for at Tyskland nå har vokst på vår bekostning” nå forlot rest-Tsjekkoslovakia.¹²⁹ *Venkov* satt her altså ikke bare jødene i samme gruppe som tyskerne, men kom med den absurde forestillingen om at jødene skulle ha støttet det *Sudettyske Parti*, som foruten å være nazivennlig også var sterkt antisemittisk, og blankt avviste at jødene kunne regnes som en del av den tyske nasjonen. I den grad tyske og jødiske filialer flyttet til rest-Tsjekkoslovakia i etterkant av München, var det i realiteten snakk om tsjekkosllovakiske demokratiske borgere på flukt fra de nazistisk annekterte Sudet-områdene.

Bare to dager senere trykket *Venkov* en kort kommentar med tittelen ”Likvidering av overflødige tyske skoler”. Det ble først fastslått at rest-Tsjekkoslovakia nå skulle bli en nasjonal stat. Tyske skoler skulle derfor under ingen omstendigheter opprettholdes for jødenes skyld: ”Enten vil jødene sende sine barn på tsjekkiske skoler, ellers må de finne seg et annet

---

¹²⁸ Blanka Soukupová 2004b, ”Identita Čechů židů v nové evropské realitě”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 45. og Blanka Soukupová 2007a, ”Češi židé mezi Mnichovem a 15. březnem 1939”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 91 og 95.

¹²⁹ *Venkov*, 12.10.1938, s. 5.

land der deres fortyskning vil aksepteres. Jødene får ikke lenger være tyske elementer”.¹³⁰ Avisen gikk her i god retning av å true angivelig ”fortyskende” jøder med regelrett utvisning fra sitt hjemland. Samtidig ble det vektlagt at det ”er en rekke tsjekkiske jøder som har oppdratt barna sine tsjekkisk. Disse vil skjønne vår innstilling”.¹³¹ Vi ser altså tendensen til at *Venkov* ga flere bilder av de ”germaniserende” eller ”fortyskende” jødene like etter München-forliket, men samtidig også at det skiltes tydeligere mellom ”de fortyskende” og ”de gode” tsjekkiske jødene enn i perioden før München. Det siste poenget kom tydelig til syne i kommentaren ”Om det jødiske spørsmål”, der *Venkov* ettertrykkelig påpekte at de agrare ikke sto for verken rasisme eller antisemittisme, og at det blant jødene fantes hederlige unntak: ”mennesker som i flere tiår har levd mellom oss, sendt sine barn på tsjekkiske skoler, ikke fortysket, snakket og snakker tsjekkisk. Ingen har noe imot dem”.¹³²

Både understrekingen av de hederlige tsjekkisk-jødiske unntakene, og den tilgrensende avvísningen av rasistisk antisemittisme i den første tiden etter München-forliket, må som nevnt til dels sees i lys av regjeringens hensyn til Storbritannias betingelser for økonomisk støtte og lån i kjølvannet av forliket. Britene gikk i retning av å øremerke de økonomiske midlene til jøder og flyktninger fra Sudet, og krevde blant annet de tsjekkiske myndighetenes fullstendige ”avstand fra rasediskriminering av den jødiske befolkning”.¹³³

Tendensen til på en side flere angrep på de ”fortyskende” jødene og på en annen side fremhevingen av at det blant jødene også fantes hederlige unntak var i *Venkov* karakteristisk for de første ukene etter München-forliket. En ny type forestilling dukket derimot opp i den korte meldingen ”Gjør slutt på provokatørenes vilje”. *Venkov* advarte her mot å angripe gjenværende tyske borgere, men manet i stedet til å rette fokus mot ”provokatørene”, som søkte å forsure forholdet mellom ”gode nasjonale tsjekkere og tyskere”: De var verken ”tsjekkiske eller tyske, men like fullt fortyskende elementer, like uønskede for tyskerne som for oss”.¹³⁴ Selv om jødene også her portrettertes som ”fortyskende”, ble de samtidig satt på siden av både virkelige nasjonale tyskere og tsjekkere. Angrepene på de ”fortyskende” jødene i oktoberukene like etter München, og fremhevingen av de hederlige unntakene, må sees i nær sammenheng med den tsjekkiske tradisjonen for å portrettere jødene som ”tyske”, kombinert med den sterke anti-tyske bitterheten i ukene rett etter forliket. Forestillingene som kom til

---

¹³⁰ *Venkov*, 14.10.1938, s. 3.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² *Venkov* 19.10.1938, s. 3.

¹³³ Radka Čermáková 2007, ”Druhá republika – okleštěný stát v mizející Evropě”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 16.

¹³⁴ *Venkov* 23.11.1938, s. 3.

uttrykk fra sent november synes derimot i større grad å ha nærmet seg nazistenes antisemittiske grunnsyn.

I artikkelen ”Nye oppgaver: fjerning av det ødeleggende”, ga også *Venkovs* Dr. K. Strejček uttrykk for forestillingen om ”en rotfestet antagonisme mellom tsjekkeren og jøden”, ettersom jøden ble sett som en ”germanisator og en utplyndrer”. Samtidig gikk han langt utover denne tradisjonelle forestillingen ved å hevde at jødene hadde infisert tsjekkerne med en rekke negative egenskaper og at ”vårt menneske må frigjøre seg fra den jødiske psykologi”. Det tsjekkiske mennesket måtte rengjøres og ”bades”.¹³⁵ Her forsvant det tidligere skillet mellom ”gode tsjekkiske” og ”dårlige tyske” jøder, og fra tidligere avvisning av antisemittisme tok Strejček lange steg inn i den antisemittiske forestillingsverdenen. I slutten av februar 1939 gikk dessuten *Venkovs* redaktør Rudolf Halík så langt som å beskrive den tyske raseantisemittismen som et forbilledlig eksempel til etterfølgelse: ”Om den store tyske nasjon har engasjert seg i sin rases renhet, må den lille tsjekkiske nasjon gjøre det samme, den kan ikke tillate seg at dens livsrom utnyttes av en fremmed rase.”¹³⁶ Halík var en av SNJs sjefsideoologer, og trykkingen av slike uttalelser på lederplass i et av partiets hovedorganer styrker Jan Ratajs argumentasjon om at fremtredende deler av det nye politiske regimet under den andre republikken beveget seg i retning av en rasistisk nasjonsforståelse.¹³⁷

Národní Listy var avisen der forestillingen om jødernes ”germanisering” var mest utbredt i perioden før München (spesielt i 1937). Det er derfor ikke overraskende at denne forestillingen florerte i avisen også den første tiden etter München-forliket. Selv om tonen i angrepene var mer aggressiv var det flere aspekter av kontinuitet i angrepene på de ”germaniserende” jødene. Under den beskrivende overskriften ”Over natten skifter de til å bli ’tsjekkere’” angrep *Národní Listy* jødene for deres såkalte ”konjunkturalisme”, i samme stil som beskrivelsen av jødisk ”opportunisme” i juni 1937. Jødene ble anklaget for å ha støttet opp om ”tyskheten” frem til den tyske annekteringen av Sudet-områdene, mens de etter München-forliket plutselig ”har blitt ’tsjekkere’”, for å slippe å forlate den tsjekkiske staten de tidligere mislikte”. Den tsjekkiske nasjonen ”kan ikke godta sine tidligere fiender”. Dersom konjunkturen snudde ”ville de over natten igjen blitt tyskere”.¹³⁸

Noen dager senere henviste den samme avisen i en notis til den tsjekkisk-jødiske bevegelse som et hederlig unntak, da det kom frem at disse jødene ”var villige til å

---

¹³⁵ *Venkov* 22.12.1938, s. 4.

¹³⁶ *Venkov* 28.2.1939, s. 1.

¹³⁷ Rataj 1997, s. 102-104.

¹³⁸ *Národní Listy* 27.10.1938, s. 3.

samarbeide om nasjonens og statens beste". Men i likhet med tendensen i post München-forlikets *Lidové Noviny*, uttrykte representanten for assimilasjonsbevegelsen også i *Národní Listy* at bare en del av jødene som valgte tsjekkisk identitet under folketellingen i 1930 kunne regnes som ekte tsjekkisk-nasjonale, fremfor den senere tids utbredte "konjunkturalisme".¹³⁹ I kontinuitet til perioden før München ble det altså i *Národní Listy* også etter forliket gitt uttrykk for at bare kompromissløse tsjekkisk-nasjonale jøder kunne regnes som lojale borgere, mens en betydelig del av jødene angivelig søkte seg til det tsjekkiske av konjunkturrelle uærlige årsaker – og derfor måtte avvises.

Národní Listy angrep på jødene som "germanisatorer" selv i møte med tyske antisemittiske avvisninger og angrep, kom også klart til syne høsten 1938. Tyske fysiske og verbale angrep på jødene i nylig tysk-annektete byer i Sudet-områdene ble beskrevet som en forvridd variant av skjebnens ironi. Bare overskriften til en kommentar til jødenes stilling i det nylig annekterte Sudet ga et relativt utvetydig bilde: "Jødene i fortyskede byer lider av sin egen feil. Jødene germaniserende virksomhet har ikke lønt seg."¹⁴⁰ Jødene ble gitt skylden for at tyskerne i det hele tatt hadde muligheten til å annektere byer i Sudet-områdene, ettersom de så aktivt hadde drevet "germaniserende virksomhet" under det Habsburgske riket. Dette hadde angivelig vært avgjørende for å gi i utgangspunktet tsjekkiske byer et falsk tysk preg, som etter München-forliket ble aktivt utnyttet til tysk anneksjon:

[Tsjekkiske byer] okkuperes nå bare av den grunn at de ble germanisert av jødene under Østerrike. Om jødene i disse byene og områdene forfølges, får de ved klagemuren anklage bare seg selv, sine fedre og sine bestefedre. De lider bare grunnet sin egen feil. Dessverre lider også det tsjekkiske folk, som nå befinner seg i annekterte områder av sitt eget fedreland.¹⁴¹

Jødene i de annekterte områdene fikk altså ikke bare skylden for sin egen skjebne, men også for de uskyldige tsjekkernes lidelser. Selv om *Národní Listy* erkjente at tyskerne ikke la sin elsk på jødene, var det ut fra denne logikken primært dem de hadde å takke for anneksjonene.

Som tilfellet var i *Venkov* stilnet imidlertid også *Národní Listy* verbale angrep på jødene "germanisering" mot slutten av året 1938. I stedet ser vi også her en tendens til at jødene nasjonale identitet og posisjon mellom "det tsjekkiske" og "det tyske" ble tolket inn i en ramme som stemte bedre overens med nazistisk antisemittisk propaganda. *Národní Listy* trykket blant annet uttalelser fra Kundt, en representant for den gjenværende tyske minoriteten i Tsjekkoslovakia. Han påpekte blant annet at "jødene må presses ut av forholdet mellom

¹³⁹ *Národní Listy* 5.11.1938, s. 2.

¹⁴⁰ *Národní Listy* 17.11.1938, s. 3.

¹⁴¹ Ibid.

tyskere og tsjekkere. Vi vet godt hvilken ødeleggende rolle de har spilt i forholdet mellom våre to nasjoner, ved å fiske i grumsete vann, og varme sin suppe på tsjekkernes ovn”.¹⁴² Jødene ble her satt utenfor både den tsjekkiske og den tyske nasjon, og ble sett som selve roten til det tsjekkisk-tyske nasjonale spenningsforholdet. Dette må kunne betegnes som et klart brudd i forhold til den tidligere tendensen til å se jøden som representant for ”det tyske” innenfor konteksten av den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten.

Vi har altså sett at *Lidové Noviny* i perioden etter München, i motsetning til både *Venkov* og *Národní Listy* ikke ga rom for forestillingen om jødene ”germanisering”. Det var en viss kontinuitet i *Lidové Noviny* til å gi positive bilder av tsjekkisk-orienterte jøders lojalitet også under den andre republikken. Samtidig markerte tendensen til et tydeligere skille mellom de ”gode” tsjekkiske jødene og de illojale ”andre” et brudd med avisens relative åpenhet under den første republikken. Det samme gjorde avisens snevrere forståelse av hvem som hadde potensial til å regnes som tsjekkisk jøde, ut fra den nye forestillingen om jødiske ”konjunkturalister”.

Forestillingen om at bare få hederlige unntak blant de tsjekkiske jødene virkelig kunne regnes som lojale tsjekkisk-nasjonale borgere, grunnet jødene utbredte ”konjunkturalisme” og ”opportunisme”, hadde i *Národní Listy* en tydelig kontinuitet fra perioden før München. I det hele tatt må *Národní Listy* kunne sies å ha vært den avisen med sterkest kontinuitet i fremstillingen av jødene med hensyn til deres nasjonale identitet og angivelige ”germanisering” – om enn tonen etter München var mer aggressiv.

Også *Venkov* var preget av langt mer aggressive utfall mot de ”fortyskende” jødene under den første perioden av den andre republikken. Selv om bildet av de ”germaniserende” jødene dukket opp både før og etter München, markerte både det store antallet av slike uttrykk i de første ukene av den andre republikken, og det tydelige skillet mellom de hederlige unntakene og resten, et klart brudd i forhold til *Venkovs* relative forsiktighet før München.

Avisenes forestillinger om jødene innenfor rammen av deres nasjonale identitet og den innbilte koplingen mellom ”det jødiske” og ”det tyske” under den første republikkens siste år ble ovenfor søkt belyst ved å vise til de politiske miljøene avisene var knyttet til, og deres respektive nasjonalistiske orientering. Agrarpartiets og Nasjonaldemokratenes stilling innenfor eller utenfor regjerningsmakten, og deres linje overfor det nazistiske Tyskland og den tsjekkosllovakiske tyske minoriteten kunne også synes å ha spilt en viktig rolle. *Lidové Noviny* skilte seg ut også under den andre republikken, noe som tyder på at avisen til dels

---

¹⁴² *Národní Listy* 18.1.1939, s. 2. Se også f. eks. 1.3.1939, s. 2.

søkte å beholde sin liberale og humanistiske nasjonalistiske orientering, selv etter pre München-regimets fall. *Lidové Noviny*s snevrere forståelse av hvem som kunne regnes som lojale tsjekkiske jøder, viser likevel at også denne avisen lot seg påvirke av post München-klimaets ekskluderende tsjekkiske nasjonalisme.

Venkov og *Národní Listy*, som fra mars 1938 begge hadde vært deler av den brede tsjekkosllovakiske koalisjonsregjeringen, følte seg etter München-forliket åpenbart ikke lenger bundet av den første republikkens toleranse og manglende legitimitet for angrep på jødene: De gjøv løs på jødene "germanisering" de første ukene etter katastrofen. Nå neglisjertes også hensynet til det nazistiske Tyskland og den interne tyske minoriteten, i det jødene ble portrettert både som velgere av det nazi-sympatiserende Sudettyske parti og evige "germanisatorer" – som tyskerne burde takke for sin mulighet til annekasjon av Sudet-områdene. På mange måter ble jødene i den første perioden etter München "tyske" syndebukker i både *Venkov* og *Národní Listy*. Disse angrepene kan ikke sies å ha vært annet enn uløselig bundet til den lange tsjekkisk-nasjonale tradisjonen for å se jødene som "germanisatorer" og representanter for "det tyske", og ble aktivert i et katastrofeklima der bitterheten mot og frykten for tyskerne eskalerte til nye høyder. Vago beskriver denne første bølgen av angrep på jødene i kjølvannet av München nettopp som et utbrudd "in the despair of the collapse, quite independently of German pressure".¹⁴³ Samtidig distanserte avisene seg fra nazistenes raseantisemittisme ved å peke på hederlige tsjekkisk-jødiske unntak.

Men både angrepene på jødene "germanisering" og utskillingen av de hederlige tsjekkisk-jødiske unntakene forsvant i *Venkov* og *Národní Listy* i løpet av høsten 1938. I stedet kom helt nye forestillinger til syne. Fra forestillingen om jødene som "tyskhetens" representanter, i en forestillingsverden der premisset var en spenning mellom "det tyske" og "det tsjekkiske", ser vi en overgang til å portrettere jødene som verken tsjekkere eller tyskere, men snarere som roten til en tsjekkisk-tysk fiendtlighet uten egentlig grunnlag. Den første typen forestillinger kan etter min mening overhode ikke sees som "importert" eller påtvunget tsjekkerne fra nazistenes side. Det er derimot nærliggende å tro at den gradvise utraderingen av de tradisjonelle tsjekkiske anti-tyske angrepene til fordel for den nye typen forestillinger skyldtes den kvalitativt nye konteksten og utviklingen i post-Münchens Tsjekkoslovakia. Flere tsjekkiske historikere har påpekt hvordan de tsjekkiske myndighetene i perioden etter München-forliket på en side følte seg presset av tyskerne til å intensivere den antisemittiske

---

¹⁴³ Vago 1975, s. 100.

linjen, men på en annen side begrenset seg av hensyn til britene.¹⁴⁴ Mye tyder på at hensynet til Tyskland gradvis frem mot okkupasjonen fikk betydelig høyere prioritet.

Vel så viktig som det britiske og tyske presset var imidlertid det nye tsjekkiske regimets aktive tilpasning til det nazistiske Tyskland. En tilpasning til den mektige naboen i nord ble i etterkant av München-forliket naturligvis sett som en nødvendighet, men utover i den andre republikken ble det nazistiske Tyskland i stadig tydeligere grad også beskrevet som en viktig samarbeidspartner og et forbilde til etterfølgelse. Ifølge Rataj skjedde overgangen til et entydig positivt bilde av det nazistiske Tyskland i løpet av desember 1938. Det var de ledende agrare politikerne som i størst grad var preget av den nye ”germanofilismen”, men også nasjonaldemokratiske kretser foretok i løpet av vinteren 1938-39 en revisjon av sin tidligere anti-tyske nasjonalistiske front.¹⁴⁵ Fra den nasjonalistiske tradisjonen der ”det tyske” representerte ”det tsjekkiskes” motsetning ble Tyskland i løpet av den andre republikken langt på vei den nye ”tsjekkiskhetens” forbilde. Gradvis fikk også rasismen plass i den tsjekkiske nasjonalismen. Hvordan Tyskland ble brukt som referanse for den ”lille tsjekkiske nasjonens” kamp for en ren rase kom i all tydelighet til uttrykk hos *Venkovs* sjefredaktør Rudolf Halík.

Jødiske flyktninger før München – ”politisering” og ”germanisering”

Etter Hitlers maktovertakelse i 1933 la mange mennesker på flukt av frykt for det nye regimet. En del av dem flyktet grunnet sin politiske virksomhet som sosialdemokrater eller kommunister, en del grunnet sine jødiske røtter, noen grunnet begge deler. Antallet jødiske flyktninger økte etter innføringen av Nürnberglovene, og til tross for at få av dem bosatte seg i Tsjekkoslovakia, ble Praha et transittsentrum for jødiske flyktninger med Storbritannia og USA som mål.¹⁴⁶ Hvilke forestillinger ble flyktningene møtt med i den tsjekkiske pressen? I hvilken grad skiltes det mellom tyske og tysk-jødiske flyktninger, og hva kjennetegnet i så fall dette skillet? Kom forestillingen om jødernes ”germanisering” til syne også i denne konteksten? I mars 1938 førte *Anschluss* til at antallet tysk-jødiske flyktninger nådde en foreløpig topp. I møte med de jødiske flyktningene fra Østerrike stengte sågar Tsjekkoslovakia sine grenser.¹⁴⁷ Påvirket det forsterkede presset fra tyskkulturelle jødiske flyktninger fra Østerrike avisenes forestillinger og holdninger?

---

¹⁴⁴ Rothkirchenová 1991, s. 18-19 og 24-25; Čermáková 2007, s.16-19.

¹⁴⁵ Rataj 1997, s. 98-99 og s. 147-160. Se også Gebhart og Kuklík 2004, s. 104 og 215-219.

¹⁴⁶ Rothkirchenová 1991, s. 19; Krohn, Mühlen, Paul og Winckler (red) 1998, *Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933-1945*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt, s. 411-425.

¹⁴⁷ Michal Frankl 2007, ”Druhá republika a židovští uprchlíci”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 46.

I en kommentar med tittelen ”Emigrantene [sic] får ikke misbruke retten til asyl” brukte *Venkov* nazistenes henrettelse av Helmut Hirsch – en tysk-jødisk flyktning som siden 1935 hadde bodd i Praha og vært involvert i en antinazistisk undergrunnsorganisasjon – som et bevis på at de tyske og tysk-jødiske flyktningene ”misbraker retten til asyl”. *Venkov* angrep venstresidens misforståtte humanisme overfor de tyske flyktningene, som gjorde det mulig for dem å utnytte sitt ”opphold i Tsjekkoslovakia til å bedrive politisk virksomhet” mot Tyskland.¹⁴⁸ Slike angrep på tyske og tysk-jødiske flyktnings ”politisering” virksomhet mot det nazistiske Tyskland var karakteristisk for *Venkovs* holdninger til den tyske innvandringen i perioden før München, og må knyttes til *Venkovs* og Agrarpartiets forsiktige linje overfor Tyskland. Fokuset lå mer eller mindre ensidig på faren for flyktningenes ”politisering” – som både kunne forverre forholdet til den tyske stormakten og brukes i nazistenes propaganda mot Tsjekkoslovakia – enn på flyktningenes vanskelige situasjon og årsakene til at de måtte flykte. Dette inntrykket gikk igjen i en lederartikkel der partiets leder og statsminister Rudolf Beran manet til et fredelig tsjekkisk-tysk forhold, og samtidig påpekte viktigheten av å begrense de tyske flyktningenes angrep på Tyskland.¹⁴⁹

Selv om *Venkov* blant annet tok utgangspunkt i den tysk-jødiske flyktningen Hirsch, skilte denne avisen i liten grad mellom jødiske og etnisk tyske flyktnings i angrepene på deres ”politisering”. I dagene etter at det østerrikske *Anschluss* sørget for en forsterket strøm av jødiske flyktnings, advarte derimot *Venkov* direkte mot det store antall flyktnings fra Østerrike hvis ”flertall er jøder”, som søkte å rømme Østerrike med sine formuer. I lys av denne advarselen meldte *Venkov* med tilfredshet dagen etter at den tsjekkiske grensen skulle stenges for alle østerrikske flyktnings.¹⁵⁰

Om det i *Venkov* måtte en potensiell ”flom” av østerrikske jøder til for å aktivisere direkte angrep på jødiske flyktnings og formaninger om å stenge grensene, var situasjonen en annen i *Národní Listy*. Mens angrepene mot ”politisering” tyske flyktnings var fraværende, vegret ikke denne avisens redaksjon seg for å angripe de tysk-jødiske innvandrerne med den klassiske anklagen om ”germanisering”. Journalisten Eva Kareisová beskrev i et debattinnlegg under overskriften ”Vårt Tsjekkoslovakia”, sin hårreisende oppdagelse av at den tsjekkiske hovedstaden ble uttalt ”Prag” like ofte som ”Praha”, og at om du lukket øynene i Praha og hørte etter, kunne du like godt tro at du ”befant deg i Det tredje riket”. Kareisová var ikke i tvil om hvem som hadde skylden: hun siterte fra et brev ”skrevet av en av

¹⁴⁸ *Venkov* 8.6.1937, s 3. Se også 4.7.1937, s. 3 for en liknende kommentar til flyktningenes ”politisering”.

¹⁴⁹ *Venkov* 1.12.1937, s. 1.

¹⁵⁰ *Venkov* 16.3.1938, s. 2 og 17.3.1938, s. 5.

israelittene som har blitt 'jaget ut av paradiset'". Den tysk-jødiske flyktningen skal ha beskrevet Praha som en tysk by, der en "snakker tsjekkisk bare med de lavere strata".¹⁵¹ Kareisová utviste ikke her bare en ufølsomhet overfor bakgrunnen for jødernes flukt, men anklaget dem også for å bedrive aktiv "germanisering" av den tsjekkiske hovedstaden.

Národní Listy trykket også leserbrev der tysk-jødiske flyktninger ble beskrevet som arrogante, utakknemlige og uten vilje til å støtte opp om pengeinnsamlinger til tsjekkisk-språklige skoler. Den tysk-jødiske innvandringen førte angivelig til at en "får inntrykk av at tysk er språket som snakkes i Tsjekkoslovakia, og at tyskerne kulturelt og kunstnerisk overgår tsjekkerne".¹⁵² Avisens redaksjon kommenterte slike leserinnlegg med at de viste den utbredte "fortyskningen" og utakknemligheten blant de jødiske flyktningene.¹⁵³ At *Národní Listy* beskrev de tysk-jødiske innvandrerne i perioden før München som "germaniserende" elementer og representanter for "tyskhet" er ikke overraskende i lys av avisens forestillinger om de tsjekkiske jødernes "germanisering" i samme periode. Vi ser snarere samme tendensen som ovenfor: I motsetning til *Venkov* førtes det i *Národní Listy* ingen forsonende linje overfor det nazistiske Tyskland, og avisen utelot derfor også angrepene på de tyske flyktningenes "politisering" mot Tyskland. Denne kunne jo i og for seg *Národní Listy* si seg enig i.

Lidové Noviny uttalte seg nesten bemerkelsesverdig lite om både den tyske innvandringen generelt og den tysk-jødiske innvandringen spesielt. Det fantes ikke et eneste tilfelle av angrep verken på tysk-jødiske flyktingers "germanisering" eller "politisering". I de tilfellene der avisen ga uttrykk for holdninger til den tyske innvandringen var tonen dessuten mer positiv og støttende enn negativ og angripende. I august 1937 trykket *Lidové Noviny* et brev "fra en emigrant [sic]". Om brevet virkelig var skrevet av en tysk flyktning eller av avisens redaksjon er vanskelig å fastslå. Det primære er uansett at det ble gitt rom for forsvar av flyktningene og situasjonen de befant seg i. I forklaringen av flyktningenes håpløse situasjon viste "emigranten" blant annet til den tysk-jødiske filosofen Theodor Lessing, som ble myrdet av sudettyske nazisympatisører i august 1933, etter sin flukt fra det nazistiske Tyskland. "Emigranten" viste forståelse for tsjekkoslavisk skepsis overfor mistenkelige personer, "men gjelder dette virkelig flyktningene fra Tyskland? Ingen av dem ville engang drømme om å støtte de som jaget dem ut, eller å skade landet som har tatt dem imot."¹⁵⁴ Her ble det ikke bare gitt uttrykk for flyktingenes takknemlighet, men også tatt et oppgjør med

¹⁵¹ *Národní Listy* 4.7.1937, s. 17. Se 19.7.1937, s. 3 for liknende angrep på jødiske flyktingers "germanisering".

¹⁵² *Národní Listy* 3.8.1937, s. 3.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ *Lidové Noviny* 8.8.1937, s. 6. 21.12.1937, s. 1 støttet *LN* også de tyske flyktningenes rett til kritikk av Tyskland.

tanken om at flyktingene i virkeligheten tjente tyske interesser og var til skade for Tsjekkoslovakia, enten direkte ved sin ”germanisering” eller indirekte ved sin ”politisering”.

Det eneste tilfellet der *Lidové Noviny* viste direkte til jødiske flyktninger var, som i *Venkov*, kort tid etter *Anschluss* – i møte med den nye strømmen av jødiske flyktninger fra Østerrike. *Lidové Noviny* meldte blant annet på første side om det andre forsøket på kort tid på å smugle grupper av jødiske flyktninger over grensen fra Østerrike til Tsjekkoslovakia.¹⁵⁵ Den negative tonen var ikke like tydelig som i *Venkov*, men det var en klar tendens til å advare mot de jødiske flyktingenes forsøk på å krysse grensen i nattens mulm og mørke – og å påpeke viktigheten av å stoppe dem – enn å belyse deres plutselig radikalt forverrede situasjon i hjemlandet. I realiteten var det snakk om rundt 50 jøder som var blitt kastet ut av sine hjem og fraktet over den tsjekkoslaviske grensen av østerrikske nazister. De ble kastet rett ut igjen av tsjekkoslaviske myndigheter.¹⁵⁶

Avisenes holdninger til og forestillinger om de tyske og tysk-jødiske innvandrerne før München kan knyttes til resonnementet ovenfor, om graden av avisenes koplinger mellom de tsjekkiske jødene og ”det tyske”. Mens *Venkov* gikk til angrep på de tyske innvandrernes ”politisering”, i stor grad uten å skille mellom jødiske og ikke-jødiske innvandrere, angrep *Národní Listy* de tysk-jødiske innvandrerne spesielt, som ”germaniserende” elementer. *Venkovs* fokus på de tyske flyktingenes skadelige ”politisering” gikk på mange måter på Tysklands premisser – i samsvar med Agrarpartiets forsonlige holdning overfor tyskerne – som også må ha bidratt til fraværet av angrep på de tysk-jødiske flyktingenes ”germanisering”. *Národní Listys* angrep på de tysk-jødiske flyktingenes ”germanisering” var derimot nettopp i samsvar med Nasjonaldemokratens konfronterende linje overfor tyskerne, og deres ekskluderende nasjonalistiske profil i posisjon utenfor regjeringen. Og akkurat som tendensen hva angikk angrepene på de tsjekkiske jødene ”germanisering” før München, stilnet også *Národní Listys* angrep av denne typen på de tysk-jødiske flyktingene i begynnelsen av 1938 – da *Nasjonaldemokratene* søkte tilnærming til den *Agrarparti*-dominerte regjeringen. *Lidové Novinys* aktive identifisering med Masaryks toleranse og humanisme kom klart til syne i forsvaret av de tyske flyktingene i august i 1937.

Et fellestrekk mellom *Venkov* og *Lidové Noviny* var imidlertid at de frem til *Anschluss* ikke uttalte seg direkte om tysk-jødiske flyktninger spesielt, men i stedet om tyske flyktninger generelt. I ukene etter at den jødiske flyktningsstrømmen ble forsterket ved innlemmelsen av

---

¹⁵⁵ *Národní Listy* 19.4.1938, s. 1.

¹⁵⁶ Frankl 2007, s. 47.

Østerrike i Hitlers Tyskland, advarte begge avisene derimot direkte mot jødiske flyktninger. *Venkov* uttrykte også tilfredshet over at grensene skulle stenges for disse menneskene. Det kan altså se ut til at advarende henvisninger til jødiske flyktninger spesielt, først ble aktivert ved frykt for en ”flom” av jødiske flyktninger. Her ser det ikke ut til å ha spilt noen spesiell rolle at jødene var tyskspråklige eller tsjekkulturelle, men at avisene ikke var videre positivt innstilt til å ta i mot store antall jødiske flyktninger generelt.

Dette inntrykket forsterkes av både *Venkovs* og *Lidové Noviny*s holdninger i møte med den potensielle faren for storinnrykk av rumenske jøder på flukt fra den nye rumenske regjeringens antisemittisme i januar 1938.¹⁵⁷ Allerede 1. januar 1938 meldte *Venkov* om ”de ikke spesielt oppløftende utsiktene” knyttet til den potensielle flommen av rumenske jødiske flyktninger til Tsjekkoslovakia. Tre dager senere fastslo samme avis at ”disse uvelkomne utlendingene” måtte holdes ute for å ”beskytte det hjemlige arbeidsmarkedet”.¹⁵⁸ Argumentet om å beskytte tsjekkisk arbeidsmarked, industri og handel fra jødisk innvandring ble gjentatt i *Venkovs* leder ”Steng grensene”, samtidig som det ble påpekt at et høyere antall jødiske flyktninger kunne utløse antisemittisme som det i utgangspunktet ikke var tradisjon for.¹⁵⁹ *Lidové Noviny* stemte i *Venkovs* advarsler under tittelen ”Vi verner oss mot den rumenske emigrasjonen”. Her ble det henvist til den allerede stigende tsjekkiske arbeidsledigheten for å begrunne nødvendigheten av å begrense rumensk jødisk innvandring til et minimum, før det faktisk ble henvist til *Venkovs* leder fra dagen før.¹⁶⁰ Frykten for forestilte ”flommer” av jødiske flyktninger aktiverte altså direkte advarsler mot jødisk innvandring både i *Venkov* og *Lidové Noviny*, enten flyktningene kom fra det tyske riket eller Romania.

Jødiske flyktninger etter München – ”tsjekkiske brødre” og ”jødiske parasitter”

Det er ikke bare regimeskiftet og den endrede innenrikspolitiske situasjonen i kjølvannet av München som gjør det formålstjenlig å skille undersøkelsen av avisenes holdninger til og forestillinger om jødiske flyktninger under den andre republikken fra perioden før forliket. Etter innlemmelsen av Sudet-områdene i det nazistiske Tyskland la nemlig et stort antall mennesker – både etniske tsjekkere, tyske demokrater og jøder – på flukt mot restene av

---

¹⁵⁷ Kortfattet om rumensk politisk antisemittisme i mellomkrigstiden, se David Hundert Gershon 2008, *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Vol II*, New Haven: Yale University Press, s. 1576.

¹⁵⁸ *Venkov* 1.1.1938, s. 13 og 4.1.1938, s. 5.

¹⁵⁹ *Venkov* 5.1.1938, s. 1.

¹⁶⁰ *Lidové Noviny* 6.1.1938, s. 2.

Böhmen og Mähren. Det overveldende flertallet av disse rundt 170 000 flyktningene var tsjekkere (ca 140 000), mens jøder og etniske tyskere talte henholdsvis i underkant av 20 000 og litt over 10 000.¹⁶¹ Alle disse flyktningene var frem til annekteringen av Sudet-områdene like fullverdige tsjekkoslovakiske borgere. Mange av de jødiske flyktningene var tyskspråklige. Hvilke holdninger og forestillinger om jødiske flyktninger kom til syne i denne konteksten, og hvilke tendenser til kontinuitet og brudd ser vi i forhold til perioden før München-forliket? I hvilken grad ble det skilt mellom tsjekkiske og jødiske flyktninger fra Sudet-områdene, og i hvilken grad ble jødene angrepet for sin angivelige ”germanisering”?

I likhet med angrepene på de tsjekkiske jødene ”germanisering” i *Venkov* i ukene etter München, ble også *Venkovs* angrep på de jødiske innvandrerne fra Tyskland og de annekterte Sudet-områdene mangfoldiggjort i oktober 1938. De jødiske flyktningene ble derimot ikke på samme måte som de tsjekkiske jødene gjort til ”tyske” syndebukker. Forestillingene om de jødiske flyktningene synes i større grad å ha vært preget av det reelle enorme flyktningsproblemet som annekasjonen av Sudet-områdene utløste. Majoriteten av flyktningene var etniske tsjekkere, og deres flukt mot rest-Tsjekkoslovakia skapte store ressursproblemer i et sterkt forminsknet Tsjekkoslovakia i økonomisk og politisk krise.¹⁶² I denne konteksten angrep *Venkov* den komparativt lille gruppen jødiske flyktninger som det egentlige problemet, og som ”elementer” en ikke kunne prioritere.

Venkov gjentok ved ett tilfelle sine tidligere utfall mot tyske flyktnings skadelige ”politisering” overfor Tyskland: ”Praha kan ikke lenger være et Mekka for emigranter, som vil forsure vårt forhold til nabostatene”.¹⁶³ Den tydeligste tendensen i *Venkov* i ukene etter München-forliket var derimot, i møte med det høye antallet flyktninger fra Sudet-områdene, å portrettere de jødiske flyktningene som ”snyltende parasitter” – i sterk kontrast til omsorgen avisen viste overfor de etnisk tsjekkiske flyktningene. I en kort kommentar manet *Venkov* til vern av ”vårt nasjonale liv”, også fra ”emigrantene som rømmer fra rasistiske lover”. De jødiske innvandrerne hadde angivelig allerede begynt å ”ta fra våre folk deres arbeid, disse flyktningene truer legenes og advokatenes eksistens”.¹⁶⁴ I en leder skilte redaktør Rudolf Halík tydelig mellom tsjekkiske og jødiske flyktninger: ”Vi skal ta oss av våre egne folk,

---

¹⁶¹ Frankl 2007, s. 47-48.

¹⁶² Jan Šimsa 2007, ”Židé zadruhé republiky a evangelíci”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 110.

¹⁶³ *Venkov* 8.10.1938, s. 3.

¹⁶⁴ *Venkov* 6.10.1938, s. 4.

tsjekkere, som måtte forlate grenseområdene; men vi skal rense vårt nasjonale hjem for emigrant-parasittene, grundig, raskt og hardt.”¹⁶⁵

Fra å angripe de tyske flyktningene generelt for deres ”politisering” overfor Tyskland, og i liten grad å angripe jødiske innvandrere spesielt i perioden før München, gikk *Venkov* altså i klar retning av direkte angrep på jødiske flyktninger i møte med den store flyktningsstrømmen fra de annekterte Sudet-områdene. Vi så også i perioden før München tendensen til at frykten for ”flommer” av jødiske flyktninger aktiverte advarende og negative uttrykk overfor jødisk innvandring spesielt. I post-Münchens Tsjekkoslovakia, da et stort antall flyktninger faktisk søkte tilflukt i landet, ser vi hvordan *Venkov* i langt hardere ordelag gikk til angrep på de jødiske flyktningene, som det nå overhodet ikke var rom for. Den styrkede aggresjonen og intensiteten i angrepene må også sees i lys av det nye regimets ekskluderende tsjekkisk-nasjonale egoisme, som ble understreket av det rigide skillet mellom de etnisk tsjekkiske flyktningene og de ”jødiske parasitt-emigrantene”. Selv om de jødiske flyktningene var avisens primære skyteskive, ble det i en leder like etter forliket slått fast at heller ikke de etnisk tyske flyktningene hadde noen plass i den tsjekkiske nasjonen.¹⁶⁶

Det er nok en gang i *Národní Listy* vi ser den tydeligste kontinuiteten fra perioden før München-forliket. Også i møtet med flyktningsstrømmen i oktober 1938 reagerte denne avisen med angrep på de jødiske flyktningenes ”germanisering”. På samme måte som avisen beskyldte ”de germaniserende jødene” i Sudet for å være årsaken til at annekasjonen i det hele tatt hadde vært mulig, ble dette argumentet nå brukt for å nekte de jødiske flyktningene rett til opphold i rest-Tsjekkoslovakia. Dette kom tydelig frem i kommentaren ”Her må vi forsvare oss”: Etter først å ha referert til konkrete ”tyske jøder” som hadde forlatt Sudet etter den tyske annekasjonen, ble det konkludert med at ”de, som gjennom hele sitt liv har tjent tyskerne, får nå takle virkningene, men vi må verne om våre egne folk, og om vår ungdom”.¹⁶⁷ I motsetning til *Venkov* brukte *Národní Listy* altså forestillingen om jødernes ”germanisering” også mot de jødiske flyktningene fra Sudet-områdene. Vi ser av sitatet over imidlertid også at *Národní Listy*, i likhet med *Venkov*, var opptatt av å skille mellom de tsjekkiske og de jødiske flyktningene, ved avisens henvisning til nødvendigheten av å verne om ”egne folk”.

Dette skillet kom enda tydeligere frem i kommentaren ”Skill i emigrasjonen” av Vladimír Sís. Sís fremhevet at det verken var nok brød eller plass i den tsjekkiske nasjonen –

---

¹⁶⁵ *Venkov* 11.10.1938, s. 1. Se også 12.10.1938, s. 3 for beskrivelse av jødiske flyktninger som ”parasitter”.

¹⁶⁶ *Venkov* 4.10.1938, s. 1.

¹⁶⁷ *Národní Listy* 11.10.1938, s. 3. Se også 13.10.1938, s. 3 og 17.10.1938 s. 3 for liknende angrep på de jødiske flyktningenes ”germanisering”.

de ”tysk-jødiske emigrantene” måtte derfor forlate landet. ”Vi kan ikke lenger dele ut til andre, vi må verne om våre egne tsjekkiske folk, uavhengig av tyske og jødiske emigranternes skjebne”.¹⁶⁸ Både jødiske og tyske flyktninger ble her frarøvet retten til opphold i rest-Tsjekkoslovakia – en rett som var forbeholdt etniske tsjekkere alene. Flere tsjekkiske historikere har påpekt den andre republikkens rigide skille mellom de etnisk tsjekkiske og de tyske og jødiske flyktningene fra Sudet-områdene.¹⁶⁹ *Národní Listy* angrep i likhet med *Venkov*, også de jødiske flyktningene for angivelig å ta arbeidsplasser fra tsjekkiske handelsmenn og leger.¹⁷⁰ Både de jødiske og de etnisk tyske flyktningene ble altså i begge disse avisene satt utenfor den nye tsjekkiske nasjonalstaten. Jødene ble imidlertid angrepet spesielt hardt – i *Národní Listy* for sin ”germanisering”, i *Venkov* som parasitter, og i begge avisene som spesielle trusler for det tsjekkiske arbeidsmarkedet.

Lidové Noviny skilte seg ut også i møtet med den nye flyktningstrømmen fra Sudet-områdene, ved langt færre og mindre aggressive utfall mot de jødiske flyktningene. Stemningen under den andre republikken var imidlertid endret også i denne avisen. I slutten av november svarte avisens redaksjon på den franske forfatteren og formannen i den internasjonale PEN-klubben, Jules Romains’, kritikk av antisemittiske tendenser mot jødiske forfattere og flyktninger i Tsjekkoslovakia. I følge den ikke navngitte forfatteren hadde Romains liten grunn til å kritisere tsjekkerne, ettersom han hadde rost franske og engelske statsmenn for å ha reddet freden ved München-forliket. Det var nettopp München-forliket som ikke bare hadde forverret situasjonen for jødene, men like fullt for tyskere og tsjekkere som i strid strømmet flyktet fra Sudet-områdene. Selv om tsjekkerne hadde ”medfølelse med enhver ulykkelig forfatter og flyktning, kan de ikke i dag ta seg av andre enn sine egne folk av sin egne type”.¹⁷¹ Vi ser her en viss kontinuitet i *Lidové Noviny*s uttrykte medfølelse overfor de jødiske flyktningenes situasjon. På en annen side ble avisens tidligere forsvar av flyktningene brutt ved vektleggingen av at tsjekkerne etter München-katastrofen bare kunne støtte ”sine egne”.

At den andre republikkens nasjonale egoisme satte sitt preg også på *Lidové Noviny* kom tydelig til syne i en kommentar på første side, der det ble referert til viktige arbeidsområder for den andre republikkens regjering. Hva angikk flyktningene fra Sudet-

---

¹⁶⁸ *Národní Listy* 19.1.1939, s. 2. Se også 25.10.1938, s. 3 og 11.1.1939, s. 2 for det rigide skille mellom tsjekkiske og jødiske flyktninger.

¹⁶⁹ Frankl 2007, s. 49-50; Blanka Soukupová 2007b, ”Česká reflexe T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a Emila Háchy: osobnosti – symboly v době národní krize, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 59.

¹⁷⁰ Se for eksempel *Národní Listy* 25.10.1938, s. 3 og 23.2.1939, s. 2.

¹⁷¹ *Lidové Noviny* 28.11.1938, s. 4.

områdene, påpektes først viktigheten av å hjelpe de tsjekkiske flyktningene, ”våre brødre og søstre”, før nødvendigheten av å løse det uunngåelige ”emigrant-spørsmålet”, i sær ”det jødiske” ble ettertrykkelig fremhevet.¹⁷²

Alle de tre avisene skilte altså tydelig mellom de tsjekkiske og de jødiske flyktningene fra de annekterte Sudet-områdene i møte med flyktningsstrømmen i kjølvannet av Münchenforliket. Et annet likhetstrekk i alle avisene var at de jødiske (og de tyske, der de ble nevnt) flyktningene ikke ble gitt rettmessig plass i post-Münchens forminskede Tsjekkoslovakia. Dette til tross for at både jøder, tyskere og tsjekkere i Sudet-områdene frem til München hadde vært like fullverdige borgere av det demokratiske Tsjekkoslovakia.

Både *Venkov* og *Lidové Noviny* viste til dels potensial til negative bilder av jødiske innvandrere ved potensielle ”flommer” av flyktninger også før München. I kombinasjon med den andre republikkens ekskluderende nasjonalisme og nasjonale egoisme gikk *Venkov* lengst i sine angrep på de jødiske flyktningene som ”parasitter” og trusler for det tsjekkiske arbeidsmarkedet. Behovet for å skille ut jødene som uønskede elementer, i en situasjon der den store majoriteten av flyktningene var etniske tsjekkere, synes å ha overgått den tidligere vekten på de tyske flyktningenes ”politisering” mot Tyskland. *Lidové Noviny* beholdt på sin side noe av sin verdighet fra perioden før München, ved å unngå direkte angrep på de jødiske flyktningene. I likhet med *Venkov* opererte *Národní Listy* med forestillingen om at de jødiske flyktningene truet tsjekkiske legers og handelsmenns eksistens, men samtidig hadde denne avisen en kontinuitet i sine angrep på de jødiske flyktningenes ”germanisering” fra perioden før München. Selv om de jødiske flyktningene nå primært var fra Sudet-områdene, var mange av dem tyskspråklige, og avisens angrep på deres angivelige ”germanisering” stod i ”logisk” forbindelse til forestillingen om ”de germaniserende jødene” egne skyld i annekasjonen.

Oppsummering

Vi har med all tydelighet sett hvordan den tsjekkiske nasjonalistiske tradisjonen for å kople jødene til ”det tyske” påvirket både forestillinger om jødene nasjonale identitet og lojalitet, og holdninger til jødiske flyktninger fra det nazistiske Tyskland og de annekterte Sudet-områdene i den tsjekkiske pressen i andre halvdel av 1930-tallet. Selv i *Lidové Noviny*, en avis som identifiserte seg med Masaryk og Borgens tolerante nasjonalisme, dukket forestillingen om jødene manglende lojalitet som følge av deres angivelige prioritering av ”det tyske” opp

---

¹⁷² *Lidové Noviny* 27.1.1939, s. 1.

– og det enda under den første republikken. Også i denne avisen så jødernes tilstrekkelige oppslutning om ”det tsjekkiske” ut til å ha vært et vilkår for å bli regnet som en lojal borger.

Det var like fullt *Lidové Noviny* som skilte seg klarest ut ved langt færre angrep på jødernes ”germanisering” enn de to andre undersøkte avisene – og ved å utvise en større åpenhet for jødernes mulighet til inkludering i det tsjekkisk-nasjonale. Denne avisen tenderte også til å ta de tyske og tysk-jødiske flyktingene i forsvar. *Národní Listy* skilte seg på sin side ut som den avisen der angrepene på jødernes ”germanisering” florerte i størst grad. I sin posisjon utenfor regjeringen frem til mars 1938 kunne avisen utilslørt uttrykke sin ekskluderende nasjonalisme, som i kombinasjon med en klar front mot tyskerne både i og utenfor Tsjekkoslovakia ga utslag i mangfoldige angrep på både tsjekkiske jøders og jødiske flyktingers angivelige ”germanisering”. Selv om *Venkov* også før München-forliket viste potensial til angrep på ”fortyskende” jøder, inntok denne avisen, i lys av sitt partis dominerende stilling i den tsjekkoslovakiske koalisjonsregjeringen og den forsonende innstillingen overfor den tyske stormakten, en forsiktig posisjon i perioden før München. Typisk var i så måte også avisens front mot de tyske flyktingenes anti-tyske ”politisering”.

Under de første ukene etter München-forliket mistet derimot både *Venkov* og *Národní Listy* alle hemninger i sine angrep på ”de germaniserende jødene”. Også *Lidové Noviny* skilte nå tydeligere mellom ”gode” tsjekkiske jøder og såkalte ”konjunkturalister”. I alle avisene skiltes det dessuten rigid mellom de tsjekkiske og de jødiske flyktingene fra de annekterte Sudet-områdene. Jeg har argumentert for at kontinuiteten i *Venkovs* og *Národní Listys* angrep på jødernes ”tyskhet” under den første perioden av den andre republikken må tilskrives en tsjekkisk nasjonal tradisjon fremfor nazistisk tvang eller påvirkning. Da disse angrepene i perioden frem mot okkupasjonen gradvis ble erstattet av den kvalitativt nye forestillingen om jødernes posisjon utenfor både det tyske og det tsjekkiske nasjonale fellesskap, må forklaringen derimot snarere søkes i skjæringspunktet mellom nazistenes press og det nye tsjekkiske regimets aktive tilpasning til det nazistiske Tyskland.

Kapittel 4: Jødene og det tsjekkiske samfunnslivet

I det foregående kapittelet undersøkte jeg hvordan den tsjekkisk-nasjonale tradisjonen for å se jødene som representanter for ”det tyske”, i samspill med det tsjekkiske forholdet til Nazi-Tyskland og den sudettyske minoriteten, påvirket holdninger til og forestillinger om jødene i de tre avisene. Det komplekse samspillet mellom det tsjekkisk-tyske forholdet og holdninger til jødene må kunne betegnes som et spesifikt *tsjekkisk* aspekt ved avisenes fremstilling av jødene. I følgende kapittel vil jeg derimot undersøke avisenes holdninger og forestillinger om jødene innenfor tre samfunnssfærer som i et bredere europeisk og antisemittisk-historisk perspektiv har vært fremtredende arenaer for antisemittiske forestillinger: For det første det politiske liv, nærmere bestemt anvendelsen av jødene i den politiske debatten; for det andre det nasjonale kulturlivet; og til slutt økonomien og arbeidsmarkedet.

Var også de utvalgte tsjekkiske avisene dominert av negative forestillinger om jødene innenfor disse tre sfærene av det tsjekkiske samfunnslivet, og i hvilken grad ga de i så fall uttrykk for klassiske grenseoverskridende antisemittiske stereotypier og klisjeer? Kom antisemittiske forestillinger til uttrykk innenfor den politiske debatten og ved omtale av kulturlivet og økonomiske forhold både før og etter München? Hvilke konkrete forestillinger hadde eventuelt kontinuitet gjennom hele perioden? Det er naturlig å anta at antisemittiske forestillinger og verbale angrep på jødene innenfor alle disse tre samfunnssfærene fikk større utbredelse under den andre republikken. Hvilke kontekstuelle forhold kan i så fall bidra til å forklare de antisemittiske forestillingenes styrke etter München, og hvilke nye funksjoner kan slike forestillinger ha spilt i det tsjekkiske samfunnet? Var det i noen av avisene rom for positive bilder av jødernes rolle i den tsjekkiske kulturen og økonomien, eller angrep på antisemittiske tendenser innenfor disse sfærene av samfunnslivet?

Anvendelsen av jødene i den politiske debatten

I kjølvannet av den første verdenskrigen, den russiske revolusjonen og den påfølgende russiske borgerkrigen, fikk mytene om jødernes fremtredende rolle i radikale bevegelser og sosiale opprør fornyet innhold og kraft, og utvidet nedslagsfelt – blant annet ved spredningen av falsumet *Sions Vises Protokoller*.¹⁷³ Myten om den jødiske sammensvergelsen med utgangspunkt i det kommunistiske Sovjet ga blant annet opphav til stereotypien ”bolsjevikjøden”. Mellomkrigstidens sosiale problemer og revolusjonsfrykt bidro til at

---

¹⁷³ Norman Cohn 1996, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, London: Serif, s. 32-38 og 118-164.

forestillingen om ”bolsjevikjøden” og marxismens ”jødiske karakter” fikk innpass i høyreorienterte, konservative og agrare partier i en rekke europeiske land. Enkelte av de ledende bolsjevikenes jødiske herkomst, og jødernes relativt sterke posisjon innenfor noen av Sovjetunionens politiske institusjoner og blant revolusjonære i Tyskland og Ungarn, kunne tjene som ”beviser” på bolsjevismens og sosialismens ”jødiskhet”.¹⁷⁴ Slike forestillinger kunne i sin tur aktiveres og anvendes som polemiske virkemidler i verbale angrep på sosialdemokratiske, sosialistiske og kommunistiske partier i den interne politiske debatten.

Historiker Kjetil Simonsen har vist hvordan den norske bondepressen, i et land med relativt lav grad av antisemittisme, på 1920-tallet brukte ”jøden” som et polemisk virkemiddel i den politiske debatten. *Bondepartiets* presseorganer søkte å sverte *Arbeiderpartiet* og arbeiderbevegelsen ved å påpeke sosialismens og kommunismens angivelige jødiske røtter, og dernest ved å sette partiet i forbindelse med ”moskvajødene” i Sovjetunionen. I utstrakt grad ble bolsjevismens påståtte jødiske karakter brukt som et forsterkende delegitimerende element i den politiske debatten, og fremsatt som et argument i seg selv.¹⁷⁵ Den svenske historikeren Håkan Blomqvist har beskrevet hvordan myten om jødebolsjevismen spredte seg gjennom den russiske og europeiske motrevolusjonen, og ble en integrert del av den europeiske konservative borgerlighetens kritikk av bolsjevikrevolusjonen.¹⁷⁶

Ifølge Rothkirchen fantes politisk agitasjon mot ”jødebolsjevismen” i andre halvdel av 1930-tallet også i den tsjekkiske høyreorienterte pressen.¹⁷⁷ Ga noen av de tre undersøkte avisene uttrykk for forestillingen om sosialismens eller kommunismens jødiske karakter? I hvilken grad ble denne forestillingen i så fall anvendt som et polemisk virkemiddel i den politiske debatten? Fantet det andre politiske konfliktlinjer som aktiverte den delegitimerende anvendelsen av jødene for å sverte politiske meningsmotstandere? Endret for eksempel den funksjonelle bruken av jødene innenfor den politiske debatten seg etter München? Ble *Lidové Noviny*s liberale forankring, og jødernes oppslutning om Borgens politiske regime, gjenspeilet av måten denne avisen omtalte jødene på i politiske debattinnlegg? Og motsatt: Anvendte *Venkov* eller *Národní Listy* jødene som svertende virkemiddel nettopp i sin kritikk av *Borgens* politiske regime?

---

¹⁷⁴ Yuri Slezkine 2004, *The Jewish Century*, Princeton: Princeton University Press, s. 175-76.

¹⁷⁵ Kjetil Braut Simonsen 2011, ”Nasjonalitetens antitese: Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene *Nationen* og *Namdalen* 1920-25”, i Øivind Kopperud og Vibeke Moe (red.), s. 132-33. Se også Per Ole Johansen 1984, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*, Oslo: Gyldendal, s. 27-47.

¹⁷⁶ Håkan Blomqvist 2006, ”Judebolsjevismen – en antikommunistisk världsbild”, i Mari Gerdin og Kjell Østberg (red), *Samtidshistoriska frågor 11. Hur rysk är den svenska kommunismen? Fyra bidrag om kommunism, nationalism och etnisitet*, Huddinge: Samtidshistoriska institutet Södertun Högskola, s. 56-59.

¹⁷⁷ Rothkirchen 2005, s. 46 og 57.

På det nest siste av disse spørsmålene er det allerede nå fristende å svare et utvetydig ja. Jeg har i *Lidové Noviny* ikke kommet over et eneste eksempel på negativ anvendelse av jødene for å sverte politiske meningsmotstandere, verken før eller etter München. I den grad jøder og antisemittisme ble anvendt i denne avisens politiske angrep var det snarere i form av innlegg til forsvar for jødene og til angrep på andre politiske partiers antisemittiske tendenser. I forbindelse med valget til bystyret i Praha i 1937 trykket *Lidové Noviny* kommentarer til høyreradikale grupperingers lefling med antisemittisme. Avisens redaksjon advarte mot de potensielt farlige effektene ved høyreradikales forsøk på å slå politisk mynt på antisemittiske slagord: "Hatbølgen mot jødene, med inspirasjon fra utlandet" bar heldigvis ingen frukter, "[...] men spørsmålet er bare hvorvidt alt dette hatet virkelig igjen vil forsvinne".¹⁷⁸

Mer interessant enn *Lidové Novinys* advarsler mot antisemittisk propaganda hos marginale elementer på ytre høyre fløy var imidlertid to politiske angrep rettet mot Agrarpartiet. Det ene kom i form av et satirisk dikt om "den agrare", som ifølge *Lidové Noviny* ved sin lefling med Hitlers tredje rike også gradvis nærmet seg nazistenes kulturelle antisemittisme: "I teateret vil storbonden rope: ut med Sachs!¹⁷⁹ [...] i kunsten ønsker vi ren rase!"¹⁸⁰ Som det største og ledende regjeringspartiet var det for Agrarpartiet, som vi var inne på i det forrige kapittelet, politisk umulig å operere med en uttalt antisemittisk plattform under den første republikken. Partiet inntok imidlertid i stadig tydeligere grad en forsonende holdning til det nazistiske Tyskland. Det var etter min mening primært denne tendensen *Lidové Noviny* tydeligst angrep gjennom sitt satiriske dikt. Antisemittismen ble oppfattet som en integrert del av det tredje riket – som de agrare stadig søkte nærere tilknytning til.

Det andre angrepet kom i en kommentar til den tidligere liberal-demokratiske tyskspråklige avisen *Prager Tagblatts* avskjedigelse av fem jødiske redaktører på nyåret 1937, som et ledd i avisens nyorientering i tysk-nasjonalistisk retning. Avskjedigelsen av redaktørene ble kritisert og tolket i retning av avisens tilnærming til Henleins Sudettske Parti. *Lidové Noviny* koplet imidlertid også *Tagblatts* gryende antisemittisme til Agrarpartiet og deres lefling med Nazi-Tyskland og SdP. Ifølge *Lidové Noviny* søkte *Tagblatt* ved sin nye linje å fungere som "et bindeledd mellom henleinistene og de høyreorienterte agrare".¹⁸¹ *Lidové Noviny* kritiserte altså tidens antisemittiske tendenser, og anvendte denne kritikken aktivt for å diskreditere Agrarpartiets forsonende linje overfor Tyskland og SdP.

---

¹⁷⁸ *Lidové Noviny* 25.6.1938, s. 7. Se også *Lidové Noviny* 7.5.1938, s. 2.

¹⁷⁹ Milan Sachs var direktør for operaen i den mähriske regionhovedstaden Brno, og var av jødisk herkomst.

¹⁸⁰ *Lidové Noviny* 17.12.37, s. 3.

¹⁸¹ *Lidové Noviny* 12.1.1937, s. 2.

I perioden etter München stilnet slike angrep på politiske motstandere med bakgrunn i kritikk av deres antisemittiske tendenser fullstendig, til tross for at antisemittismen stadig økte i intensitet – især blant Agrarpartiets politikere og journalister. Til dels kan dette tolkes, som i det forrige kapittelet, i retning av at også *Lidové Noviny* lot seg influere av den andre republikkens politiske klima, og at viljen til å angripe den nye politiske eliten for deres antisemittisme og Tysklandssvermeri derfor forvitret. Blanka Soukupová understreker på sin side at demokratiske aviser som *Lidové Noviny* og *Právo Lidu* etter München også fikk langt tyngre vilkår, blant annet hva angikk innlegg til forsvar for jødene, grunnet strengere sensur.¹⁸²

Fire dager etter *Lidové Noviny* kommenterte også *Venkov* saken rundt *Prager Tagblatt*s sparking av de fem jødiske redaktørene. Overskriften ”En ny krig – en jødisk krig”, bar bud om et nokså annerledes perspektiv på saken. Overskriften refererte til de avskjedigete redaktørenes boikottkampanje mot sin tidligere arbeidsgiver. *Venkov* påpekte i så måte at de jødiske redaktørene hadde ”søkt ly i *Právo Lidu* (hvor ellers)[sic!], og derfra nå fører en jødisk krig mot *Tagblatt*”. Videre uttrykte *Venkov* medfølelse for *Tagblatt*, ”som frem til nå har vært venstresidens organ [...] og tjent slavisk i venstresidens tjeneste [...] For en takknemlighet du nå blir vist” under angrep fra jødene.¹⁸³ *Venkov*s redaksjon satt her nokså utvetydig jødene i negativ tilknytning til venstresiden. Ved den ironiske kommentaren om sosialdemokratiske *Právo Lidu*s selvfølgelige hjelp, og ved å understreke at *Tagblatt* under de jødiske redaktørenes innflytelse hadde vært en bastion for venstresiden, søkte *Venkov* indirekte å sette venstresiden i dårlig lys ved å knytte den til jødene.

Sosialismens angivelige jødiske røtter, og den polemiske bruken av jødene for å diskreditere sosialister og sosialdemokrater, kom enda tydeligere frem i en leder ført i pennen av *Venkov*s sjefredaktør Rudolf Halík. I dette frontalangrepet på marxistiske ideer beskrev Halík sosialismen som en religion som tok sikte på å vinne massene over fra kristendommen. ”Men hatets religion [sosialismen] vil aldri vinne over kjærlighetens kristendom.” En av årsakene til at massene aldri ville la seg lokke av sosialismen var ifølge Halík at den ”ble til i hjernen til en semittisk revolusjonær, på jakt etter å hevne seg for gettoen”. Tiraden endte med en hyllest til nasjonen, den absolutte motsetning til sosialismens ”anasjonalisme, internasjonisme og kosmopolitisme”.¹⁸⁴ Halík understreket altså Marx’ – og dermed også sosialismens – jødiske røtter, og hevdet den var et produkt av jødenes hevntørst etter

---

¹⁸² Soukupová 2007b, s. 75-77.

¹⁸³ *Venkov* 16.1.1937, s. 4.

¹⁸⁴ *Venkov* 21.4.1937, s. 1.

århundrer i gettoen. Denne forestillingen ble i seg selv fremsatt som et argument for avvísningen av sosialismen: de nasjonale og kristne massene kunne aldri følge en ideologi grunnlagt av en antinasjonal og kosmopolittisk jøde. Vi kan til dels også se en parallell til Simonsens funn i studiene av den norske bondepressen: "Antisemittismen synes å ha blitt aktivert i debatter og kontekster hvor bolsjevismen og sosialismen ble *angrepet på et nasjonalt grunnlag*".¹⁸⁵ Sosialismens "anasjonalisme og internasjonalisme" ble også i Halíks leder satt i et motsetningsforhold til "nasjonen", der "det jødiske" kunne bidra til å forsterke inntrykket av sosialismens "antiasjonale" karakter.¹⁸⁶

Det må imidlertid understrekes at dette var de to eneste tilfellene i *Venkov* i perioden før München der jødene ble anvendt som polemiske virkemidler i delegitimering av venstresiden – og dette til tross for at *Agrarpartiet*, som lederen over viser, hadde en klar ideologisk front mot sosialisme og kommunisme. At den polemiske anvendelsen av jødene mot venstresiden var såpass begrenset, kan bl. a. forklares ved den første republikkens brede regjeringskoalisjoner. For det første bidro de til effektivt å holde det store *Kommunistpartiet* utenfor regjeringsmakt – noe som begrenset deres politiske innflytelse, og dermed reduserte behovet for svertetekampanjer fra *Agrarpartiets* side. For det andre var *Sosialdemokratene* en selvskreven del av regjeringskoalisjonen, noe som naturlig nok reduserte rommet for åpne politiske angrep på dem. Frankl fremholder nettopp den første republikkens lave politiske konfliktnivå som en av årsakene til den begrensede forekomsten av politisk antisemittisme.¹⁸⁷

De to tilfellene ovenfor viser likevel at *Venkov* potensielt kunne anvende jødene i politiske svertetekampanjer – et potensial som slo fullt ut under den andre republikken. Umiddelbart etter München begynte jakten på syndebukker som kunne holdes ansvarlige for den nasjonale katastrofen. Den nye politiske eliten så ikke først og fremst over grensen til vestmaktene eller Tyskland, men pekte spesielt på den første republikkens politiske regime rundt Borgen. Det nye politiske regimet bebreidet den første republikkens parlamentarisme, de brede koalisjonsregjeringene og Masaryks humanistiske nasjonalisme for München-katastrofen.¹⁸⁸ Etter Beneš' abdisering som president rettet angrepene seg fremfor alt mot ham, og i sær hans utenrikspolitiske orientering, som ifølge høyresiden hadde tjent den internasjonale venstresiden fremfor nasjonens beste.¹⁸⁹ I denne konteksten ble jødene anvendt

---

¹⁸⁵ Simonsen 2011, s. 134.

¹⁸⁶ Zygmunt Bauman 1997, *Moderniteten og Holocaust*, Oslo: Vidarforlaget AS, s. 89-94.

¹⁸⁷ Frankl 2010, s. 35-36.

¹⁸⁸ Gebhart og Kuklík 2004, s. 38-39.

¹⁸⁹ Rataj 1997, s. 47-58.

som polemiske virkemidler nettopp i de kraftige angrepene på den første republikkens politiske regime.

I et angrep på *Lidové Noviny*s utenrikspolitiske redaktør Hubert Ripka ble han satt i forbindelse til Beneš og utenriksminister Kamil Krofta, som ”sammen med sosialistene og jødene søkte å ødelegge staten” ved sin utenrikspolitikk. Ripka ble videre anklaget for sine skruppelløse angrep mot de agrare, ”spesielt da de viste uenighet med hans leirs utenrikspolitikk”.¹⁹⁰ I angrepet på den første republikkens politiske regime anvendte *Venkov* altså jødene som negative markører for dette regimet i seg selv, uten noen ytterligere begrunnelser. Samtidig distanserte Agrarpartiets organ seg fra Borgens påståtte ødeleggende politikk.

Et av aspektene ved den andre republikkens politiske reorientering var også katolisismens gjeninntreden i det politiske og offentlige liv. Under Masaryks første republikk var katolisismen blitt satt på sidelinjen, og store deler av offentligheten ble sekularisert. I en leder den lille julaften 1938, om nødvendigheten av å gjeninnføre korset i offentlige rom og ved skoler og universiteter, ble jødene nok en gang brukt som diskrediterende markør for den første republikkens politikk: Fjerningen av korsene under den første republikken var angivelig ”privilegiet til et ubetydelig mindretall av ikke-troende og israelitter”.¹⁹¹

Vi så i perioden før München to tilfeller i *Venkov* der jødene ble satt i forbindelse til marxismen og sosialismen – tydeligst i Halíks leder. I perioden etter München bredte forestillingen om sosialismens jødiske røtter seg, men nå som en del av den andre republikkens kampanjer mot det mer utydelige ”bolsjevisme”-begrepet – uten at dette ble direkte knyttet til noe tsjekkisk parti. Typisk i så måte var de mange meldingene om ”nok en russer erstattet av en jøde i Sovjet”.¹⁹² Slike meldinger skulle gi inntrykk av at det i virkeligheten var jødene som stod bak det bolsjevikske styret i Sovjetunionen. Ved en anledning trykket *Venkov* en lengre kommentar om denne tematikken, der det ble understreket at ”den jødiske innflytelsen i Moskva stadig styrkes”. Videre påpektes det at det ulmet blant russiske og ukrainske nasjonalister, ”som jødene søkte å undertrykke”.¹⁹³ I tillegg til at fronten mot både bolsjevismen og jødene generelt hardnet til under den andre republikken, må denne kommentaren sees i lys av Agrarpartiets behov for å distansere seg fra sin kurs under perioden før München: Da meldte *Venkov*, i likhet med *Lidové Noviny*, ved flere anledninger

---

¹⁹⁰ *Venkov* 13.11.1938, s. 3. Se også 23.11.1938, s. 2 og 18.12.1938, s. 1 for sverting av den første republikken ved bruk av jødene som negativ markør.

¹⁹¹ *Venkov* 23.12.1938, s. 1.

¹⁹² Se *Venkov* 1.11.1938, s. 2., 8.11.1938, s. 1 og 17.11.1938, s. 2.

¹⁹³ *Venkov* 9.12.1938, s. 2.

kritisk om det sovjetiske regimets antisemittisme, fremfor jødenes angivelige maktmonopol.¹⁹⁴ Selvmotsigelsen ved den plutselige endringen etter München forklartes altså med at ”antisemittiske tendenser” snarere var nasjonalisters berettigete opprør mot jødene.

Anvendelsen av jødene som negativ markør for bolsjevismen, og forestillingen om at jødenes ”bolsjevisering” av Sovjetunionen hindret sunn russisk nasjonalisme, kom derimot til uttrykk i *Národní Listy* allerede i første halvdel av 1937. Her ble slike forestillinger knyttet opp mot den interne politiske debatten ved stadig understreking av Nasjonaldemokratenes mål om en sterkere tsjekkisk-nasjonal stat. ”Jødisk bolsjevisme” ble nasjonalismens antitese.

Et kroneksempel var intervjuet med forfatter, historiker og universitetsprofessor Arne Novák, som ble trykket ved to anledninger i månedsskiftet april-mai 1937. Novák understreket at han var en overbevist nasjonalist, og at det var på tide med en tsjekkisk politiker som kunne samle nasjonen og skape en ekte tsjekkisk nasjonalstat, der en ”virkelig føler tsjekkiskhetens tanke”. Fra denne glorifiseringen av den tsjekkiske nasjonen gikk Novák rett over til det bolsjeviske Sovjet: ”Nasjonalismen har ikke utspilt sin rolle [...] dette ser vi også i Russland [...] hvor en nå vil frigjøre seg fra den tyske jødedoms overmakt, som har gjennomført bolsjevikkrevolusjonen”.¹⁹⁵ Nasjonalismen, enten den var tsjekkisk eller russisk, ble satt i et motsetningsforhold til bolsjevismen, som var frembrakt av jødene. Om det fantes ”antisemittisme” i Sovjet, var dette bare et sunt utslag av russernes kamp for sin nasjon.

Národní Listy brukte også jødene for å sverte de tsjekkosllovakiske sosialdemokratene. Under overskriften ”Hvor er vår nasjonale tsjekkosllovakiske stolthet?” angrep avisen de partiene som hadde motarbeidet et forslag om utelukkende bruk av tsjekkisk språk i alle former for påskrifter og skilt i Praha. I den forbindelse meldte *Národní Listy* at det var ”tyske og tsjekkiske sosialdemokrater, som sammen med jødene [...] motarbeider et tsjekkisk og slavisk Praha [...] og i stedet innfører et internasjonalt ytre”.¹⁹⁶ Vi ser her hvordan *Národní Listy* satte jødene i forbindelse med sosialdemokratene, og igjen hvordan både jødene og sosialismen ble satt i motsetning til Nasjonaldemokratenes integrale tsjekkiske nasjon.

Mens *Národní Listy* brukte jødene som negativ markør for både bolsjevismen i Sovjetunionen og sosialdemokratene i Tsjekkoslovakia gjentatte ganger i perioden før München, var den politiske anvendelsen av jødene under den andre republikken ikke like fremtredende. Jeg har bare funnet ett konkret eksempel på slik bruk av jødene i perioden etter München. I kontinuitet til perioden før München diskreditertes kommunister og sosialister

¹⁹⁴ *Venkov* 26.6.1937, s. 3 og 16.7.1937, s. 2, *Lidové Noviny* 16.7.37, s. 3.

¹⁹⁵ *Národní Listy* 30.4.1937, s. 2. Se også 6.5.1937, s. 1 og 4.7.1937, s. 1.

¹⁹⁶ *Národní Listy* 10.8.1937, s. 4. Se også 1.4.1937, s. 3 for liknende tilknytning av jødene til sosialdemokratene.

ettersom ”de har lært av den tyske jøden Marx” – og dermed var ute av stand til å virke til fedrelandets og nasjonens beste. Et nytt element var dog, i likhet med tendensen i den andre republikkens *Venkov*, at jødene også her ble knyttet til oppgjøret med Masaryks første republikk, og dette regimets ”humanistiske og internasjonalistiske ånd”.¹⁹⁷

Vi har sett at *Venkov*, til tross for sitt potensial til politisk anvendelse av jødene også i perioden før München, først og fremst tok i bruk jøden som politisk svertende markør under den andre republikken, og da i særlig grad i sine angrep på den første republikkens politiske regime. Forestillingen om sosialismens og kommunismens jødiske røtter hadde i *Venkov* kontinuitet fra perioden før München, men ble mer fremtredende og i sterkere grad rettet mot ”bolsjevismens jødiske karakter” under den andre republikken. *Národní Listy* tok derimot i bruk jødene som negativ markør for ”antinasjonale” og ”internasjonale” bolsjeviker og sosialdemokrater i et større omfang i perioden før enn etter München – i sær i løpet av 1937.

Etter min mening må forklaringen igjen søkes i Nasjonaldemokratenes rolle som opposisjonsparti frem til mars 1938. Partiet opererte med en klar etnisk-nasjonalistisk politikk med brodd mot den første republikkens politiske regime og regjering, og så ingen grunn til å moderere anvendelsen av jødene som negative markører for sine motstandere. Etter at partiet inngikk i den andre republikkens høyreorienterte regjeringsparti, SNJ, og mange av partiets tidligere standpunkter ble fremmet som offisiell politikk, forsvant derimot i stor grad behovet for politiske diskrediteringskampanjer med jødene som virkemiddel. Som den ledende kraften i SNJ og den andre republikkens politiske regime fikk derimot Agrarpartiet et betydelig ”forklaringsproblem”: Som Rataj påpeker var de jo selv en dominerende politisk kraft, og det største partiet gjennom hele den første republikken.¹⁹⁸ Der de under den første republikkens siste år til en viss grad var nødt til å moderere seg, og å holde sin høyreside i tøylene, hadde Agrarpartiet i perioden etter München et stort behov for å distansere seg fra Beneš, Masaryk og sin egne parlamentariske fortid. I dette oppgjøret, med regimet de selv hadde vært en del av, ble jødene anvendt som negative markører på dem man distanserte seg fra.

I *Lidové Noviny* var det i perioden før München ikke jødene selv som ble anvendt for å diskreditere politiske motstandere, men snarere andre partiers antisemittiske tendenser som ble sett som politisk delegitimerende. Også under den andre republikken unngikk denne avisen å anvende jødene negativt i den politiske polemiseringen, men den svekkede viljen til å

---

¹⁹⁷ *Národní Listy* 3.1.1939, s. 1. 9.2.1939, s. 1 gjenga avisen også en tekst fra det nazistiske partiorganet *Völkischer Beobachter* om ”jødebolsjevismen” i Sovjet.

¹⁹⁸ Rataj 1997, s. 66.

angripe SNJs antisemittisme kan tyde på at også *Lidové Noviny* lot seg påvirke av det nye klima.

Jødene og det tsjekkiske kulturlivet

Som i flere andre sentraleuropeiske land hadde den jødiske minoriteten en forholdsvis sterk posisjon også i det tsjekkiske kulturlivet. Blant fremtredende jødiske personligheter i mellomkrigstidens tsjekkiske kulturelle miljø kan nevnes den kubistiske skulptøren Otto Gutfreund, malerbrødrene Hugo og Bedřich Feigl, journalistene og forfatterne Karel Poláček, Max Brod, Franz Kafka og Egon Hostovský, komponist og direktør for operaen og det nasjonale teateret i Brno, Milan Sachs, og skuespilleren og regissøren Hugo Haas.¹⁹⁹

Jødenes stilling i det sentraleuropeiske kulturlivet ble tidlig et yndet felt for angrep for antisemittismens talsmenn. Allerede i 1851 ga komponisten Richard Wagner²⁰⁰, i sitt verk *Das Judentum in der Musik*, jødene skylden for den tyske kulturens forfall, og etter at den antisemittiske politiker Karl Lueger i 1897 ble Wiens borgermester ”tok han opp kampen mot den påståtte jødiske dominans i kulturlivet”.²⁰¹ I Weimar-republikkens Tyskland ga jødene vesentlige bidrag til det rike kulturelle og vitenskapelige livet, mens de ble angrepet av høyresiden for sin ”jødiske kulturbolsjevisme” og for å ødelegge den rene tyske kulturen.²⁰²

Kulturlivet har ofte vært tett knyttet til nasjonen og den nasjonale identiteten – slik vi så tilfellet også var under utviklingen av den tsjekkiske nasjonalismen i første halvdel av 1800-tallet. Opererte så den tsjekkiske pressen på slutten av 1930-tallet med negative forestillinger om jødenes innflytelse i den tsjekkiske kulturen, eller ble jødenes bidrag til det tsjekkiske kulturlivet anerkjent som noe positivt? I hvilken grad og på hvilken måte omtales konkrete jødiske kulturpersonligheter i forhold til den mer abstrakte ”jødiske innflytelsen” i den tsjekkiske kulturen? I perioden etter München ble målet om å skape en ”ren tsjekkisk nasjonal kultur” en av den nye regjeringens viktigste oppgaver. På hvilken måte påvirket det endrede synet på den nasjonale kulturen omtalen av de tsjekkiske jødenes rolle i kulturlivet?

---

¹⁹⁹ Gebhart og Kuklík 2004, s. 195, Rothkirchen 2005, s. 40-43 og Hana Volavková 1971, ”Jewish Artists in the Historic Lands”, i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. II*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, s. 485-488. Se også Egon Hostovský 1968, ”Participation in Modern Czech Literature”, i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, s. 439-453, Paul Nettl 1968, ”Music”, i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), s. 539-558 og Harry Zohn 1968, ”Participation in German Literature”, i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), s. 468-522.

²⁰⁰ Se f. eks. Saul Friedländer 1997, *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution 1933-1939*, London: Widenfield and Nicolson, s. 88-89.

²⁰¹ Einhart Lorenz 2005a, ”Wien: Populistisk og katolsk antisemittisme”, i Berg Eriksen et. al., s. 318.

²⁰² Einhart Lorenz 2005b, ”Antisemittismen i Weimar-republikken”, i Berg Eriksen et. al., s. 392-93.

I perioden før München har jeg kommet over to tilfeller der *Venkov* omtalte jødene i tilknytning til den tsjekkiske kulturen. I det første tilfellet dreier det seg om en positiv anmeldelse av en bok av den tsjekkisk-jødiske forfatteren Egon Hostovský i avisens faste kulturspalte. Boken ble omtalt i positive ordelag, før Hostovský selv ble beskrevet som ”en spesiell forfatter innenfor vår unge prosa”.²⁰³ Hostovský kreditertes ikke bare for sine egenskaper som forfatter, men ble tilsynelatende også regnet med som en fullverdig del av den tsjekkiske kulturen – en del av *vår* unge prosa – uavhengig av sine jødiske røtter.

I en kommentar trykket i *Venkovs* kulturspalte et drøyt år før anmeldelsen av Hostovskýs bok, kom imidlertid et ganske annet syn på forholdet mellom ”jøden” og den nasjonale kulturen til uttrykk. Denne artikkelen var et typisk uttrykk for Agrarpartiets agrarnasjonalistiske idealisering av landsbygdas folk, skikker og enkle kår.²⁰⁴ Det var etter sigende på den tsjekkiske landsbygda en fant den ekte tsjekkiske nasjonale sjelen – så også den ekte nasjonale kulturen. Artikkelen forfatter knyttet den tsjekkiske nasjonale kulturen til landsbygdas folkedrakter: ”Folkedraktene er et uttrykk for dyp kultur [...] over hundrevis av år [...] en kultur så ren”. Moderne moter truet imidlertid folkedraktene, og det var her ”jøden” dukket opp: ”Den jødiske handelsmannen tilbyr landsbyjentene stadig nytt tøy og smykker. Men gå nå heller og velg ut fem røde tradisjonelle farger”.²⁰⁵

Den jødiske handelsmannen portrettertes her som en motsetning til det agrarromantiske bildet av den tsjekkiske kulturen, ved å være en fare for folkedraktenes videre eksistens. Landsbyjentene måtte manes til å stå i mot. Mens Egon Hostovský – som en konkret jødisk kulturpersonlighet – ble inkludert som en positiv representant for den tsjekkiske litteraturen, ble den abstrakte ”jøden” portrettert som en trussel mot landsbygdas rene nasjonale kultur. Denne tendensen til å se den abstrakte ”jøden” eller ”den jødiske innflytelsen” som motsetningen til en ren tsjekkisk nasjonal kultur ble langt mer fremtredende i perioden etter München – men da også med konsekvenser for konkrete jødiske kunstnere.

Under den andre republikken krevde det høyreorienterte maktsentrum med de agrare i spissen et oppgjør med den første republikkens ”venstreorienterte” kultur. Den tsjekkiske kulturen skulle bli virkelig *nasjonal*, og måtte renses for ”internasjonalisme”, ”modernisme”, ”ateisme”, ”liberal pluralisme” og ikke minst ”kulturell bolsjevisme”.²⁰⁶ Den abstrakte ”jøden” kunne tjene som fellesnevner for disse uklare og truende moderne kreftene.

---

²⁰³ *Venkov* 13.7.1938, s. 7.

²⁰⁴ For flere eksempler på partiets agrarnasjonalisme før München, se bl.a. *Venkov* 2.3.1937, s. 4, 13.4.1937, s. 1, 23.5.1937, s. 4 og 1.5.1938, s. 1.

²⁰⁵ *Venkov* 26.5.1937, s. 6.

²⁰⁶ Gebhart og Kuklík 2004, s. 180-207 og Rataj 1997, s. 119-128. Se også bl.a. *Venkov* 24.2.1939, s.1.

Bakgrunnen for den nasjonale kulturens forfall var angivelig den kulturelle ”forjødningen”. Historiker Christhard Hoffmann har vist hvordan antimodernister og konservative på liknende måte anvendte ”jøden” som markør for ulike sider av det moderne samfunnet i Tyskland rundt århundreskiftet: ”Degeneration and ”Jewification” of German society become synonymous”.²⁰⁷ De tsjekkiske angrepene på den ”jødiske innflytelsen” forpliktet etter München også til oppgjør med konkrete jødiske kunstnere. Både Milan Sachs og Hugo Haas fikk sparken og emigrerte.²⁰⁸

Allerede i oktober 1938 trykket *Venkov* en kommentar om Nasjonalteateret i Praha. Avisen påpekte at det var på høy tid at teateret frigjorde seg fra ”ødeleggende og usunne tendenser”, og at dette nasjonale symbolet nå virkelig ble *nasjonalt*. For å gjennomføre den nasjonale gjenfødselen av teateret kunne bare rene tsjekkiske koreografer og solister aksepteres – jøder måtte ut: I dette spørsmålet ”kan en ikke ta utgangspunkt i statsborgerskap, men til ætt og opprinnelse. [...] Minst syv solister er ikke rene tsjekkere, og hos dem må en se bort i fra deres glimrende musikalske kvaliteter”.²⁰⁹ Her er vi så å si i skjæringspunktet mellom angrep på den abstrakte ”jødiske innflytelsen” og de konkrete jødene i den tsjekkiske kulturen: For å rense det tsjekkisk-nasjonale teateret måtte den jødiske innflytelsen fjernes, til tross for at de konkrete jødiske solistene ble innrømmet å ha glimrende musikalske evner.

Hvordan den abstrakte ”jødiske innflytelsen” ble knyttet til fordervende krefter, og sett som en motsetning til den nasjonale kulturen kom også klart frem i en leder i begynnelsen av mars 1939. Det ”jødiske spørsmål” skulle løses på flere områder, også innenfor kulturen: ”Vi kan umulig unngå å se at ikke-ariere har hatt en enorm innvirkning på den kulturelle bolsjeviseringen. Vi vil kvitte oss med deres kultur.” Derfor skulle de kulturelle institusjonene ”renses for ikke-ariere. Dette er ikke hevn mot jødene, men nasjonalisering”.²¹⁰ Katolisismens gjeninntreden i politikken bidro også til konstruksjonen av motsetningsforholdet mellom ”jøden” og den nasjonale kulturen. Kulturen skulle sverge til ”kristen tradisjon og moral”, og måtte frigjøre seg fra ”internasjonalismen”, om den virkelig ville være nasjonal. ”Jødene, og andre utenfor dette åndelige grunnlag” måtte derfor holdes utenfor.²¹¹

I *Národní Listy* kom tanken om jødene som den nasjonale kulturens motsetning til uttrykk lenge før München. Den første nyttårsdag 1937 trykket Nasjondemokratenes organ

---

²⁰⁷ Christhard Hoffmann 2001, ”The New” as a (Jewish) Threat: Anti-modernism and Antisemitism in Germany”, i Line Alice Ytrehus (red.), s. 100.

²⁰⁸ Gebhart og Kuklík 2004, s. 195.

²⁰⁹ *Venkov* 22.10.1938, s. 4. Se også 13.11.1938, s. 7.

²¹⁰ *Venkov* 2.3.1939, s. 3.

²¹¹ *Venkov* 13.11.1938, s. 2.

kampanjen "Nasjonal kultur til nasjonen", med korte innlegg fra en rekke forfattere, journalister og akademikere forankret på den politiske høyresiden. Den gjennomgående tonen i innleggene var ønsket om en avgrenset og enhetlig tsjekkisk-nasjonal kultur, fri for "internasjonalisme". Også professor og zoolog Jan Obenberger vektla i sitt innlegg viktigheten av å dyrke tsjekkisk-nasjonal kultur fremfor "internasjonale retninger". Det som gjorde Obenbergers innlegg spesielt, var imidlertid at han avsluttet med å hevde at de som gjorde mest skade på den tsjekkiske nasjonale kulturen var "de elementene som ikke har noen egen nasjon".²¹² Her kunne han vanskelig sikte til noen andre enn jødene.

Mens Obenberger så den abstrakte "jøden" som skadelig for den nasjonale kulturen, kom det også i *Národní Listy* til uttrykk positive bilder av konkrete jødiske kunstnere. I en hyllende artikkel om Nasjonaldemokratens grunnlegger Karel Kramářs kulturelle engasjement, refererte artikkelens forfatter til en episode der Kramář skal ha reagert på hans negative omtale av den jødiske tsjekkiskfødte komponisten Gustav Mahler: "De skriver som om det bare er jøder som kan like Mahler. Jeg er ingen jøde, og liker musikken hans for det". Journalisten understreket overfor Kramář at verken Mahlers, Mendelssohns eller Goldmarks musikalske kvaliteter kunne trekkes i tvil av den grunn at de var jøder. Det han derimot var kritisk til var Mahlers jødiske "trofeller", som overdrev hyllesten av ham "og nærmest er ute av stand til å anerkjenne andre enn Mahler og andre jødiske komponister".²¹³ Navngitte jødiske komponister kunne anerkjennes, mens de mer abstrakte "jødene" ble angrepet for sin angivelige motvilje til å se kunstneriske kvaliteter hos andre enn "sine egne".

I en kort kommentar "Om den tsjekkiske filharmonien" mottok den da avdøde jødiske dirigenten Vilém Zemánek ros. Han ble imidlertid brukt i en krass kritikk mot den nye dirigenten, "en rikstysk emigrant", som i følge avisen var en nasjonal skam. "Zemánek, jøden, hadde en bedre forståelse av tsjekkisk nasjonal musikk."²¹⁴ Til tross for at Zemánek ble omtalt positivt, påpektes det altså eksplisitt at han var jøde, i et forsøk på å forsterke den tyske dirigentens svake forbindelse til tsjekkisk kultur: han var selv mindre nasjonal enn "jøden".

I likhet med anvendelsen av jødene som polemiske virkemidler i den politiske debatten var også *Národní Listys* omtale av jødiske kunstnere og jødernes rolle i det tsjekkiske kulturlivet, i motsetning til situasjonen i *Venkov*, mer utbredt i perioden før enn etter München. Det eneste klare angrepet på jødernes rolle i den tsjekkiske kulturen etter München kom under det megetsigende førstesideoppslaget "Jødene hadde innflytelse på den kulturelle

---

²¹² *Národní Listy* 1.1.1937, s. 9.

²¹³ *Národní Listy* 13.7.1937, s. 1.

²¹⁴ *Národní Listy* 22.5.1938, s. 11.

bolsjeviseringen”. Det ble bl.a. hevdet at ”ikke-arienes makt i den nasjonale kulturen må utraderes”, nettopp fordi de angivelig sto bak den ”kulturelle bolsjeviseringen”.²¹⁵ Som i den andre republikkens *Venkov* var det her de abstrakte ”jødene”, uten henvisninger til konkrete jødiske kunstnere, som angivelig representerte den nasjonale kulturens fordervelse.

Mens *Venkov* roste *Národní Listy* kampanje ”Nasjonal kultur til nasjonen” ut fra sin aversjon mot ”kulturell internasjonalisme” og ”bolsjevisme”, og viljen til å knytte kulturen til ”jorda”²¹⁶, tok *Lidové Noviny* tydelig avstand fra både *Národní Listy* kampanje og *Venkovs* støtteerklæringer. I en leder slo journalisten og demokratene Ferdinand Peroutka fast at kulturen utelukkende måtte vurderes ut fra kunstnerisk kvalitet, og ikke ut fra sin ”nasjonale karakter”.²¹⁷ I motsetning til *Venkov* og *Národní Listy* opererte *Lidové Noviny* heller ikke med den abstrakte ”jøden” som motsetning til den nasjonale tsjekkiske kulturen. Denne avisen ga dessuten langt tydeligere, uten forbehold, og ved flere anledninger positiv omtale av konkrete jødiske kunstnere og kulturpersonligheter. En parallell til *Venkovs* positive omtale av Hostovskýs nye bok var nekrologen til den nylig avdøde jødiske skuespilleren Ferdinand Hart. Hart ble beskrevet som en talentfull og hardt arbeidende mann som ”vokste til å bli en av våre mest fremragende skuespillere”.²¹⁸ Som Hostovský i *Venkov*, ble også Hart altså regnet med som en viktig representant for tsjekkisk kultur – ”en av våre”. Hart var da også, som Hostovský, en tsjekkisk-orientert jøde – noe som ble påpekt i begynnelsen av nekrologen.

En av *Lidové Noviny*s faste kulturskribenter, den tospråklige jødiske dikteren Pavel Eisner (under pseudonymet Jan Ort), ønsket imidlertid også to nye bøker skrevet av tyskspråklige tsjekkosllovakiske jøder velkommen i avisens faste kulturspalte. Eisner innledet med en ironisk bemerkning om at Adolf Hitler ikke bare var den viktigste personen i all ny tysk nasjonal litteratur, men ”også i den nye jødiske litterære produksjonen” – i form av reaksjoner på Hitlers behandling av de tyske jødene. Deretter fulgte positiv omtale av de tyskspråklige jødene Oskar Baums og Ernst Sommers nyeste bøker – begge med kritiske bemerkninger til det nazistiske Tyskland.²¹⁹ Det at Pavel Eisner selv hadde faste bidrag i *Lidové Noviny*s kulturseksjon, sier en hel del om denne avisens åpenhet og positive syn på jødernes bidrag til den tsjekkiske kulturen. Anmeldelsen over viste dessuten ikke bare denne avisens positive inkludering også av tysk-språklige jødiske kunstnere i det tsjekkiske

---

²¹⁵ *Národní Listy* 2.3.1939, s. 1.

²¹⁶ *Venkov* 1.1.1937, s. 21. Se også *Venkov* 6.1.1937, s. 3 og 13.1.1937, s. 7.

²¹⁷ *Lidové Noviny* 3.1.1937, s. 1.

²¹⁸ *Lidové Noviny* 13.1.1937, s. 5.

²¹⁹ *Lidové Noviny* 2.9.1937, s. 7.

kulturlandskapet, men også avisens klare brodd mot det nazistiske regimets antisemittisme. Dette stod igjen i klar kontrast til de agrares forsonende linje overfor det nazistiske Tyskland. I en leder beskrev sågar Eisner viljen til ikke å la seg presse av Tyskland til å stoppe trykningen av demokratiske og jødiske forfattere som en ”nasjonal kulturell ære”.²²⁰

I perioden etter München viste *Lidové Noviny* en bemerkelsesverdig kontinuitet i sin positive omtale av jødiske kunstnere og kulturpersonligheter. I enkelte tilfeller gikk avisen til regelrett forsvar av jødiske medborgere, som utover i den andre republikken sto i fare for å miste sine jobber og rettigheter. Et kroneksempel var forfatteren Karel Horkýs kommentar til den kulturelle ”rensningen”. Horký hevdet at han støttet ”radikal endring også i det kulturelle regimet”, men rettet seg sterkt i mot tidens ”ufine konjunkturelle angrep”. Denne kritikken gikk så over i en forsvarstale for den jødiske skuespilleren og filmskaperen Hugo Haas:

Til kulturen hører også sunn folkeskikk. La bare andre forsøke å skape noe så godt som Haas, og å utrette innenfor filmkunsten bare en hundredel av det han har klart. Selv om så kulturen skulle være mer arisk enn vår kristne herre selv, kan jeg ikke forestille meg at dette skulle gi rett til å angripe en kunstner, bare fordi han er av ikkearisk opphav, og i en rekke år har spilt for stor jubel blant ariere, og sammen med en håndfull andre har reddet den tsjekkiske filmens rykte.²²¹

Flere historikere har trukket frem Horký blant tsjekkiske kunstnere som aktivt stilte seg i opposisjon til den andre republikkens kulturelle antisemittisme.²²² *Lidové Noviny* ga kritiske røster spalteplass, og så sent som i februar 1939 trykket avisen F. Peroutkas innlegg ”Lys mellom skyggene”, der han roste Horkýs kritikk av tidens ”kulturelle konjunkturalisme”.²²³

Ved ett tilfelle gikk imidlertid *Lidové Noviny* i retning av et delvis brudd med sin redelighet på det kulturelle området. I begynnelsen av november 1938 kommenterte avisen sparkingen av Brno-operaens jødiske direktør Milan Sachs. I kontinuitet til perioden før München fremholdt den ukjente forfatteren først Sachs’ fremragende kunstneriske kvaliteter: Som direktør for operaen i Brno ”har han fylt sine plikter etter beste evne og samvittighet, og det har aldri vært tvil om hans kunstneriske dyktighet”. Til tross for denne rosende omtalen ble det samtidig hevdet at ”i dag, når vi fremfor alt må gi arbeid til våre egne, kan vi ikke gjøre annet enn i rettferdighetens navn å ta avskjed med Sachs”.²²⁴ Sparkingen av Sachs forsvartes altså med tidens krav om å prioritere etnisk tsjekkiske arbeidstakere.

---

²²⁰ *Lidové Noviny* 5.3.1937, s. 1.

²²¹ *Lidové Noviny* 19.11.1938, s. 2. Se også 27.1.1939, s. 10.

²²² Gebhart og Kuklík 2004, s. 194, Rataj 1997, s. 187.

²²³ *Lidové Noviny* 18.2.1939, s. 3.

²²⁴ *Lidové Noviny* 6.11.1938, s. 9.

Vi har sett at både *Venkov* og *Národní Listy*, spesielt i perioden før München, kunne gi positiv omtale av konkrete jødiske kunstnere og kulturpersonligheter. Positive bilder ble imidlertid gjerne brukt med forbehold, og stod i sterk kontrast til disse avisenes negative forestillinger om den abstrakte ”jøden” og den ødeleggende ”jødiske innflytelsen” i den nasjonale kulturen. Den abstrakte ”jøden” ble brukt som en motsetning til den nasjonale kulturen, og kunne knyttes til uklare truende og ødeleggende moderne krefter som ”kulturell bolsjevisme”, ”internasjonalisme” og ”anasjonalisme”. Denne anvendelsen av den abstrakte ”jøden” var tydeligst i *Venkov* under den andre republikkens korstog for en ”ren tsjekkisk nasjonal kultur”, og fikk da også praktiske konsekvenser for virkelige jødiske kunstnere.

Lidové Noviny skilte seg klart fra *Venkov* og *Národní Listy* også på dette området. Ikke ved en eneste anledning satte denne avisen den abstrakte ”jøden” i motsetning til den nasjonale kulturen. Gjennom hele perioden ble det dessuten gitt positive bilder av jødiske kunstnere uten forbehold, og den jødiske poeten Pavel Eisner var selv et fast innslag i avisens kulturseksjon. Under den andre republikken åpnet redaksjonen sågar opp for røster som kritiserte den kulturelle antisemittismen. Med bakgrunn i nødvendigheten av å sikre tsjekkiske arbeidstakere forsvarte avisen imidlertid sparkingen av Milan Sachs. Her er vi over i en tematikk jeg vil se nærmere på i neste underkapittel.

Jødene, arbeidsmarkedet og den tsjekkiske økonomien

I likhet med jødene i flere av de sentraleuropeiske landene var også de tsjekkosllovakiske jødene overrepresentert i enkelte yrker, og spilte relativt fremtredende roller i det økonomiske landskapet. Historikeren Joseph C. Pick understreker jødernes sentrale stilling i den første republikkens bank- og finansliv, mens Rothkirchen vektlegger jødernes viktige bidrag til den tsjekkosllovakiske industrien: over 30 prosent av den totale kapitalen investert i industrien ble investert av jøder.²²⁵ Demografen Ludmila Nesládková har undersøkt de tsjekkosllovakiske jødernes yrkesprofil med bakgrunn i statistisk materiale fra den første republikken. Hun har kommet frem til at jødernes yrkesstruktur i det tsjekkiske arbeidsmarkedet skilte seg tydeligst fra majoritetsbefolkningens ved andelen arbeidstakere innenfor jordbruk versus andelen innenfor handel og finansvesen. I 1930 arbeidet bare 2 % av de böhmiske jødene i jordbrukssektoren. Tallet for hele befolkningen var i underkant av 25 %. Drøye 51 % av jødene arbeidet derimot innenfor handel, finansvesen og transport, mens andelen for hele

---

²²⁵ Joseph C. Pick 1968, ”The Economy”, i *Society for the History of the Czechoslovak Jews* (red), s. 364-367; Rothkirchen 2005, s. 37.

befolkningen var i overkant av 15 %. Jødernes yrkesstruktur skilte seg også fra majoritetsbefolkningens innenfor de frie yrkene: mens 10,6 % av jødene arbeidet i frie yrker som advokater og leger, var det bare drøye 6 % av hele befolkningen som gjorde det samme. Jødernes yrkesstruktur bidro til at deres sosiale struktur også skilte seg fra majoritetens. Mens 13,2 % av de tsjekkosllovakiske jødene ble definert som ”arbeiderklasse” var den tilsvarende andelen for tsjekkere, slovakere og tyskere henholdsvis 45, 36,2 og 47,8 %.²²⁶

Jødernes skjeve yrkesfordeling og relative styrke innenfor bl.a. bank- og finansvesen hadde historiske forklaringer: I store deler av det føydale Europa forbød kirken jødene å eie jord, og å ha kristne tjenere. Dette tvang jødene til å søke andre næringsveier for å overleve – slik som handel og utlånsvirksomhet. Pengeutlån mot renter var etterspurt og en sosioøkonomisk nødvendighet, men samtidig forbudt for kristne. Da jødene allerede i utgangspunktet var utdefinert fra det kristne fellesskap og evig fortapt, ”var intet mer nærliggende” enn å overlate denne funksjonen til dem.²²⁷ På denne måten satte anti-jødiske restriksjoner jødene i nye utsatte posisjoner – som igjen produserte og reproduserte negative sjabloner og klisjeer om deres pengemakt og profittbegjær.²²⁸ Dette etterslepet preget også de böhmiske og mähriske jødernes situasjon langt inn i Habsburg-tiden og den første republikken.

Til tross for at jødene gjennom historien altså ble presset inn i visse yrker, og at deres skjeve yrkesfordeling i flere land i første halvdel av 1900-tallet var i ferd med å utjevnes, ble de antisemittiske forestillingene om jødernes iboende profittbegjær og økonomiske allmakt videreformidlet og utviklet. Forestillingene om jødernes makt i den internasjonale økonomien gikk hånd i hånd med myten om deres jakt på verdensherredømme, og deres angivelige økonomiske maktmonopol kunne anvendes som forklaring på økonomiske kriser og krakk.²²⁹ Jødernes relative styrke i de frie yrkene ble i antisemittisk propaganda brukt som bevis på at de angivelig bevisst unngikk fysisk ”skapende” arbeid, og slike negative egenskaper ble knyttet til deres iboende ”natur” eller ”rase”.

Ble jødene angrepet for sin stilling innenfor den tsjekkiske økonomien eller for sin skjeve yrkesstruktur i noen av de utvalgte avisene? Kom det til uttrykk forestillinger om jødernes iboende negative egenskaper som forklaringer på deres fordeling innenfor det

---

²²⁶ Ludmila Nesládková 2009, ”The Professional and Social Characteristic of the Jewish Population in the First Czechoslovak Republic”, i *Czech Demography*, Vol. 3, s. 89-97.

²²⁷ Trond Berg Eriksen 2005a, ”Diaspora”, i Berg Eriksen et. al., s. 36-38.

²²⁸ Trond Berg Eriksen 2005b, ”Shylock og sjablongene”, i Berg Eriksen et. al., s 117.

²²⁹ Shulamit Volkov 2006, *Germans, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation*, New York: Cambridge, s. 97

tsjekkiske arbeidsmarkedet? Fantes det på en annen side tendenser til forsvar mot denne type angrep, eller forsøk på reelle forklaringer av årsakene til jødernes yrkesstruktur?

Vi har sett at *Lidové Noviny* aktivt forsvarte og anerkjente jødernes bidrag til det tsjekkiske kulturlivet. I perioden frem til München forsvarte denne avisen langt på vei også jødene mot angrep med utgangspunkt i deres fordeling på arbeidsmarkedet og forestillingene om deres iboende profittbegjær og grådighet. Tydeligst kom dette forsvaret til uttrykk ved understreking av de reelle historiske årsakene til jødernes overrepresentasjon innenfor visse yrker. I en anmeldelse av E. Neumanns nye bok om jødedommen fikk forfatteren ros for sin anvendelse av ”historiske fakta og statistisk materiale” i oppgjøret med tidens antisemittisme:

Han beviser fremfor alt at det som jødene i dag i størst grad angripes for, sin høye prosent innenfor handel og enkelte frie yrker, er et produkt av den historiske prosessen som har presset jødene, i mot deres vilje og tilbøyeligheter, ut av jordbruket og andre vanlige yrker.²³⁰

*Lidové Noviny*s anmelder støttet altså ikke bare opp om avkledningen av tidens antisemittisme ved å vise til tidligere anti-jødiske restriksjoner, men understreket samtidig tydelig at jødernes overrepresentasjon i visse yrker ikke hadde noe å gjøre med deres preferanser eller iboende ”natur”: forklaringen lå snarere i en prosess som var ”i mot deres vilje og tilbøyeligheter”.

Inntrykket av at *Lidové Noviny* aktivt søkte å avfeie antisemittisk argumentasjon ved å vise til den reelle historiske bakgrunnen for jødernes yrkesstruktur forstekes om vi ser nærmere på en tekst skrevet av tidligere president Masaryk, trykket bare et par uker før München. Teksten var opprinnelig skrevet under første verdenskrig, da rumenske liberale politikere skal ha rådført seg med Masaryk om hvorvidt han ville anbefale jødernes fulle emansipasjon. Redaksjonen påpekte at Masaryks tekst nå var spesielt aktuell, da rasismen og antisemittismen bredte seg i flere europeiske land. For det første ga Masaryk et ubetinget ja til spørsmålet om jødene burde gis fulle sosiale og juridiske rettigheter. I sin videre utredning av spørsmålet understreket han bl.a. at ”jødene ensidig har blitt presset inn i økonomiske yrker, spesielt i handelssektoren”, og at bevissthet om dette var nødvendig for å begrense antisemittismen.²³¹

I en kommentar til årsmøtet i den Tsjekkoslovakiske Legeforening i Praha ytret *Lidové Noviny* også bekymring over forslag om utvisning av jødiske og utenlandske studenter i foreningen. Forslaget fikk så vidt ikke de tiltrengte 2/3 av stemmene, ”men 404 stemmer for og 216 imot bevarer ikke æren til Prahas medisinerer”.²³² Kommentaren understreket ikke bare

---

²³⁰ *Lidové Noviny* 2.4.1937, s. 7.

²³¹ *Lidové Noviny* 14.9.1938, s. 6.

²³² *Lidové Noviny* 27.11.1937, s. 2.

avisens klare front mot antisemittisme under den første republikken, men viser også at antisemittiske undertoner eksisterte blant tsjekkiske leger allerede et år før München.

Under den andre republikken endret imidlertid *Lidové Noviny* linje overfor jødernes stilling i økonomien og på arbeidsmarkedet seg betraktelig. I motsetning til kontinuiteten i forsvaret av jødiske kulturpersonlighetens bidrag til den tsjekkiske kulturen, var avisen på dette feltet snarere preget av diskontinuitet. I slutten av november ble det riktignok gitt spalteplass til styret for et forsikringselskap som hadde blitt stemplet som ”unasjonalt” på grunn av sine jødiske ansatte. De tsjekkiske styremedlemmenes tilsvarende besto imidlertid av å påpeke at også en rekke andre forsikringselskaper hadde både jødiske og tyske ansatte, fremfor å ta sine egne jødiske arbeidstakere i forsvar.²³³ I et intervju med en ikke navngitt britisk statsborger oppfordret intervjuobjektet pressen til å roe ned sin kampanje mot jødene, dersom de ønsket støtte fra Vesten. Samtidig understreket han imidlertid at det var ”fullt forståelig” om tsjekkerne ville gjennomføre ”administrative tiltak” for å få ”borgere med jødiske aner til å velge yrker som i mindre grad domineres av dem”.²³⁴

Slike ytringer hadde klare paralleller til holdningene som kom til uttrykk i forbindelse med sparkingen av Milan Sachs som direktør for Brnos opera, og gjenspeilet den andre republikkens ekskluderende nasjonalistiske prioritering av etnisk tsjekkiske arbeidstakere. At ytringer som åpnet for antisemittiske juridiske tiltak for å begrense jødernes angivelige dominans på arbeidsmarkedet etter München også kom til uttrykk i *Lidové Noviny*, må blant annet sees i lys av den andre republikkens enorme arbeidsledighet og sosiale problemer. Historikeren Pavel Mates påpeker at arbeidsledigheten og de sosiale problemene ble møtt med drastiske tiltak som opprettelse av såkalte ”arbeidsleire” for arbeidsløse, og forsøk på å presse (gifte) kvinner ut av arbeidslivet.²³⁵ I en slik krisekontekst gikk altså selv *Lidové Noviny* i retning av å skille mellom ”tsjekkiske” og ”jødiske” arbeidstakere, og å peke på den angivelige ”jødiske dominansen” innenfor visse yrker.

Anneksjonen av Sudet-områdene forsterket ikke bare de sosiale problemene, men bidro også til å kaste landet ut i en økonomisk krise – da størsteparten av landets industri og næringsliv lå konsentrert i grenseområdene.²³⁶ Den andre republikkens økonomiske problemer var Ferdinand Peroutkas utgangspunkt da han i en lederartikkel i *Lidové Noviny* beveget seg langt inn i den antisemittiske forestillingsverdenen: Etter å ha referert til tidens

---

²³³ *Lidové Noviny* 26.11.1938, s. 9.

²³⁴ *Lidové Noviny* 7.12.1938, s. 2.

²³⁵ Pavel Mates 1992, *Mezi Mnichovem a Berlínem. Státoprávní problémy druhé republiky*, Brno: MU, s. 110-12.

²³⁶ Gebhart og Kuklík 2004, s. 171.

økonomiske krise hevdet han at ”det kun er feighet som kan fortie at det jødiske spørsmål [...] har en alvorlig betydning for vårt økonomiske liv”. Om tsjekkerne igjen ville få orden på deler av den tsjekkiske økonomien måtte de til ”de jødiske entreprenører si klart ifra: enten vil dere arbeide, eller ikke”. Videre hevdet Peroutka at for store deler av den tsjekkiske kapitalen var ”i jødernes hender”, og at det var av største nødvendighet at ”all kapital i vår nye stat må være produktiv”. Derfor kunne det være nødvendig å ”rive denne kapitalen ut av jødernes hender så raskt som mulig”. Peroutka støttet også legene og advokatene i deres kamp mot jødernes ”dominans”: ”Enten det har skjedd med rett eller urett, av tsjekkernes lathet eller jødernes griskhet, styres viktige deler av økonomien og arbeidsmarkedet av jødernes initiativ”.²³⁷

Ifølge Blanka Soukupová var Peroutka en av de tidligere demokratiske og pro-masarykianske intellektuelle som etter München i tydeligst grad sviktet den første republikkens humanistiske arv.²³⁸ I lederen ovenfor gikk han så langt som å operere med forestillingen om den ”uproduktive” og ”ikke-skapende” jødiske kapitalen, som angivelig skadet og styrte den tsjekkiske økonomien. Jødernes økonomiske makt og stilling i visse yrker ble ikke bare sterkt overdrevet, men sågar forklart med en kombinasjon av tsjekkisk lathet og jødisk grådighet. Denne lederen kan ikke betegnes som noe annet enn et fundamentalt brudd med *Lidové Noviny*s avfeielse av antisemittisk argumentasjon under den første republikken.

Venkovs omtale av jødernes stilling i den tsjekkiske økonomien i perioden før München kan sammenliknes med denne avisens politiske anvendelse av jødene, og omtalen av jødernes rolle i den tsjekkiske kulturen i den samme perioden: Det var ingen prioritert tematikk for redaksjonen, men ved de få tilfellene der tematikken ble berørt synliggjordes et negativt potensial – som kom til å bli langt mer fremtredende under den andre republikken. I perioden før München trykket *Venkov* ved to tilfeller økonomiske kommentarer ført i pennen av lederen for den agrare ungdomsbevegelsen, Václav Lednický. Ved begge tilfeller tok Lednický til ordet for ”nasjonalisering” av økonomien, ettersom ”nærings- og finanslivet i dag dirigeres av jødisk-tysk kapital, som har andre interesser enn vår egen nasjon”.²³⁹ Lednický overdrev altså grovt den jødiske innflytelsen i den tsjekkiske økonomien, samtidig som jødene ble satt i et motsetningsforhold til nasjonens interesser.

Under den andre republikken eksploderte *Venkovs* angrep på både jødernes stilling i økonomien og deres yrkesstruktur. Kontinuiteten fra Lednický var tydelig bl.a. i *Venkovs*

---

²³⁷ *Lidové Noviny* 6.11.1938, s. 1.

²³⁸ Soukupová 2007b, s. 81.

²³⁹ *Venkov* 2.9.1937, s. 5. Se også 16.1.1938, s. 5.

sitering av SNJ-økonomen Dr. Zadinás uttalelser om ”det jødiske spørsmål og næringslivet”: Zadina vektla at ”det jødiske spørsmål” ville løses juridisk, ”spesielt i den retning at de store økonomiske enhetene som samlet ligger i Jødedommens hender, og som tidligere tjente internasjonalsismen, nå vil bli anvendt for å tjene den nasjonale helheten”.²⁴⁰

Som Lednický overdrev Zadina jødernes økonomiske innflytelse – ved å gi inntrykk av at de nærmest monopoliserte vitale økonomiske enheter – samtidig som han også vektla at jødernes økonomiske interesser sto i fundamental motsetning til den tsjekkiske nasjonen. Zadina begrunnet imidlertid dette motsetningsforholdet ved å sette jødene i forbindelse med ”internasjonalsismen” – nasjonens binære motsetning. Vi har sett hvordan de ”anasjonale” jødene ble knyttet til ”internasjonalsismen” både innenfor kulturen og i politiske angrep på sosialismen. Nå ble de også satt i forbindelse med den internasjonale kapital. Det var nettopp denne forestillingen om jødernes ”internasjonale” karakter som gjorde det mulig å angripe dem for *både* sosialismen og kapitalismen på samme tid. I den antisemittiske forestillingsverdenen kontrollerte jødene både ”the ’gold’ and the ’red’ internationals”.²⁴¹

Om jødernes yrkesstruktur var uinteressant for *Venkovs* redaksjon i perioden før München, var den et yndet felt for angrep under den andre republikken. Avisen ga rikelig med spalteplass til lobbyvirksomhet for delvis eller fullstendig å utestenge jødene fra visse yrker. Spesielt lege- og advokatforeningene var fremtredende i slike kampanjer.²⁴² Tematikken ble utbrodert i en kommentar i *Venkovs* økonomiske seksjon. Det ble først gitt sterkt overdrevne tall som ”beviser” på jødernes ”overmakt” i gitte yrkesfelter, men konklusjonene gikk langt utover statistiske overdrivelser: Tallene viste angivelig at ”jødene finnes overalt der det ikke er behov for fysisk arbeid”, og det ble krevd radikal begrensning av jødernes prosentvise antall i hvert yrke. Jødene unngikk angivelig ”fysisk og manuelt arbeid [...] og finnes ikke der en trenger menneskelig kraft og ånd [...] men der en har behov for taleevner og instinkt”.²⁴³ Forklaringen på jødernes skjeve yrkesfordeling lå i jødernes natur: de motsatte seg manuelt skapende arbeid, og dominerte yrker der de fikk bruk for sine lumske instinkter.

Kommentaren ”Kjenner dere dem igjen?” tok angrepene på jødernes posisjon på arbeidsmarkedet og i økonomien til et nytt nivå – i et av de groveste eksemplene på den andre republikkens antisemittisme. Jødene ble ikke nevnt direkte, men angrepets mål var utvetydig:

---

²⁴⁰ *Venkov* 24.2.1939, s. 4.

²⁴¹ Friedländer 1997, s. 76. Se også *Venkov* 2.3.1939, s. 3, for koplingen mellom jødene og internasjonal kapital.

²⁴² Se *Venkov* 25.10.1938, s. 3, 17.12.1938, s. 4 og 7.2.1939, s. 4.

²⁴³ *Venkov* 4.11.1938, s. 3.

Vår økonomi er i ikke-tsjekkiske hender. [...] Ser dere hvem som styrer alle de økonomiske mulighetene i dette landet? [...] Dere merker hvem som har skylden ved å se på de lave lønningene og den høye arbeidsledigheten, mens 'de andre' lever i overflod. De andre utgjør bare 3 prosent av nasjonen, men har gjort oss til slaver. Hvorfor? Fordi vi ikke kjenner dem igjen, vi er alt for godtroende. Vi er naive, de er slu. [...] Vil dere finne dem? Dere finner dem ikke der det arbeides, men overalt hvor det svindles med penger. [...] Dere finner dem ikke på jordene, i fabrikkene eller i arbeidsleirene, men overalt der en kan tjene enkle penger. De finnes i alle former for handel, i bankene, i teatrene, i advokatenes og legenes kontorer: plassen for arbeidstakere er til dere, de sitter i lederstillingene. [...] Deres eneste mål er å øke sin makt, og å beholde den de allerede har. Ikke la dere underkues lenger, stol på dere selv. De er overalt hvor verdier ikke skapes. [...] Et spørsmål til slutt: Kjenner dere dem igjen?²⁴⁴

De grandiose forestillingene om jødernes overmakt steg her til nye høyder: til tross for at jødene utgjorde en liten prosent, styrte de angivelig hele den tsjekkiske økonomien, og slavebandt den tsjekkiske befolkningen. Med all tydelighet understreket den anonyme forfatteren motsetningen mellom det verdiskapende arbeid og jødernes parasittiske holdning: mens folket arbeidet, satt jødene i sine lederstillinger og svindlet til seg overskuddet. Samtidig ble også tsjekkerne selv refset: jødene var kanskje slu, men tsjekkerne var både godtroende og naive. Vi ser her en klar parallell til Peroutkas leder i *Lidové Noviny* første uka i november.

Advokaten og universitetsprofessoren Vladimír Mandl brukte jødernes "metoder innenfor vårt næringsliv, i sær innenfor de frie yrkene" som bevis på at "deres særegenheter har vært en fare for vår nasjons utvikling". Mens Mandl på en side hevdet at det var "urimelig" å ramme enkeltelementer bare på grunnlag av deres "biologiske type", gikk han samtidig i god retning av en rasistisk-inspirert form for antisemittisme, der nasjonal assimilering ikke lenger ble sett på som noen mulighet: "Ikke-ariene har i vår nasjon ikke tatt hensyn til den nasjonale følelse, tanke og praksis [...] elementene som utgjør raserenheten." Dette krevde "vern mot ikke-ariene, fordi våre erfaringer tilsier at nasjonal assimilasjon ikke er mulig i deres tilfelle."²⁴⁵ Forestillingen om jødernes økonomiske dominans ble her knyttet til jødernes naturlige særegenheter, og i sin tur sett som en fare for nasjonens raserenhet.

Som i *Venkov* var ikke utfall mot jødernes yrkesstruktur og økonomiske rolle mer enn et randtema i *Národní Listy* i perioden før München. Ved de få tilfellene der denne tematikken ble berørt, viste imidlertid også *Národní Listy* et klart potensial til angrep. I likhet med *Lidové Noviny* kommenterte *Národní Listy* møtet i den Tsjekkoslovakiske Legeförening i november 1937. Avisen forsvarte regelrett foreningen mot beskyldninger for antisemittisme: Den kunne ikke bebreides for "at det blant dem som skader foreningen mest, er et høyt antall jøder. [...] Jødene støtter foreningen økonomisk i liten grad [...] og det ville være udemokratisk om

---

²⁴⁴ *Venkov* 11.12.1938, s. 5.

²⁴⁵ *Venkov* 11.12.1938, s. 4.

jødene fikk være med i foreningen bare fordi de er jøder [sic!].”²⁴⁶ Foreningens forsøk på å stenge jødiske medlemmer ute ble støttet på bakgrunn av deres økonomiske griskhet, og avisen gikk sågar til de absurditeter at *demokratiet* ble brukt til forsvar for antisemittismen.

I likhet med den andre republikkens *Venkov* økte *Národní Listy*s propaganda mot jødene på dette feltet betraktelig i styrke i kjølvannet av München. I en usignert leder tok redaksjonen et oppgjør med sionistenes klager på den tsjekkiske pressens voksende antisemittisme. Med utgangspunkt i overdrivelser av jødernes skjeve yrkesstruktur krevde lederen revisjon ”til nasjonens beste”: ”Dersom det hos oss i noen yrker (blant leger og advokater) har blitt en majoritet av jøder, og en roper etter endringer, er dette urettmessige angrep? [...] Det er snakk om å fjerne fremmede elementer, som skader oss.”²⁴⁷ Som i *Venkov* ble jødernes yrkesstruktur og iboende ”skadelighet” forklart ved deres ”natur”: Da avisen angrep ”jødiske fabrikanter” påståtte korrumperende atferd, illustrerte angivelig ”dette tilfellet alene med all tydelighet den jødiske mentalitet, selv i republikkens dypeste krise”.²⁴⁸ I en leder om ”Jøder og yrker” fra 1600-tallets Böhmen portrettertes jødernes ”naturlige hang” til yrker som handelsmenn og uredelige pengeutlånere – og parallelt folkets naturlige vrede: ”Mens folket var fattig, ble jødene stadig rikere. [...] Hatet mot jødene var derfor enormt”²⁴⁹

I den andre republikkens *Národní Listy* var det først og fremst økonomen Antonín Pimper som beskjeftiget seg med jødernes rolle i den tsjekkiske økonomien. Ifølge Pimper var det nødvendig ”å løse det jødiske spørsmål i bankene, industriens karteller og aksjeselskapene [...] for å fremme nasjonale og ariske elementer”.²⁵⁰ Noe måtte gjøres med jødernes økonomiske makt, ”spesielt i dag, når vi skaper en ren nasjonal stat”.²⁵¹ På samme måte som Zadina i *Venkov* understreket Pimper det påståtte misforholdet mellom jødernes økonomiske overmakt og den rene tsjekkiske nasjonens interesser. Også hos Pimper dukket dessuten forestillingen om den jødiske kapitalens ”internasjonale karakter” opp, som et forsterkende element i det konstruerte motsetningsforholdet mellom jødene og den tsjekkiske nasjonen – og den jødiske versus den nasjonale kapitalen: ”Den jødiske kapitalen har alltid hatt en internasjonal karakter, som har stått i motsetning til den rene nasjonale kapitalen.”²⁵² Likevel

---

²⁴⁶ *Národní Listy* 14.11.1937, s. 4. Se også 21.11.1937, s. 2.

²⁴⁷ *Národní Listy* 13.12.1938, s. 1.

²⁴⁸ *Národní Listy* 9.12.1938, s. 3.

²⁴⁹ *Národní Listy* 24.2.1939, s. 1.

²⁵⁰ *Národní Listy* 12.3.1939, s. 6.

²⁵¹ *Národní Listy* 18.12.1939, s. 5.

²⁵² *Národní Listy* 12.3.1939, s. 6.

erkjente Pimper ambivalent nok at jødernes rolle i utenrikshandelen hadde vært til fordel for staten, noe historikeren Petr Bednařík forklarer med tidens hensyn til handelen med Vesten.²⁵³

Vi har sett at både *Venkov* og *Národní Listy* gikk fra å være lite opptatt av jødernes stilling i den tsjekkiske økonomien og arbeidsmarkedet i perioden før München, til at denne tematikken var utgangspunkt for en rekke antisemittiske angrep under den andre republikken. Begge avisene viste potensial for negative forestillinger om jødernes skadelige økonomiske innflytelse også før München, men det var først under den andre republikken at de overdrevne forestillingene om jødernes økonomiske overmakt og dominans innenfor visse yrker fikk stor utbredelse. Etter München økte også angrepene aggresjon. Den ”jødiske innflytelsen” i arbeidslivet og økonomien ble sett som skadelig for den rene tsjekkiske nasjonen, og måtte derfor fjernes. Motsetningen mellom den tsjekkiske nasjonen og jødernes økonomiske makt ble understreket av forestillingen om den jødiske kapitalens ”internasjonale karakter”.

Det er verdt å merke seg at spesielt *Venkov*, men også *Národní Listy* i sine angrep på jødernes posisjon i økonomien og i det tsjekkiske arbeidsmarkedet gjentatte ganger påpekte de tsjekkiske jødernes reelle skjeve yrkesstruktur og relative økonomiske styrke. *Venkov* tok sågar aktivt i bruk statistikk for å underbygge sine antisemittiske forestillinger om jødernes iboende uvilje mot fysisk arbeid og deres parasittiske natur. Til tross for at tallene på jødernes økonomiske innflytelse og overrepresentasjon i visse yrker ble systematisk overdrevet, var det altså et visst vekselspill mellom antisemittiske angrep og virkelige jøders posisjoner i det tsjekkiske samfunnet: Antisemittene underbygget sine påstander ved å vise til, og overdimensjonere, konkrete sosioøkonomiske trekk ved den tsjekkiske jødiske minoriteten.

Antisemittismen selv kan imidlertid ikke forklares ved å vise til det virkelige jødiske samfunnets sammensetning eller ”the social rise of the Jews”, slik historikeren Albert S. Lindemann har gått i retning av å hevde.²⁵⁴ De antisemittiske *forklaringene* på jødernes yrkesskjevhet og relative styrke i den tsjekkiske økonomien – deres påståtte naturgitte pengegriskhet, instinktive uvilje mot manuelt skapende arbeid, og deres iboende parasittisme – var historiske konstruksjoner fullstendig frakoplet virkelige jøder og deres reelle handlinger. Virkelige jøder hadde, som den svenske idéhistorikeren Henrik Bachner treffende påpeker, ”inte inngått i en global sammansvärjning syftande till världsherravälde, inte styrt media, finansvärlden och den internationella politiken, inte utgjort ett kollektiv av revolutionärer,

---

²⁵³ *Národní Listy* 18.12.1939, s. 5. Se Bednařík 2007, s. 43.

²⁵⁴ Albert Lindemann 1991, *The Jew Accused. Three Anti-Semitic Affairs. Dreyfus, Beilis, Frank, 1894-1915*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 7-11.

bolsjeviker eller kapitalister”.²⁵⁵ De tsjekkiske jødernes sosioøkonomiske sammensetning hadde dessuten vært uforandret gjennom hele mellomkrigstiden, men det var først under den andre republikken de antisemittiske angrepene fikk en reell utbredelse og funksjon.

Mens *Národní Listy* angrep på jødene i den tsjekkiske kulturen, og avisens bruk av jødene som polemiske virkemidler var mer utbredt under den første republikken enn etter München, var denne avisens angrep på jødernes ”økonomiske dominans” og yrkesstruktur derimot vel så utbredt som *Venkovs* under den andre republikken. Forklaringen på disse angrepene store utbredelse i kjølvannet av München, *både i Venkov og i Národní Listy*, må etter min mening søkes i den andre republikkens enorme sosiale og økonomiske problemer. Selv etter opprettelsen av de nevnte ”arbeidsledighetsleirene” var det i begynnelsen av februar 1939 nesten en kvart million arbeidsløse i Böhmen og Mähren.²⁵⁶ Et av regimets prioriteter var å redde middelklassen – i sær leger og advokater. Det ble bl.a. innført tak på maksimalt antall arbeidstakere innenfor en del av de frie yrkene, for å sikre de som allerede hadde jobb.²⁵⁷ Men dermed ble det også enda flere som kjempet om de få plassene som var igjen. Samtidig vektla SNJ og det nye regimet stadig viktigheten av å skape en ny ren tsjekkisk-etnisk nasjonalstat. I en slik kontekst var veien kort til å angripe jødene som roten til nasjonens sosiale problemer – og med utgangspunkt i det konstruerte motsetningsforholdet mellom dem og den rene nasjonen å kreve ”rensing” fra deres ”skadelige innflytelse”. Post-Münchens økonomiske og sosiale krise utløste derfor på dette området et antisemittisk skred også i *Národní Listy*.

På samme måte som i kapittelet om forholdet mellom tsjekkerne ”det tyske” og ”det jødiske” ser vi også på det økonomiske området tydelig tendensen til at den høyreorienterte regjeringens organer *Venkov* og *Národní Listy* gradvis tilpasset seg og identifiserte seg med det nazistiske Tyskland. Tydeligst fremgår denne tilpasningen og identifiseringen ved begge avisenes gjentatte bruk av termene ”arier” og ”ikke-arier” om henholdsvis etniske tsjekkere og jøder. I den nazistiske rasehierarkiske terminologien var tsjekkerne regnet som mindreverdige ”slavere” langt mer enn ”arier”. Llikevel søkte den andre republikkens politikere i sin iver etter å identifisere seg med sin store ”ariske” nabo å ta i bruk nazistiske begreper for å understreke sin etniske renhet og sin distanse til jødene. En skribent som Mandl tok steget direkte over i den rasistiske forestillingsverdenen for å beskrive jødernes skadelige annerledeshet.

---

²⁵⁵ Henrik Bachner 2000, *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 25.

²⁵⁶ Gebhart og Kuklík 2004, s. 175.

²⁵⁷ Mates 1992, s 116 og Rataj 1997, s. 137-145.

Lidové Noviny skilte seg markant fra de to andre avisene i perioden før München, da den avfeide antisemittisme med utgangspunkt i jødernes angivelige pengebegjær og overmakt i enkelte yrker, ved å påpeke det kristne majoritetssamfunnets ansvar for å ha presset jødene ut av jordbruket og inn i en skjev yrkesstruktur. Under den andre republikken beveget derimot *Lidové Noviny* seg nærmere *Venkov* og *Národní Listy*s antisemittiske linje enn på noe annet område. Også *Lidové Noviny* forsvarte begrensinger av antall jøder i enkelte yrker for å tilgodese etnisk tsjekkiske arbeidstakere, mens Peroutka angrep den ”uproduktive jødiske kapitalen” og jødernes økonomiske ”griskhet”. I møte med arbeidsledigheten og den økonomiske krisen gled også *Lidové Noviny* over i antisemittiske forestillinger og forklaringer.

Oppsummering

Både *Venkov* og *Národní Listy* anvendte jødene som negative markører i polemiske angrep på venstresiden og sosialismen/kommunismen/bolsjevismen som sådan under hele den undersøkte perioden. Mens denne anvendelsen av jødene i *Národní Listy* var noe mer utbredt i perioden før enn etter München, var det først under den andre republikken at *Venkov* i utstrakt grad tok i bruk jødene i den politiske polemiseringen. Et nytt trekk ved anvendelsen av jødene som politisk diskrediterende virkemiddel var da at de spesielt fikk funksjonen som markør for den første republikkens etablerte politiske regime – som et ledd i løsningen av Agrarpartiets forklaringsproblem med hensyn til sin egne demokratiske fortid. Både *Venkov* og *Národní Listy* var i stand til å gi i det minste delvis positive karakteristikker av konkrete jødiske kulturpersonligheter, mens begge avisene derimot så den mer abstrakte ”jøden” og den ”jødiske innflytelsen” som en skadelig motsetning til den nasjonale kulturen. Også her var angrepene i *Národní Listy* flest før München og i *Venkov* under den andre republikken.

Når det gjaldt angrep på jødernes stilling innenfor det tsjekkiske arbeidsmarked og økonomiske liv, var mønsteret i *Venkov* og *Národní Listy* derimot temmelig likt: Fra primært å være et randtema før München, aktiverte den sosiale og økonomiske krisestemningen gjentatte grove antisemittiske utfall fra begge disse avisene under den andre republikken. Både i anvendelsen av jødene som polemisk virkemiddel og i de kulturelt betingede angrepene ble jødene knyttet til ”internasjonalismen” for å understreke deres posisjon som det nasjonales antitese. Også den nasjonale kapitalen ble satt i et motsetningsforhold til den jødiske kapitalens ”internasjonale karakter”. Jødernes skjeve yrkesfordeling ble forklart med

deres iboende grådighet og uvilje mot fysisk skapende arbeid, og begrepene ”arier” og ”ikke-arier” ble tatt aktivt i bruk for å understreke det skarpe skillet mellom tsjekker og jøde.

Lidové Noviny anvendte i strak motsetning til de to andre avisene ikke jødene, men antisemittismen selv som et politisk delegitimerende virkemiddel. Både før og etter München inkluderte og forsvarte dessuten denne avisen jødenes positive bidrag til den tsjekkiske kulturen. Men heller ikke *Lidové Noviny* sto i mot fristelsen for å angripe jødenes angivelige økonomiske maktmonopol og skjeve yrkesfordeling i møtet med den andre republikkens økonomiske krise og enorme arbeidsledighet – til tross for sin innbitte kamp mot antisemittisk argumentasjon på nettopp dette feltet før München.

Kapittel 5: Jødene utenfor de tsjekkiske kjerneområdene

I de to foregående kapitlene har jeg i all hovedsak tatt for meg avisenes forestillinger om og holdninger til den jødiske minoriteten i de vestlige og primært tsjekkisk-språklige regionene av Tsjekkoslovakia – Böhmen og Mähren-Schlesien. Det var blant annet nesten utelukkende jødene i disse regionene som ble vurdert og angrepet ut fra sin reelle eller forestilte posisjon mellom ”det tyske” og ”det tsjekkiske”. Det var i disse områdene den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten i løpet av 1800-tallet la premissene for utviklingen av den tsjekkiske nasjonale identiteten; det var her størsteparten av Tsjekkoslovakias tyske minoritet var bosatt; og det var her jødene tradisjonelt hadde hatt nære forbindelser til tysk kultur og språk.

I det følgende kapittelet vil jeg derimot undersøke hvilke holdninger og forestillinger som kom til uttrykk i de tre utvalgte tsjekkiske avisene i møte med jødene i Tsjekkoslovakias østlige regioner – Slovakia og Rutenia²⁵⁸. I sterk kontrast til Böhmen og Mährens forholdsvis lille, sekulære og assimilerte jødiske minoritet, var de rutenske jødene ortodokse, ikke-assimilerte og tallrike. Jødene i Slovakia var på flere måter i en mellomposisjon mellom de böhmiske ”vestjødene” og de rutenske ”østjødene”²⁵⁹.

Fantes det paralleller til holdninger og forestillinger om den jødiske minoriteten i Böhmen og Mähren-Schlesien i de utvalgte tsjekkiske avisenes omtale av jødene i Slovakia og Rutenia – til tross for de store forskjellene mellom de ulike regionenes jødiske samfunn? Dukket det på en annen side opp nye holdninger og forestillinger, som skilte seg fra mønstrene vi har sett i de foregående kapitlene? Jeg vil runde av kapittelet med et skråblikk utenfor den tsjekkoslovakiske staten – på avisenes omtale av den jødiske innvandringen og bosettingen i Palestina – nettopp for å understreke hvordan fundamentalt nye forestillinger om ”det jødiske” kunne dukke opp i nye og endrede kontekster.

Mellom modernitet og ortodoksi: jødene i Rutenia

Rutenia var den tsjekkoslovakiske republikkens sørligste og østligste region. Det var uten sammenlikning den fattigste, minst utviklete og lavest industrialiserte og urbaniserte delen av Tsjekkoslovakia – og samtidig den regionen med den desidert høyeste andelen jødisk befolkning. Jødene utgjorde godt over 10 % av den samlede befolkningen, og i enkelte byer –

---

²⁵⁸ Rutenia var Tsjekkoslovakias østlige region, og er i dag en del av Ukraina. Regionen ble vekselvis også kalt Karpato-Ukraina og Subkarpatisk Rus/Rutenia – navn som også ble bruk i mellomkrigstidens presse.

²⁵⁹ Når jeg bruker begrepene ”vestjøder” og ”østjøder” er det for å skille mellom den sekulariserte, assimilerte og middelklassepregete jødiske populasjonen i vest, og de tallrike, fattige, religiøse og ikke-assimilerte jødene i østlige deler av Europa.

som i ”den jødiske hovedstaden” Mukačevo – talte de over halvparten av innbyggerne.²⁶⁰ Flere aspekter enn deres høye antall skilte de rutenske jødene fra jødene i Böhmen og Mähren-Schlesien. De var plassert langt lavere på den sosiale rangstigen enn jødene i den böhmiske middelklassen, og mange av dem levde i andre halvdel av 1930-årene i stor fattigdom.²⁶¹ Det store flertallet av de rutenske jødene var dessuten også ikke-assimilerte og strengt ortodokse. De overholdt religiøse påbud, snakket jiddisch, bar krøller, kledde seg i tradisjonelle klesplagg og levde relativt atskilt fra majoritetsbefolkningen.²⁶² Mendelsohn beskriver jødene i Rutenia som ”a Jewish community of the classic East European type”.²⁶³

Det rutenske jødiske samfunnets ortodokse karakter ble understreket og forsterket ved de ortodokse rabbinernes sterke maktposisjon og innflytelse, i sær i de større byene. Samtidig var de sene 1930-årene preget av et gradvis økende antall sionister i Rutenia, spesielt blant den yngre generasjonen. Sionistene hadde en klar front mot de ortodokse rabbinernes maktmonopol, og flere historikere har påpekt maktkampen og den stadig økende spenningen mellom moderne sionister og tradisjonelle ortodokse i 1930-tallets Rutenia.²⁶⁴

Hvilke forestillinger og holdninger ga de tsjekkiske avisene uttrykk for i møte med Rutenias ortodokse ”østjøder”? På hvilken måte tematisertes konflikten mellom de moderne sionistene og de tradisjonelle ortodokse jødene? Kan vi for eksempel se tendenser til at noen av avisene støttet eller identifiserte seg med en av sidene i konflikten?

Lidové Noviny var den av de undersøkte avisene som viet de rutenske jødene størst oppmerksomhet, og det var nettopp den intensiverte konflikten mellom de tradisjonsbundne ortodokse og de framskrittsorienterte sionistene som trigget denne avisens oppmerksomhet. Konflikten eskalerte etter den mektige ortodokse rabbi Spiras død i 1937, da sionistene kom på offensiven og utfordret de ortodokse, mens de sistnevnte etter beste evne søkte å tviholde på sitt tidligere maktmonopol.²⁶⁵ I denne konflikten støttet *Lidové Noviny* helhjertet opp om sionistene – som i motsetning til de ”umoderne” og ”middelalderske” ortodokse ble positivt beskrevet som ”framskrittsrettede” og ”moderne”. Støtten til sionistene ble uttrykt på flere måter. På et mer forsiktig plan kunne det dreie seg om gjengivelser av den rutenske sionistlederen Chaim Kugels uttalelser om nødvendigheten av å ”demokratisere rutenske

---

²⁶⁰ Heimann 2009, s. 18, Mendelsohn 1983, s. 142.

²⁶¹ Aryeh Sole 1968, ”Subcarpathian Ruthenia: 1918-1938”, i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), s.130-32.

²⁶² Yeshayahu A. Jelinek 2007, ”Mad’ari a Židia na Podkarpatskej Rusi v dobe druhej svetovej vojny”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 146.

²⁶³ Mendelsohn 1983, s. 141.

²⁶⁴ Jelinek 2007, s, 146-47, Sole 1968, s. 142-46.

²⁶⁵ Sole 1968, s. 138-39.

jødiske menigheter, hvis middelalderske statutter må revideres”²⁶⁶, eller entusiastiske meldinger om åpningen av et hebraisk gymnasium i den rutenske byen Užhorod.²⁶⁷ Dr. Chaim Kugel var en av de ortodokse rabbinernes argeste motstandere, og styrket sionistenes stilling i Rutenia betraktelig ved å bli valgt inn i det tsjekkosllovakiske parlamentet som representant for det Jødiske Nasjonale Partiet i 1935. Utviklingen av et jødisk nasjonalt skolesystem, med hebraisk som sentralt språk, var på sin side et av de rutenske sionistenes viktigste mål – et mål som ble aktivt motarbeidet av de ortodokse rabbinerne, som mente at et moderne hebraisk utdanningssystem ville forlede de unge bort fra religionen.²⁶⁸ I denne konteksten var åpningen av det hebraiske gymnasiet i Užhorod en milepæl for sionistene.

Lidové Noviny gikk imidlertid også til mer direkte angrep på de ortodokse rabbinernes ”religiøse fanatisme” og ”antimodernisme”. Ved flere anledninger roste avisen blant annet det rutenske jødiske teateret Habimah, som ”i sine moderne stykker kritiserer de fanatiske og merkverdige rabbinernes regime”, mens rabbinerne ble angrepet og latterliggjort for sin ”undertrykkelse av moderne livsretninger blant den jødiske befolkning”.²⁶⁹ *Lidové Noviny* skilte mellom den yngre ”framskrittrettede” jødiske generasjonen og de ”bakstreverske” rabbinerne, som nektet jødene å besøke Habimah-teateret av frykt for at det skulle ”lede de troende på det moderne livs avveie”.²⁷⁰

I det forrige kapittelet så vi at *Lidové Noviny*, i motsetning til *Venkov* og *Národní Listy*, ikke koplet ”jøden” eller ”den jødiske innflytelsen” til angivelig samfunnsnedbrytende og ødeleggende sider ved det moderne samfunnet – slik som ”internasjonalismen” og ”kulturbolsjevismen”. Vi ser her derimot at denne avisen, i møte med polariseringen mellom sionistene og de ortodokse jødene i Rutenia, i relativt krasse ordelag angrep de ortodokse rabbinerne som religiøse fanatikere og motstandere av nettopp ”det moderne liv” og det opplysningsorienterte fremskritt. De ortodokse jødene – i særdeleshet rabbinerne – ble angrepet for å hindre yngre jødiske generasjoners søken etter fremskritt og modernitet. Kritikken av de ortodokse kan ikke bare sees i lys av Borgens generelle støtte til sionisme og jødisk nasjonalisme, men må også forstås ut fra denne kretsens opplysningsorienterte aversjon mot dogmatisk religion mer generelt. Her kan vi øyne rester av det Trond Berg Eriksen har

---

²⁶⁶ *Lidové Noviny* 16.6.1937, s. 2.

²⁶⁷ *Lidové Noviny* 10.1.1938, s. 2.

²⁶⁸ Sole 1968, s. 141-142.

²⁶⁹ *Lidové Noviny* 14.3.1937, s. 7.

²⁷⁰ *Lidové Noviny* 21.1.1938, s.4. Se også 9.11.1937, s. 4.

kalt opplysningstidens skygger: rasjonalismens og fornuftens angrep på jødene som ”hovedleverandører av religiøs overtro i historien, grossister i religiøs galskap”²⁷¹

I angrepene på de ortodokse rabbinernes bakstreverskhet og religiøse stahet kom det i *Lidové Noviny* ved flere anledninger også til uttrykk en form for eksotisme knyttet til de ortodokse jødenes liv og skikker. I januar 1938 beskrev avisen et jødisk-ortodokst bryllup i Rutenia, med malende bilder av de ortodokses eiendommeligheter: ”Det er ikke mangel på patriarkalske skikkelser [...] kledd i sorte kaftaner og enorme hatter av skinn [...] de rituelle eiendommelighetene begynner, men forsøk på filming eller fotografering blir bryskt avvist, spesielt av de ortodokse kvinnene”.²⁷² Også i en reiseskildring fra den rutenske landsbygda kom det til uttrykk eksotiske bilder av den ortodokse ”østjøden”: ”Det er folketomt, med unntak av en jøde som titter ut, i sin flagrende sorte kaftan og sitt mørke tykke skjegg [...] jødene her er preget av en spesiell rituell strenghet”.²⁷³

Brodden mot Rutenias ortodokse rabbinere og deres religiøse ”fanatisme” og stahet – i kombinasjon med eksotismen knyttet til deres utseende og skikker – gled ved ett tilfelle over i bruk av negative klisjeer om ”naturlige” jødiske laster i beskrivelsen av den ortodokse ”østjøden”. I et innlegg skrevet av en anonym tsjekkisk lærer i Rutenia beskrev forfatteren den ortodokse jødiske eleven Icik Herškowicz: ”Han har krøller helt ned til skjortekragen, er skitten og gul, lur og frekk [...] og er strengt opptatt av å holde sabbaten”. Icik forsøkte desperat å få gå tidligere fra timen ved å skylde på at han var sulten. Læreren skal ha gitt ham en krone til mat, noe Icik straks søkte å utnytte ved å tilby læreren pengene tilbake om han fikk gå hjem. Læreren forklarte situasjonen ved å vise til klisjeen om jødenes naturgitte pengegriskhet og forhandlingsevne: ”Icik har fått penger, han har fått kapital, endelig kan han reelt forhandle med meg”.²⁷⁴ I møtet med Rutenias ortodokse ”østjøder” beveget altså *Lidové Noviny* seg også i retning av antisemittiske klisjeer.

I kjølvannet av München-forliket ble Tsjekkoslovakia tvunget til å avgi deler av Slovakia og Rutenia til Ungarn. *Lidové Noviny*s interesse for regionen sank betraktelig, da den tsjekkiske pressens oppmerksomhet fremfor alt var rettet mot tsjekkernes egne overlevelsesmuligheter. Ved to tilfeller påpekte avisen imidlertid nok en gang de rutenske ortodokse jødenes ”religiøse stahet” – nå i møte med de nye ungarske myndighetene:

---

²⁷¹ Trond Berg Eriksen 2005c, ”Opplysningstidens og romantikkens skygger” i Berg Eriksen et. al., s. 139.

²⁷² *Lidové Noviny* 20.1.1938, s. 4. Se også 15.4.1937, s. 5.

²⁷³ *Lidové Noviny* 12.9.1937, s. 3.

²⁷⁴ *Lidové Noviny* 1.5.1938, s. 2.

”Rutenia har alltid vært vel jødisk, til tross for en modernisert overflate[...] De ortodokse jødene og deres ortodokse sekter vil lenge være en hard nøtt også for intolerante ungarere.”²⁷⁵

Venkov var langt mindre opptatt av de rutenske jødene enn *Lidové Noviny*, men i alle de tre tilfellene der de ortodokse jødene ble tematisert kom den samme eksotismen som i *Lidové Noviny* tydelig frem i beskrivelsene av deres utseende og levesett. *Venkov* beskrev Rutenias jødiske samfunn som ”den østlige jødedomms merkverdige verden”. Der levde ”krøllete, lidenskaplige jøder uberørt av vestlig kultur sine merkelige liv [...] Deres grunnstein i livet er troen på talmud og bevaringen av religiøse riter”.²⁷⁶

I motsetning til i *Lidové Noviny* ble det i *Venkov* imidlertid ikke henvist til konflikten mellom de ortodokse og sionistene, og til tross for de eksotiske beskrivelsene av de ortodokses religiøse fremtoning og levesett ble de ikke angrepet eller kritisert for å være bakstreverske, fanatiske eller umoderne. I en skildring fra Rutenia ga denne avisen ikke bare en respektfull beskrivelse av de ortodokse jødernes samvittighetsfulle sabbatsfeiring, men dessuten et direkte positivt bilde av jødernes rolle i det rutenske samfunnet: ”De rutenske jødernes liv og skjebne synes å være sammenvevd med rutenernes. Rutenerne og jødene utfyller hverandre ved sine livsoppgaver. Rutenerne dyrker jorda, mens jødene driver handelen.”²⁷⁷ I strak motsetning til *Venkovs* krasse angrep på de tsjekkiske jødernes instinktive ”motvilje” til å drive med jordbruk og andre ”skapende” yrker i perioden etter München, ble ”arbeidsfordelingen” mellom rutenerne og de ortodokse jødene i Rutenia fremstilt som en harmonisk symbiose.

Agrarpartiets *Venkov* var i motsetning til Borgens *Lidové Noviny* verken spesielt opptatt av sionismen eller preget av noen moderne framskrittrettet motstand mot religion. Forklaringen på *Venkovs* verdige (om enn eksotiske) fremstilling av Rutenias ortodokse jødiske befolkning må etter min mening likevel primært søkes i realpolitiske forhold: En sentral del av kampen mellom Rutenias ortodokse og sionistiske ledere dreide seg om de ortodokses rett til å kontrollere alle jødiske menigheter i Rutenia. For å oppnå støtte for sin sak i det Agrarparti-dominerte innenriksministeriet, inngikk Rutenias ortodokse ledere et nært samarbeid med Agrarpartiet, ved å kanalisere rutenske jødiske stemmer til partiet under de tsjekkosllovakiske statlige valgene.²⁷⁸ Det høye antallet ortodokse jøder i Rutenia gjorde et slikt samarbeid lukrativt for Agrarpartiet, og bidro betydelig til deres sterke stilling i den

---

²⁷⁵ *Lidové Noviny* 14.11.1938, s. 4. Se også 29.11.1938, s. 3.

²⁷⁶ *Venkov* 26.1.1938, s. 7. Se også 11.9.1937, s. 8.

²⁷⁷ *Venkov* 6.2.1938, s. 3.

²⁷⁸ Sole 1968, s. 135-137 og 148.

rutenske regionen. Samarbeidet speilet naturlig nok også *Venkovs* omtale av de ortodokse jødene.

I likhet med *Venkov* viet heller ikke *Národní Listy* de rutenske jødene nevneverdig oppmerksomhet. I november 1937 trykket denne avisen imidlertid en interessant kommentar med tittelen ”Som de tsjekkiske herrer ønsker det...”. I likhet med tendensen i både *Lidové Noviny* og *Venkov* var det de rutenske ortodokse jødenes strenge religiøsitet som ble tematisert også her: Rutenias jøder ble beskrevet som ”svært konservative [...] Deres primære og nærmest eneste rettesnor i livet forblir den religiøse lov og talmuds[sic] klokhet [...] Alt annet er underordnet religionen”. I forlengelsen av denne erkjennelsen hevdet tekstens forfatter at de ortodokse jødenes strenge religiøsitet forklarte deres angivelige motvilje mot å bidra i den tsjekkoslaviske hæren: ”Derfor har jødene for eksempel også en naturlig motvilje mot å gjennomføre militærtjenesten”.²⁷⁹

De rutenske ortodokse jødenes strenge religiøsitet ble imidlertid først og fremst beskrevet som noe positivt – eller i det minste som noe som førte med seg positive konsekvenser. Ifølge tekstens forfatter førte nemlig deres rigide tro på Talmud til lojalitet til den tsjekkoslaviske staten: ”Staten og dens makt er i deres øyne den høyeste jordiske makt, en autoritet som anerkjennes av selveste talmud”. Denne lojaliteten hadde angivelig ført til at de ”ortodokse jødiske patriarkene” fra Rutenia, ved den tsjekkoslaviske statens spørsmål om hvilket språk det skulle undervises på ved deres skoler, skal ha svart: ”Som de tsjekkiske herrer ønsker det...”.²⁸⁰ På denne måten fungerte Rutenias ortodokse jøder angivelig som ”tsjekkifisatorer” av Rutenia: ”Landsbyjødene fyller velvillig opp de tsjekkiske skolene i Rutenia med sine barn”. Samtidig ble det understreket at jødenes engasjement var passivt mer enn aktivt: årsaken til at de velvillig støttet den tsjekkiske skolen var ”rett og slett at språklige og politiske spørsmål for dem er fullstendig underordnet de religiøse”.²⁸¹

De strengt ortodokse jødenes nærmest likegyldige holdning til språkspørsmålet var likevel en viktig del av bakgrunnen for den positive forestillingen om deres statslojalitet. Var det noe Nasjonaldemokratenes *Národní Listy* var over gjennomsnittlig opptatt av var det nettopp jødene og språkspørsmålet. Spesielt i perioden frem til Nasjonaldemokratenes deltakelse i regjeringen i mars 1938, var jo *Národní Listy* uten sammenlikning den avisen som i sterkest grad angrep jødene i Böhmen og Mähren for deres angivelige ”germanisering” og

---

²⁷⁹ *Národní Listy* 15.11.1937, s.1.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Ibid.

tyskspråklighet.²⁸² De rutenske jødene var kanskje så opptatt av å følge sin strenge lovreligion at de derfor unndro seg militærtjenesten, men de bedrev vitterlig ikke ”germanisering”, og støttet gjerne opp om det tsjekkiskspråklige skolesystemet. Dette var for *Národní Listy* en mer enn god nok grunn til å karakterisere dem som lojale borgere.

Alle de tre avisene tematiserte altså de rutenske ortodokse ”østjødenes” annerledeshet. De skilte seg markant fra de i all hovedsak assimilerte og sekulariserte jødene i Böhmen og Mähren, og ble sett som en særegen og eksotisk del av den tsjekkosllovakiske statens østligste region. Et likhetstrekk i de tre avisenes bilder av de ortodokse jødene var et eksotiserende fokus på deres strenge religiøse levesett og særegne utseende. De ortodokse jødene og deres strenge religiøsitet ble imidlertid omtalt og tolket på ulike måter i de ulike avisene.

Lidové Noviny var den eneste av avisene som engasjerte seg i den krasse konflikten mellom ortodokse og sionister i Rutenia. Som vi har sett ble konflikten tolket som en kamp mellom bakstreversk ”middelaldersk” religiøs fanatisme og et moderne framskrittsrett liv. Ut fra Borgen-kretsens positive innstilling til sionismen og antipati mot tradisjonell dogmatisk religion, ble de ortodokse jødene stemplet og angrepet som bakstreverske dogmatikere og innbitte motstandere av ”det moderne”. I skjæringspunktet mellom de krasse angrepene på de ortodokse jødene og eksotismen knyttet til deres levesett og utseende, kunne beskrivelsene av dem i ytterste konsekvens spille på etablerte antisemittiske forestillinger og klisjeer.

I motsetning til *Lidové Noviny* omtalte *Venkov* de ortodokse jødene i Rutenia på en respektfull måte. De var kanskje eksotiske, men *Venkov* hadde ingen negative forestillinger eller innvendinger mot deres strenge religiøsitet. Selv om *Venkov* ikke refererte til konflikten mellom sionistene og de ortodokse (men snarere neglisjerte den) sto denne avisen i praksis på de ortodokses side gjennom Agrarpartiets nære samarbeid med de ortodokse jødiske lederne. Denne alliansens eksistens må ha bidratt til at *Venkov* gikk så langt som å rose ”arbeidsdelingen” mellom de ortodokse jødene og den rutenske befolkningen.

Národní Listy ytret misnøye med at Rutenias ortodokse jøder grunnet sin strenge religion angivelig nektet å bidra i det tsjekkosllovakiske militæret. Likevel var konsekvensen av de ortodokses lovreligion først og fremst positiv: Politikk og språkspørsmål var underordnet religionen, noe som førte til at de i strak motsetning til sine ”germaniserende” brødre i Böhmen og Mähren ble beskrevet som statslojale ”tsjekkifisatorer”. Som vi snart skal se var dette også langt mer enn hva *Národní Listy* hadde å si om de slovakiske jødene.

---

²⁸² Se kapittel 3, s. 37-39.

En minoritet mellom tre majoriteter: Jødene i Slovakia

Den jødiske minoriteten i Slovakia var i en posisjon mellom Böhmen/Mähren og Rutenia på skalaen mellom ”vestjøder”/”østjøder”, sekulære/ortodokse og assimilerte/ikke-assimilerte. En polarisering mellom ortodokse og sionister fantes også i Slovakia, men med unntak av de østlige delene av regionen hadde de slovakiske jødene et langt mindre ortodokst og ”østjødisk” preg enn jødene i Rutenia. Den jødiske befolkningen i de vestlige områdene av Slovakia liknet de assimilerte og sekulariserte jødene i Böhmen og Mähren.²⁸³ De slovakiske jødene utgjorde dessuten heller ikke mer enn rundt 4 % av den samlede befolkningen.²⁸⁴

Mens Böhmen og Mähren under Habsburg tilhørte den tysk-østerrikske delen av keiserriket, hadde den slovakiske regionen historisk sett vært en del av Ungarn. Etter opprettelsen av dobbeltmonarkiet i 1867 ble en omfattende magyarisering gjennomført i keiserrikets ungarskstyrte områder. Majoriteten av jødene var, som i 1800-tallets Böhmen og Mähren, lojale overfor keiserrikets eliter, og ble samtidig utsatt for aktiv magyarisering. På samme måte som de tsjekkiske nasjonalistene i Böhmen og Mähren angrep jødene for deres angivelige ”germanisering”, ble jødene i Slovakia i stadig større grad anklaget for å ”magyarisere” og å støtte ”det ungarske”.²⁸⁵ Til tross for at de slovakiske jødene i løpet av den første republikken gradvis orienterte seg fra ungarsk til slovakisk språk og kultur, ble de til stadighet angrepet av slovakiske nasjonalister for sin ”magyariserende virksomhet”.²⁸⁶

Etter opprettelsen av den tsjekkosllovakiske republikken ble jødene i Slovakia imidlertid også angrepet av slovakiske nasjonalister for sin angivelige ”tsjekkifisering” og sin lojale velvilje overfor den tsjekkiske sentralismen fra Praha.²⁸⁷ Denne tendensen var tydeligst innenfor det katolsk-nasjonalistiske partiet Hlinkas Slovakiske Folkeparti (heretter HSF) – som i løpet av 1930-årene vokste til å bli det største og ledende slovakiske partiet. I andre halvdel av 1930-årene jobbet HSF aktivt for økt slovakisk selvstyre og autonomi. Samtidig ble både partiets antisemittiske og anti-tsjekkiske agitasjon betydelig styrket. Den slovakiske antisemittiske og anti-tsjekkiske linjen nådde sin definitive topp i perioden etter München – da Slovakia oppnådde autonomi og HSF inntok en hegemonisk maktposisjon.²⁸⁸

---

²⁸³ Peter Salner 2004, ”Medzi demokraciou a holokaustom. (Židia na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia)”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 84 og 86.

²⁸⁴ Mendelsohn 1983, s. 142.

²⁸⁵ Livia Rothkirchen 1968a, ”Slovakia: I., 1848-1918”, i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), s. 73 og 80.; Mendelsohn 1983, s. 140.

²⁸⁶ Livia Rothkirchen 1968b, ”Slovakia: II., 1918-1938”, i Society for the History of... (red), s. 99-100.

²⁸⁷ Mendelsohn 1983, s. 151.

²⁸⁸ Valerián Bystrický 2007, ”Slovensko v druhej republike”, i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), s. 124. Selv om slovakene under den første tsjekkosllovakiske republikken nøyte større autonomi enn på noe tidligere

Den ungarske annekteringen av Slovakias sørlige områder i november 1938 ga dessuten ny giv til de slovakiske nasjonalistenes stemping av jødene som ”magyariserende”. Ungarerne selv kritiserte dem derimot for å ha forlatt sin tidligere ungarske plattform i løpet den tsjekkosllovakiske statens 20-årige eksistens. Historikeren Eduard Nižňanský påpeker treffende den slovakiske jødiske minoritetens vanskelige posisjon mellom tsjekkiske, slovakiske og ungarske majoriteter ved et sitat fra *New York Times* i 1938: ”Slovaks accuse them of having supported Czech centralism and at the same time of being pro-Hungarian and using the Hungarian language. Hungarians charge them with betraying Hungary”.²⁸⁹

Fantes det, som en parallell til de utbredte forestillingene om de tsjekkiske jødene ”germanisering”, tendenser i de utvalgte avisene til å trekke de slovakiske jødene lojalitet til den tsjekkosllovakiske staten i tvil som følge av deres angivelige ”magyarisering”? På hvilken måte forholdt ellers de utvalgte tsjekkiske avisene seg til de slovakiske nasjonalistenes antisemittisme? Den slovakiske antisemittismen var jo til dels et ledd i de slovakiske nasjonalistenes angrep på den tsjekkosllovakiske staten og den tsjekkiske sentralismen. Reagerte noen av avisene på den slovakiske antisemittismens anti-tsjekkiske element?

Våren 1937 serverte den fremtredende HSF-politikeren Karol Sidor kraftige verbale angrep på jødene i det tsjekkosllovakiske parlamentet.²⁹⁰ Han foreslo blant annet at de tsjekkosllovakiske jødene skulle tvangsflyttes til Palestina eller Birobidzhan²⁹¹. I liberale og demokratiske *Lidové Noviny* lot de negative reaksjonene ikke vente på seg. Avisen trykket både den slovakisk-jødiske professor S. Goldemanns og Det Jødiske Partiets Dr. Angelo Goldsteins krasse tilsvær til Sidors og HSFs antisemittisme. Goldemann understreket at ”utvandring er ethvert enkeltmenneskes privatsak”, og at jødene i Slovakia ”setter seg sterkt imot et hvert forsøk på brudd på statens lover og innblanding i deres private liv”.²⁹² Goldstein påpekte på sin side at Sidors antisemittisme brøt med Tsjekkoslovakias ”demokratiske og humanistiske ånd”, og at Sidor øyensynlig hadde mer til felles med Hitlers Tyskland.²⁹³

---

tidspunkt var den ”tsjekkosllovakiske” nasjonen virkelig en ren konstruksjon som til dels skjulte den reelle tsjekkiske dominansen i den nyopprettete staten. Tsjekkerne og slovakene hadde i liten grad noen felles historie, og den slovakiske nasjonale identiteten var bl.a. langt tettere knyttet til katolisismen enn den tsjekkiske.

²⁸⁹ Eduard Nižňanský 2004, ”Expropriation and Deportation of Jews in Slovakia”, i Kosmala, B. og Tych, F. (Red), *Facing the Nazi Genocide: Non-Jews and Jews in Europe*, s. 208.

²⁹⁰ Rothkirchen 1968b, s. 109.

²⁹¹ Birobidzhan var den autonome jødisk republikken som Stalin opprettet helt øst i Sovjetunionen på 1930-tallet. Se f. eks. Richard Overy 2004, *The Dictators. Hitler's Germany, Stalin's Russia*, London: Penguin Books, 560.

²⁹² *Lidové Noviny* 14.3.1937, s. 6.

²⁹³ *Lidové Noviny* 9.4.1937, s. 2.

Også *Lidové Noviny* redaksjon kritiserte og ironiserte over de slovakiske nasjonalistenes antisemittisme. I en leder viet det slovakiske spørsmål latterliggjordes HSF for sin forbitrelse over de slovakiske jødernes støtte til sosialistene ved det seneste valget: ”De slovakiske nasjonalistene hadde tydeligvis ventet å få jødiske stemmer etter sine harde angrep på jødene den senere tiden”. HSF ble også kritisert for å ha hengt ut en jødisk kommunalt ansatt i byen Žilina grunnet hans manglende slovakisk-kunnskaper og ”magyariserende virksomhet”, etter at han unnlot å stemme på partiet. *Lidové Noviny*s redaksjon påpekte i så måte treffende at de slovakiske nasjonalistene til dels samarbeidet nettopp med statsopposisjonelle ungare – som ikke snakket et ord slovakisk: ”Det ungarske språk holder for slovakene tydeligvis mål bare dersom de politiske visjonene likner deres egne.”²⁹⁴ *Lidové Noviny*s kritikk må ikke bare sees i lys av denne avisens generelle front mot tidens antisemittiske tendenser, men også som et ledd i diskrediteringen av HSFs anti-statlige agitasjon og selvstendighetskrav. HSFs antistatlige samarbeid med revisjonistiske ungarske minoritetsgrupperinger kunne latterliggjøres blant annet ved å ironisk bemerke selvmotsigelsen ved de slovakiske nasjonalistenes angrep på jødernes ”magyarisering”.

På en annen side kan det hevdes at *Lidové Noviny* til en viss grad selv reproduiserte forestillingen om de slovakiske jødernes utbredte ”magyarisering”. Blant annet meldte avisen i mai 1938 at de slovakiske jødene nå endelig aktivt gikk inn for å ”prioritere det slovakiske språk”, og dermed brøt med det ”tradisjonelle mønster [...] der flertallet av jødene i Slovakia har foretrukket ungarsk og tysk – og dermed i rene slovakiske byer har gitt inntrykk av å representere virkelige ungarske og tyske minoriteter”.²⁹⁵ Her formidlet altså *Lidové Noviny* selv inntrykk av at flertallet av de slovakiske jødene identifiserte seg med ungarsk og tysk språk og kultur. Slike forestillinger var i beste fall sterke overdrivelser: Selv om jødene i Slovakia under det habsburgske dobbeltmonarki virkelig hadde vært nært knyttet til ungarsk språk og kultur, distanserte flere og flere i løpet av den første tsjekkosllovakiske republikken seg fra sin tidligere ungarske identitet. Så tidlig som under folketellingen i 1921 valgte bare 16 % av de slovakiske jødene ungarsk som nasjonal identitet. Over 50 % valgte ”jødisk”, mens drøyt 22 % meldte seg som ”tsjekkosllovakere”. I 1930 hadde antallet ”tsjekkosllovakere” blant jødene steget til 32 %, mens godt under 10 % av jødene meldte seg som ”ungarere”.²⁹⁶

Under den andre republikken stilnet de tsjekkiske røstene som i perioden før München hadde rettet skyts mot den slovakiske antisemittismen – til tross for at de slovakiske jødernes

---

²⁹⁴ *Lidové Noviny* 1.7.1938, s. 1.

²⁹⁵ *Lidové Noviny* 13.5.1938, s. 2. Se også *Lidové Noviny* 15.6.1937, s. 4.

²⁹⁶ Mendelsohn 1983, s. 146 og 159.

situasjon forverret seg radikalt fra dag til dag. Allerede i oktober 1938 utnyttet HSF krisestemningen etter München, og erklærte et autonomt Slovakia. De andre politiske partiene i Slovakia ble gradvis utradert, og både antisemittiske og anti-tsjekkiske forordninger ble innført. Ifølge Gebhart og Kuklík var hele det tsjekkiske demokratiske politiske spektrum – pressen inkludert – preget av en generell godtakelse av Slovakias autonomi og HSFs utradering av demokratiet, i forlengelse av den moralske krisen og resignasjonen etter München. Det viktigste var å redde en form for tsjekkosllovakisk stat, og å unngå fullstendig slovakisk løsrivelse og selvstendighet. Dermed stilnet den tsjekkiske kritikken.²⁹⁷

Det var nettopp en slik form for resignasjon som preget *Lidové Noviny* holdning til de slovakiske jødernes situasjon i perioden etter München. Avisen konstaterte at slovakene ”løste sitt jødiske spørsmål”, men tok ikke lenger noe oppgjør med den radikaliserede antisemittiske utviklingen, og påpekte i stedet viktigheten av et tålelig godt slovakisk-tsjekkisk forhold.²⁹⁸ Etter den ungarske annekasjonen av Sør-Slovakia ytret riktignok *Lidové Noviny* medfølelse med jødene som ble tvangsflyttet til den nye slovakiske grensen av ungarerne. Men avisen unnlot å nevne at de samme jødene noen uker tidligere hadde blitt deportert fra sine slovakiske hjem over til ungarsk territorium av slovakiske gardister.²⁹⁹

I motsetning til i *Lidové Noviny* har jeg ikke funnet et eneste tilfelle i *Venkov* der jødene i Slovakia eller de slovakiske nasjonalistenes antisemittisme omtales i perioden før München. Heller ikke forestillingen om den ”magyariserende” jøden dukket opp. På samme måte som Agrarpartiets og *Venkovs* forsiktige linje overfor Tyskland begrenset forekomsten av forestillingen om den ”germaniserende” jøden, kan hensynet til det aggressive revisjonistiske og antisemittiske Ungarn ha bidratt til uviljen mot å angripe slovakiske jøders ”magyarisering”. Agrarpartiet var dessuten allerede før München-forliket langt mer villig enn de øvrige ledende tsjekkiske partiene til å komme de slovakiske nasjonalistene i møte for å tviholde på en samlet tsjekkosllovakisk stat. Hensynet til de aggressive slovakiske nasjonalistene gjorde at *Venkov* unngikk å provosere dem ved angrep eller latterliggjøring av deres til dels selvmotsigende antisemittisme. Samtidig var det politisk umulig for den første republikkens største regjeringsparti å åpenlyst bifalle slovakenes antisemittiske tendenser.

I perioden etter München, da Agrarpartiet selv sto i bresjen for å løse ”det tsjekkiske jødiske spørsmål”, var det derimot ingenting som hindret partiorganet *Venkov* i å støtte HSFs front mot de slovakiske jødene. Drøye to måneder etter München kommenterte *Venkov*

²⁹⁷ Gebhart og Kuklík 2004, s. 83-84.

²⁹⁸ *Lidové Noviny* 20.12.1938, s.1. og 14.1.1939, s. 1.

²⁹⁹ *Lidové Noviny* 23.12.1938, s. 2. Se Nižňanský 2004, s. 213 for den konkrete episoden.

”ryktene” om Hlinka-gardistenes³⁰⁰ sjikanering av slovakiske jøder som flyktet over grensen til Mähren. Gardistenes hardhet overfor de jødiske flyktningene ble forsvart på det sterkeste, ved henvisning til en episode der ”en gammel syk jøde” viste seg å være en kynisk pengesmugler. ”Ved sitt mot gjorde gardisten en god gjerning. Slik er det ved de fleste tilfeller.”³⁰¹ Hlinka-garden spesialiserte seg i perioden etter München på sjikanering og diskriminering av de slovakiske jødene, noe som førte til at mange av dem flyktet over grensen til Mähren.

Venkov satte derimot langt mindre pris på slovakenes harde linje overfor tsjekkerne som var bosatt i Slovakia, og ikke minst de slovakiske nasjonalistenes kopling mellom tsjekkere og jøder. Allerede i løpet av høsten 1938 begynte de autonome slovakiske styresmaktene å avskjedige både jøder og tsjekkere fra statlige stillinger, og slagord som ”ut med jøder og tsjekkere” og ”jødene har alltid støttet tsjekkerne” preget gatebildet.³⁰² Bitterheten over den slovakiske koplingen mellom tsjekkere og jøder kom tydelig til syne i *Venkov*. I en kommentar om det slovakisk-tsjekkkiske forholdet etter München påpekte avisen viktigheten av et godt forhold med det autonome slovakiske regimet, til tross for skuffelsen over slovakenes sparking av tsjekkiske statsansatte og universitetsprofessorer. Det som imidlertid smertet *Venkov* mest, og ”i særlig grad viser slovakenes utakknemlighet, er når de med slagordet ’Jødene med tsjekkerne’ sammenkopleter tsjekkere og jøder i Slovakia”.³⁰³ De slovakiske nasjonalistenes diskriminering av Slovakias jødiske befolkning ble bifalt av *Venkov* som ”gode gjerninger”. Men i en tid da det høyreorienterte tsjekkiske regimet selv stemplet jødene som tsjekkernes motsetning og største problem, var det uholdbart å godta slovakenes koplinger mellom tsjekkere og jøder.

Vi så ovenfor at *Lidové Noviny* til en viss grad reproduiserte forestillingen om de slovakiske jødernes utbredte ”magyarisering”. Nasjonaldemokratiske *Národní Listy* gikk mer utvetydig til verks: Spesielt i perioden før München gikk denne avisen gjentatte ganger til angrep på de slovakiske jødernes ”magyarisering” og angivelige motvilje mot å støtte opp om ”det slovakiske”. Et kroneksempel ble trykket i begynnelsen av januar 1937, da *Národní Listy* kommenterte de slovakiske jødernes ”magyarisering” i lys av den av den antisemittiske bølgen i nabolandet Ungarn.³⁰⁴ Det ble stilt spørsmål ved hvorvidt jødene i Slovakia ville bryte sin

---

³⁰⁰ HSFs uniformerte paramilitære garde.

³⁰¹ *Venkov* 9.12.1938, s. 4.

³⁰² Bystrický 2007, s. 124.

³⁰³ *Venkov* 16.12.1938, s. 3. Se også 7.3.1939, s. 1.

³⁰⁴ Allerede fra 1932 hadde den ungarske regjeringen under den nazi-vennlige og rasistiske statsministeren Gyula Gömbös tatt klare steg i høyre-radikal og fascistisk retning. Under press fra den sterkt antisemittiske Pilkors-

lojalitet til ungarsk språk og den revisjonistiske ungarske staten, når jødene i Ungarn tross alt ble forfulgt og diskriminert av ungarske nasjonalister:

”Svaret er nei! [...] Vi har sett tilfeller der jøder i Slovakia har tjent Ungarn i så stor grad at det kvalifiserer til antistatlig virksomhet. [...] Vi har også sett tilfeller der jøder har fremstilt seg og sett ut som lojale borgere av Slovakia, men som først etter å ha rømt til Pest har kastet masken og vist seg som rabiate fiender av vår stat. Selv om jødene i Slovakia har det langt bedre enn sine brødre i Ungarn, ettersom de hos oss ikke blir forfulgt, er et stort flertall av dem fortsatt orientert mot Pest, de provoserer med ungarsk i rene slovakiske byer, de motarbeider slovakisk språk og kultur, og om de ikke var redde hadde de offentlig også støttet revisjonen.³⁰⁵”

Národné Listy portretterte altså de slovakiske jødene som aggressive ”magyarisatorer”, hvis virksomhet undergravet det slovakiske språket, og i mange tilfeller kvalifiserte til statsfiendtlighet. De fremsto som lojale borgere, men et stort flertall av dem stilte seg i realiteten bak ungarske revisjonistiske krav mot Tsjekkoslovakia – og det til tross for at det ungarske regimet førte en aktiv antisemittisk politikk. Denne typen angrep var langt fra enestående i *Národné Listy* i årene før München³⁰⁶, og kan heller ikke sies å være spesielt overraskende. Angrepene på de slovakiske jødene angivelige ”magyarisering” var en klar parallell til denne avisens markante opptatthet av de böhmiske og mähriske jødene ”germanisering” i samme periode. I *Národné Listy*s øyne kunne en verken stole på majoriteten av de böhmiske/mähriske eller de slovakiske jødene, da de i så overveldende grad angivelig støttet Tsjekkoslovasias revisjonistiske naboer i nordvest og sørøst.

I perioden etter München fulgte *Národné Listy* samme tendens som *Venkov*. I likhet med Agrarpartiet inngikk også Nasjonaldemokratene i det hegemoniske Partiet for nasjonal enhet, som gradvis utover i den andre republikken radikalisererte sin politikk overfor den tsjekkiske jødiske minoriteten. På samme måte som *Venkov* ga dermed også *Národné Listy* sin fulle støtte til den slovakiske autonome regjeringens antisemittiske linje.

Kommentaren ”Løsningen av det jødiske spørsmål i Slovakia tvinges fram av det slovakiske folks eksistensielle interesser” var betegnende for denne avisens tilslutning til slovakenes antisemittisme etter München. Kommentaren forsvarte slovakenes rett til å løse sitt ”jødiske spørsmål”, og betegnet det sågar som ”et sentralt spørsmål for den slovakiske nasjonens eksistens”. Det var et eksistensielt problem for ”den lille slovakiske nasjonen”, ettersom ”store deler av økonomien og næringslivet er i jødiske hender”.³⁰⁷ De samme

---

bevegelsen tiltok også regjeringens antisemittisme i andre halvdel av 1930-tallet stadig i styrke. Se bl.a. Mendelsohn 1983, s. 113-116.

³⁰⁵ *Národné Listy* 7.1.1937.

³⁰⁶ Se f. eks. *Národné Listy* 19.12.19137, s. 3 og 4.8.1938, s. 2.

³⁰⁷ *Národné Listy* 7.12.1938, s. 1. Se også 3.1.1939, s. 1 og 6.1.1939, s.2.

argumentene som anvendtes mot de tsjekkiske jødene i den andre republikkens regjeringspresse ble altså også brukt i støtteklæringene til de slovakiske antisemittene. Men *Národní Listy* kunne like lite som *Venkov* tolerere den slovakiske koplingen mellom jødene og tsjekkerne. I en leder i begynnelsen av mars 1939 siterte avisen *Venkovs* redaktør Rudolf Halík, som var i harnisk over slovakenes ”idiotiske sammenblanding av tsjekkere og jøder”.³⁰⁸

Som partiorganer til partier som begge ble fremtredende deler av det regjeringsbærende Nasjonale Samlingspartiet i perioden etter München, var *Venkovs* og *Národní Listys* omtale av de slovakiske jødene og det autonome slovakiske regimets antisemittiske politikk altså preget av klare likhetstrekk. Fordi det nye tsjekkiske regimet ønsket å opprettholde i det minste en viss form for samlet stat (etter Slovakias autonomi skiftet Tsjekkoslovakia formelt navn til Tsjekko-Slovakia) var man forsiktige med å kritisere utviklingen i det autonome Slovakia. Samtidig vendte regjeringen og pressen raskt oppmerksomheten mot de tsjekkiske jødene, som i stadig klarere grad ble utdefinert av den tsjekkiske nasjonen. Derfor var intet mer naturlig enn å ytre helhjertet støtte også til slovakenes løsning av sitt egne ”jødiske spørsmål”. Den slovakiske tendensen til å se jødene som tsjekkernes representanter førte derimot til negative reaksjoner i begge disse avisene.

I perioden før München førte Agrarpartiets *Venkovs* balansering mellom hensynet til det revisjonistiske Ungarn og de aggressive slovakiske nasjonalistene til en fortielse av tematikken rundt de slovakiske jødene. Opposisjonelle *Národní Listy* vegret seg derimot overhodet ikke mot å angripe Slovakias jøder for ”magyarisering” og manglende lojalitet til den tsjekkoslovakiske staten. Også *Lidové Noviny* bidro til å holde forestillingen om de slovakiske jødenes oppslutning om det ungarske i hevd. Samtidig angrep denne avisen de slovakiske nasjonalistenes antisemittisme i perioden før München. Under den andre republikkens resignasjon stilnet imidlertid *Lidové Noviny*s kritiske røster, og nødvendigheten av et tålelig slovakisk-tsjekkisk samliv ble i stedet hovedanliggende.

Siviliserende og nasjonale jøder eller løsningen på ”det jødiske spørsmål”:

Jødene og Palestina

Tanken og drømmen om en egen jødisk nasjonal stat for det jødiske folk – sionismen – oppsto gradvis i andre halvdel av 1800-tallet, primært som en reaksjon på den økende

---

³⁰⁸ *Národní Listy* 8.3.1939, s. 1.

antisemittismen i en rekke europeiske land. Spesielt den moderne rasemessige varianten av antisemittismen tvang jødene til søken etter nye utveier og tilsvar. Om de ble angrepet på grunn av sin uforanderlige "rase", var ikke lenger assimilasjon et alternativ: Jødene måtte utvandre fra de europeiske land der de utgjorde en forhatt minoritet, og i stedet få sin egen jødiske nasjonalstat. Den som tydeligst formulerte de sionistiske grunntankene var Theodor Herzl, da han i 1896 utga sin sionistiske pamflett *Der Judenstaat*.³⁰⁹

I kjølvannet av den første verdenskrig ble jødene lovet et "nasjonalt hjem" i det britisk-kontrollerte Palestina, og langsomt begynte den første jødiske utvandringen fra Europa. I andre halvdel av 1930-tallet ble den jødiske innvandringen til Palestina sterkt aktualisert som følge av antisemittismens stadig sterkere utbredelse i flere europeiske land – i første rekke i det nazistiske Tyskland. Emigrasjon til Palestina ble ikke bare sett som en mulig utvei av sionistisk orienterte jøder: også mange av antisemittene så jødernes flytting til fjerne strøk som en potensiell løsning på "jødespørsmålet". De vestlige demokratiene var på sin side svært lite villige til å ta imot jødiske flyktninger, og selv om det også var klare kvotebegrensninger for hvor mange jødiske flyktninger som fikk adgang til de palestinske områdene, var dermed Palestina et av få land der jødene hadde visse muligheter til å komme seg inn.³¹⁰

Hvilke forestillinger om og holdninger til jødene dukket opp i de tre avisene innenfor konteksten av den jødiske innvandringen til Palestina? Utløste denne historisk sett nye konteksten nye forestillinger om "det jødiske", som skilte seg fra tendenser vi har sett i de tidligere kapitlene? Vi har blant annet sett hvordan *Venkov* og *Národní Listy* ved flere anledninger i sine angrep på jødene knyttet dem til "internasjonalismen" og "det internasjonale". På hvilken måte påvirket tanken om en jødisk *nasjonal* stat i Palestina denne forestillingen? I Palestina møtte de jødiske innvandrerne naturlig nok motvilje blant de fastboende araberne. Hvilke forestillinger om jødene kom til uttrykk i møte med Palestinas "andre", araberne, og spenningen mellom den jødiske og arabiske befolkningen? Og i hvilken grad ble et jødisk Palestina en del av "jødespørsmålet" i perioden etter München?

Et interessant aspekt ved alle de undersøkte avisenes omtale av den jødiske innvandringen til Palestina i perioden før München, var forestillingen om at jødene inntok en positiv og siviliserende rolle i det i utgangspunktet usiviliserte og umoderne Palestina. I midten av november 1937 refererte for eksempel *Lidové Noviny* fra et foredrag om den

---

³⁰⁹ Håkon Harket 2005, "Wienerjødenes selvforsvar: sionisme og antisjonisme", i Berg Eriksen et. al., s. 325-29.

³¹⁰ Einhart Lorenz 2005c, "Flyktningpolitikken", i Berg Eriksen et. al., s. 459-471.

jødiske koloniseringen av Palestina: Her kom det frem at ”de jødiske innvandrerne i Palestina representerer den første ikke-imperialistiske innvandringen fra Europa til Orienten”. Den jødiske innvandringen ville ”bety en virkelig positiv omveltning for landet” og blant annet føre til en ”intensivering av jordbruket”. Dessuten ville ”jødene i Palestina bidra til sosial frigjøring av de arabiske bøndene og gjeterne”.³¹¹ Jødene ble her portrettert som sivilisasjonsbærende frigjørere i det premoderne Midtøsten.

Mer overraskende enn at *Lidové Noviny* opererte med den positive forestillingen om jødernes siviliserende effekt i Palestina var det at både *Venkov* og *Národní Listy* gjorde det samme. *Národní Listy*, avisen med de krasseste angrepene på jødene i perioden før München, beskrev effekten av den jødiske innvandringen til Palestina på følgende måte: ”de jødiske områdene av Palestina er under stadig utvikling: under den jødiske koloniseringen har landet blomstret, i sterk motsetning til den usiviliserte ørkenen som er uberørt av innvandringen”.³¹² I en kommentar til forslaget om et delt Palestina understreket også *Venkov* forskjellen mellom det underutviklede arabiske Palestina og et Palestina i rivende utvikling under jødisk kolonisering. Avisen underbygget blant annet denne forestillingen ved å referere til den amerikanske sionistlederen Stefan Samuel Wises uttalelser: ”Jødene fant Palestina som en nærmest forlatt ørken, og har under britisk mandat omgjort denne ørkenen til en høyverdig sivilisasjon!”³¹³

I møte med det ”usiviliserte” arabiske Palestina ble jødene altså i alle avisene beskrevet som utviklende og siviliserende. I møte med de ”andre” andre – araberne – ble jødene, også i en avis som *Národní Listy*, portrettert som siviliserte representanter for det *moderne* Europa. Dette var en slående kontrast til både *Venkovs* og *Národní Listys* tendens til å anvende de tsjekkiske jødene som negative markører for truende *moderne* krefter. Historiker Lars Lien har i sitt doktorgradsprosjekt om konstruksjonen av jøden i norsk presse funnet påfallende likhetstrekk ved den norske pressens dekning av den jødiske koloniseringen av Palestina. I møtet med araberne beskriver Lien en ”vestliggjøring” av ”jøden”, hvor moderne aspekter plutselig taler til jødernes fordel: ”Her møter vi ’opplysningsjøden’, formet av europeisk overlegenhet innen industrialisering og jordbruk – ’jøden’ som overfører Europas ’moderne prosjekt’ til de primitive ’andre’”.³¹⁴

---

³¹¹ *Lidové Noviny* 17.11.1937, s. 2.

³¹² *Národní Listy* 15.4.1937, s. 2.

³¹³ *Venkov* 5.8.1937, s. 6.

³¹⁴ Lars Lien, *Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse, 1905-1925*, utkast til ph.d., upublisert.

I *Venkovs* kommentar aktualiseres også et annet trekk som gikk igjen i alle de tre avisenes omtale av den jødiske innvandringen til Palestina: Tematiseringen av jødene som en ekte nasjon – en ”nasjonal” nasjon med et ektefølt nasjonalt sinnelag som kom til uttrykk i jødernes møte med deres etterlengtede nasjonale hjem i Palestina. Tendensene til å innrømme jødene en egen nasjonal karakter kom særlig til syne når en omtalte deres forhold til Palestina. Fra å være minoriteter i Europas ulike nasjonalstater kunne de nå omtales innenfor rammen av sin egne nasjonale stat: ”Etter at jødene måtte flykte fra Palestina har de gjennomgått utallige vandringer blant de europeiske land, men kjærligheten til Palestina har forblitt i deres beinmarg gjennom alle disse år.”³¹⁵ I en anmeldelse av en ny bok om Palestina i den samme avisen het det at ”selv om jødene i 1800 år har vært spredt mellom alle verdens nasjoner, har de aldri glemt sitt gamle nasjonale hjemland, de har alltid lengtet tilbake”.³¹⁶ Også *Národní Listy* omtalte Palestina som ”den jødiske nasjons nasjonale land”. Her ville jødene ”på sine forefedres marker igjen utgjøre en fullverdig nasjon”.³¹⁷

Vi har tidligere sett hvordan både *Venkov* og *Národní Listy* i sine angrep på de tsjekkiske jødene koplet dem til den skadelige ”internasjonalismen”, og understreket deres angivelige ”internasjonale karakter”. Innenfor rammen av en ny kontekst – en egen jødisk stat – kunne jødene tvert i mot beskrives som en fullverdig nasjon med egen verdi, på lik linje med andre nasjoner. Det var imidlertid *Lidové Noviny* som eksplisitt tok i bruk forestillingen om jødernes ”internasjonalisme” som kontrast til deres nasjonale sinnelag i møtet med en egen jødisk nasjonal stat i Palestina. I midten av august 1938 trykket nemlig *Lidové Noviny* en reiseskildring fra Palestina hvor nettopp forestillingen om jødernes mentale reise fra ”internasjonalisme” til et ekte nasjonalt sinnelag hadde en sentral plass:

Vi er overrasket over den enorme stoltheten jødene i Palestina uttrykker over sitt prosjekt, sitt arbeid, sin stat. Over hvor raskt de har frigjort seg fra sine internasjonale pseudoslagord, hvor jødisk nasjonalt rettet de er og hvor gjennomgående de prefererer sin nasjonalitet, og anerkjenner internasjonalismen kun som underordnet.³¹⁸

Borgen, og i sær Masaryk, hadde gjennom hele den første republikken vært gjennomgående positivt innstilt til den jødiske nasjonalismen. Masaryk sørget blant annet for å gi jødene muligheten til å velge jødisk nasjonalitet ved de tsjekkosllovakiske folketellingene. Slikt sett er det ikke overraskende at Borgens organ *Lidové Noviny* beskrev de palestinske jødernes

---

³¹⁵ *Venkov* 5.8.1937, s. 6.

³¹⁶ *Venkov* 27.8.1937, s. 6.

³¹⁷ *Národní Listy* 11.8.1937, s. 2.

³¹⁸ *Lidové Noviny* 14.8.1938, s. 6.

nasjonale stolthet i positive ordelag. Kontrasteringen av jødernes nasjonalfølelse med deres angivelige ”internasjonalisme” må derimot kunne betegnes som noe overraskende. I motsetning til *Venkov* og *Národní Listy* var forestillingen om jødernes ”internasjonale karakter” svært lite utbredt i *Lidové Noviny*. I eksempelet over ble denne forestillingen derimot brukt aktivt for å underbygge inntrykket av de palestinske jødernes nasjonale sinnelag.

Et tredje forhold som ble omtalt i alle de tre avisene, var spenningen mellom de jødiske nybyggerne og den opprinnelige arabiske befolkningen. Under omtalene av den jødisk-arabiske konflikten ble det ikke sjeldent gitt interessante karakteristikk av de palestinske jødene – gjerne i sammenlikning med eller i kontrast til Palestinas arabiske befolkning. I en lederartikkel ført i pennen av *Lidové Noviny*s korrespondent i London, Jan Stránský, ble både jødernes og arabernes ”karaktertrekk” sett som ødeleggende for en potensielt fredelig sameksistens i Palestina: ”Jødiske nybyggere, med sin stolthet over å tilhøre den utvalgte nasjon, har kommet til sine forfedres land etter århundrer med vandring, for å bygge et trygt hjem”. Men de har møtt den ”halvville arabiske befolkningens misnøye og misunnelse [...] de frykter og avskyr nykommerne som er dyktigere, høyere utdannet og har kapitalstyrke”.³¹⁹ Selv om jødernes overdrevne stolthet over å tilhøre en utvalgt nasjon ble fremstilt som en del av konfliktens kjerne, ser vi igjen den nevnte tendensen til å beskrive jødene som siviliserte og kompetente i kontrast til arabernes ”halvville” og primitive karakter.

Også i *Venkov* ble araberne beskrevet som primitive og aggressive: ”Araberne er krigerske, de denger løs på jødene med primitive våpen”. I beskrivelsen av jødene tok *Venkov* derimot i bruk stereotypien om deres enorme pengemakt: ”Jødene bekjemper araberne samvittighetsfullt og i stillhet økonomisk og finansielt [...] jødene krever over fem ganger så mye for et hotellrom som araberne [...] i Tel Aviv er annethvert hus ’Bankhaus’ eller ’Finanzhaus’”.³²⁰ *Národní Listy* beskrev på sin side hvordan jødene i Tel Aviv i sin konkurranse med araberne bedrev ”uredelig handel” og ”aktivt unngår kroppsarbeid”. Unge østeuropeiske jøder, ”fanatisk opptatt av sitt nye hjemland”, fikk derimot gode skussmål for å ha forlatt enkle ”byyrker”, og i Palestina engasjert seg i ”tungt jordbruksarbeid. De fleste trodde at de aldri skulle holde ut, men på den palestinske landsbygda har de lykkes svært godt.”³²¹ Vi ser her at avisene i karakteriseringen av de palestinske jødene på en side anvendte etablerte negative klisjeer, mens de på en annen side kunne rose dem for å ha frigjort seg fra sine tidligere liv, i sin iver etter å bygge et nytt hjemland.

---

³¹⁹ *Lidové Noviny* 15.7.1937, s.1.

³²⁰ *Venkov* 28.10.1937, s. 4.

³²¹ *Národní Listy* 27.7.1937, s. 3

I perioden etter München bar dekningen av den jødiske utvandringen/innvandringen til Palestina preg av å integreres i ”det jødiske spørsmål”: Til dels ble Palestina beskrevet som ett av få steder der de stadig mer utsatte europeiske jødene kunne søke tilflukt, til dels ble Palestina fremstilt som et ledd i løsningen av ”det tsjekkiske jødiske spørsmål”. *Lidové Noviny* opererte med den første tilnærmingen, og fremholdt så sent som i februar 1939 nødvendigheten av at ”Palestina ikke slutter å være et tilfluktssted for de europeiske jødene, nettopp i denne mørkeste tiden i jødisk historie”.³²²

I begynnelsen av november 1938 beskrev også *Národní Listy* Palestina som ”et land jødene har sårt behov for, i en tid der de i enkelte stater er borgere strippet for rettigheter, mens de i de fleste andre land er uønskede elementer”.³²³ Med bakgrunn i den samme avisens tiltakende grove angrep på de tsjekkiske jødene i samme periode, kan det antas at denne kommentaren implisitt også stemplet jødene i rest-Tsjekko-Slovakia som ”uønskede elementer”. Som Michal Frankl påpeker ble den andre republikkens Tsjekko-Slovakia selv et land som ”produserte” fremfor å ta i mot jødiske flyktninger, og myndighetene støttet aktivt utvandringen til Palestina og andre land for å kvitte seg med så mange jøder som mulig.³²⁴

At jødenes utvandring til Palestina for regimet i perioden etter München var en integrert del av løsningen på ”det tsjekkiske jødiske spørsmål” kom eksplisitt til uttrykk i *Venkov*. I en kommentar til muligheten for økte flyktningkvoter til Palestina roste avisen tsjekkiske jøder som var villige til å samarbeide om utvandring. På denne måten kunne jødene selv bidra til at et høyest mulig antall tsjekkiske jøder utvandret til Palestina på egen regning: Ved et slikt ”samarbeid” kunne ”to velstående familier utvandre sammen med en fattig jødisk familie. En slik plan vil være umåtelig interessant, og må vurderes nøye om vi ønsker å løse vårt jødiske spørsmål i praksis.”³²⁵ Et problem for den andre republikkens politiske regime var imidlertid at også flyktningkvotene til Palestina ble betraktelig begrenset. I sine bestrebelser på å få jødene ut av de tsjekkiske kjerneområdene foreslo derfor blant andre professoren Alois Musil å opprette en jødisk stat under britisk overherredømme i Uganda og Kenya.³²⁶ Jødisk utvandring var i *Venkov* utvetydig blitt en integrert del av ”det tsjekkiske jødiske spørsmål”.

Vi har altså sett at flere likheter enn forskjeller preget de tre avisenes omtaler av den jødiske innvandringen og befolkningen i Palestina. I perioden før München ble denne

---

³²² *Lidové Noviny* 19.2.1939, s. 3. Se også 12.10.1938, s. 1.

³²³ *Národní Listy* 1.11.1938, s. 3.

³²⁴ Frankl 2007, s. 54-56.

³²⁵ *Venkov* 13.11.1938, s. 4.

³²⁶ *Venkov* 16.2.1939, s. 2 og 20.11.1938, s. 1.

tematikken i liten grad knyttet opp mot de tsjekkiske jødene eller interne tsjekkoslaviske politiske forhold. Den nye konteksten aktiverte i alle avisene nye forestillinger om ”det jødiske”. I møte med nye eller ”andre” andre – de ”ville” og ”primitive” arabere – som på de fleste måter var mer annerledes enn de europeiske jødiske innvandrerne, ble jødene portrettert som siviliserte og moderne representanter for Europa.

At aviser som *Venkov* og *Národní Listy* på en side anvendte jødene som negative markører for skadelige aspekter ved det moderne samfunn, mens de samtidig positivt portrettede de jødiske settlerne i Palestina som siviliserte representanter for det moderne Europa, viser ikke bare menneskets slående evne til selvmotsigende argumentasjon. Hvordan bildet av jødene endret seg i møtet med ”primitive” arabere understreker også hvordan forståelsen av individer og fenomener i stor grad avhenger av deres relasjoner med andre. Som Knut Kjeldstadli har påpekt i et innlegg som argumenterer for at historikere i større grad bør tenke i relasjoner: ”Skifter relasjonene, vil også fenomenet endre seg”.³²⁷

Også det nasjonale aspektet ved innvandringen til Palestina stimulerte til nytenkning om ”det jødiske”. Tanken om et *nasjonalt* jødisk hjem i Palestina bidro til at aviser som ellers angrep jødene for deres ”internasjonale karakter” tenderte til å anerkjenne at også jødene kunne dyrke og tilhøre en ekte ”nasjonal” nasjon. *Lidové Noviny* tok imidlertid for første gang i bruk nettopp forestillingen om jødernes ”internasjonalisme” som kontrast til de palestinske jødernes ekte nasjonale sinnelag. I skildringene av spenningen mellom jøder og arabere spilte også *Venkov* og *Národní Listy* til dels på etablerte negative klisjeer om jødisk pengemakt og naturgitt motvilje mot fysisk arbeid. I perioden etter München ble den jødiske innvandringen til Palestina dessuten på ulike måter en integrert del av Europas ”jødiske spørsmål”. Tydeligst kom dette til uttrykk i *Venkov*, der det eksplisitt ble gitt uttrykk for at jødisk utvandring til Palestina kunne være et viktig steg i retningen av å løse ”det tsjekkiske jødiske spørsmål”.

Oppsummering

I omtalen av jødene utenfor de tsjekkiske kjerneområdene har vi i alle de tre avisene sett paralleller til holdninger og forestillinger beskrevet i de tidligere kapitlene, men samtidig også sett kvalitativt nye forestillinger om jødene og ”det jødiske” i lys av nye kontekster og rammebetingelser. I møte med Rutenias ortodokse ”østjøder” var det i strak motsetning til den gjennomgående tendensen i de forrige kapitlene den liberale og Borgen-tro *Lidové Noviny* som ga uttrykk for de krasseste negative angrepene på jødene: De ortodokse ble angrepet for

---

³²⁷ Knut Kjeldstadli, ”Å tenke i relasjoner”, i *Fortid* nr. 4, 2006: s. 25.

sin religiøse fanatisme og overtro, og for å forhindre moderniseringen av Rutenias jødiske samfunn. Ifølge *Národní Listy* førte de ortodokse jødernes altopplukende religiøsitet derimot til en underordning av språkspørsmålet, noe som førte til at de i lojal statsautoritet støttet opp om det tsjekkiskspråklige skolesystemet. I lys av sitt partis allianse med Rutenias ortodokse ledere beskrev *Venkov* på sin side Rutenias ”østjoder” med respekt.

Også i møtet med den jødiske innvandringen til Palestina og de palestinske jødene dominerte kvalitativt nye forestillinger om ”det jødiske” i alle avisene: Jødene ble beskrevet som både frigjørende og siviliserende i sammenlikning med Palestinas arabiske befolkning, og de jødiske innflytterne ble positivt innrømmet et ekte nasjonalt sinnelag. Hvordan nye kontekster i både Rutenia og Palestina aktiverte nye forestillinger om jødene og ”det jødiske”, understreker at jødene i majoritetens øyne på ingen måte var noen statisk og enhetlig kategori, men snarere en fleksibel referansegruppe som ble tolket og anvendt på ulike måter, og hadde ulike funksjoner innenfor forskjellige rammebetingelser.

Reproduksjonen av forestillingen om majoriteten av de slovakiske jødernes utbredte ”magyarisering” var på sin side en klar parallell til forestillingen om de böhmiske og mähriske jødernes ”germanisering” og ”tyskhet”. Ikke overraskende var også angrepene på de slovakiske jødernes ”magyarisering” sterkest utbredt i *Národní Listy*. Her balanserte *Venkov* derimot på en line mellom hensynet til det revisjonistiske Ungarn og de slovakiske nasjonalistene – på samme måte som de unngikk forestillingen om jødernes ”tyskhet” av hensyn til Hitlers Tyskland.

I perioden etter München ble både de slovakiske jødene og den jødiske innvandringen til Palestina i større eller mindre grad tolket innenfor rammen av det tsjekkiske høyrenasjonalistiske regimets fokus på sitt egne ”jødiske spørsmål”. Den autonome slovakiske regjeringens antisemittisme ble gitt bifall eller forbigått i stillhet, med unntak av de tsjekkiske nasjonalistenes forbitrelse over å bli satt i bås med jødene. Utvandringen av tsjekkiske jøder til Palestina ble sett som en praktisk del av ”løsningen på det tsjekkiske jødiske spørsmål” – mest eksplisitt i agrare *Venkov*.

Kapittel 6: Oppsummering og konklusjon

Den dominerende fortellingen om forholdet mellom den tsjekkiske majoriteten og den jødiske minoriteten i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia har båret preg av å være en solskinnshistorie om tolerante, humanistiske tsjekkere og et fredelig tsjekkisk-jødisk samliv, i en ”demokratisk øy” omgitt av fascistiske og autoritære diktaturer. Idyllen ble angivelig fundamentalt brutt ved München-forliket i slutten av september 1938. Under den korte andre republikken frem til okkupasjonen 15. mars 1939, skal det nye høyreorienterte og autoritære regimet ha konstruert en ekskluderende tsjekkisk nasjonal identitet, og under direkte eller indirekte nazistisk press skal en antisemittisk bølge ha skylt innover den tsjekkiske offentligheten. Det er denne rådende historiske oppfatningen som har vært utgangspunktet for min undersøkelse av den tsjekkiske pressens fremstilling av jødene i perioden fra januar 1937 til 15. mars 1939.

Hvilke konkrete tendenser til kontinuitet og brudd i pressens fremstilling av jødene kom til uttrykk – i en systematisk gjennomgang av tre fremtredende tsjekkiske politiske dagsaviser i periodene like før og like etter München? Hvilke likheter og forskjeller fantes det mellom forestillinger om og holdninger til jødene i politisk så ulike aviser som Borgens *Lidové Noviny*, Agrarpartiets *Venkov* og Nasjonaldemokratenes *Národní Listy*?

I perioden før München var forestillingen om de böhmiske og mähriske jødernes utbredte ”germanisering” og oppslutning om ”det tyske” utvilsomt utgangspunktet for de mest utbredte angrepene på den jødiske minoriteten. Denne forestillingen hadde en særegent tsjekkisk-nasjonal karakter, med historisk kontinuitet helt tilbake til 1800-tallets tsjekkisk-tyske nasjonale konflikt, og konstruksjonen av den tsjekkiske nasjonale identiteten. Alle de tre avisene reproduserte forestillingen om de ”germaniserende” jødene, og tenderte til å trekke deres nasjonale og statlige lojalitet i tvil. Forestillingen hadde imidlertid desidert sterkest utbredelse i opposisjonelle *Národní Listy*, mens *Venkov* i lys av Agrarpartiets tilnærming til det nazistiske Tyskland tonet de anti-tyske angrepene på jødene markant ned. En parallell til forestillingen om Böhmen og Mährens ”germaniserende” jøder var angrepene på de slovakiske jødernes angivelige ”magyarisering”. Også liberale *Lidové Noviny* reproduserte denne forestillingen, til tross for at de samtidig angrep de slovakiske nasjonalistenes antisemittisme. *Národní Listy* angrep jødene hyppigst også på dette grunnlaget, mens *Venkov* begrenset både kritikken av slovakisk antisemittisme og bildet av de ”magyariserende” jødene av hensyn til henholdsvis de slovakiske nasjonalistene og det revisjonistiske Ungarn.

Jødernes rolle i økonomien og på det tsjekkiske arbeidsmarkedet ble i liten grad tematisert i perioden før München. Både *Venkov* og *Národní Listy* koplet imidlertid jødene til

sosialismen og kommunismen som et ledd i diskrediteringen av den politiske venstresiden, og tenderte til å portrettere den abstrakte ”jøden” som en motsetning til tsjekkisk nasjonal kultur. I begge tilfeller kunne ”jøden” representere den uklare men truende ”internasjonalismen”. Denne negative anvendelsen av jødene var i perioden før München mest utbredt i *Národní Listy*, men til tross for at tilfellene var få viser deres eksistens likevel et latent potensial til denne typen antisemittiske angrep også i *Venkov*. Begge disse avisene kunne i perioden før München imidlertid også gi positiv omtale av konkrete jødiske kulturpersonligheter. *Lidové Noviny* gikk på sin side til angrep på både kulturell og økonomisk antisemittisme, og diskrediterte meningsmotstandere ved å latterliggjøre deres antisemittiske tendenser.

Avisenes omtale av jødene i Rutenia og Palestina under den første republikken illustrerer hvordan nye og ulike kontekster kunne stimulere til nye forestillinger om ”det jødiske”. I slående motsetning til tilfellet ved avisenes tematisering av de tsjekkiske jødene, var for eksempel *Lidové Noviny* negativt innstilt til de ortodokse ”østjødene” i Rutenia i langt større grad enn både *Venkov* og *Národní Listy*. Agrarpartiets politiske allianse med de ortodokse rabbinerne, og *Národní Listy*s forestilling om de strengt religiøse jødernes statslojalitet, førte til overraskende positive omtaler i de to sistnevnte avisene. *Lidové Noviny*s angrep på de ortodokse jødene i Rutenia viser også jødernes fleksibilitet som negativ referansegruppe: Mens *Venkov* og *Národní Listy* til dels allerede før München brukte de sekulære jødene som markør for truende og uklare moderne krefter, angrep *Lidové Noviny* de ortodokse jødene for deres religiøse galskap og som motstandere av det moderne liv. I møte med ”halvville arabere” og et jødisk nasjonalt hjem i Palestina, opererte alle de tre avisene med positive forestillinger om jødernes siviliserende effekt og ekte nasjonale sinnelag. Den samlede pressens positive omtale av de jødiske kolonistene som representanter for den moderne vestlige sivilisasjon viser hvordan bildet av jødene kunne endre seg ut fra deres relasjoner til andre ”andre” – i dette tilfelle den ”primitive” arabiske befolkningen.

Perioden etter München, den såkalte andre republikken, var i større grad kjennetegnet av brudd enn av kontinuitet hva angikk avisenes omtale av jødene innenfor de ovenfor nevnte kontekstene. En av forestillingene som hadde kontinuitet inn i de første ukene av den andre republikken, var forestillingen om jødernes ”germanisering” og ”tyskhet”. I dyp resignasjon og bitterhet over forliket og dets katastrofale følger, var den første måneden etter München preget av et spontant intensivt utbrudd i angrep på jødernes ”germanisering”. Også *Venkov*, som i perioden før München hadde holdt seg i tøylene av hensyn til den mektige naboen i nord, var i de første ukene etter forliket preget av krasse anti-tyske angrep på jødene. *Lidové*

Noviny skilte også langt tydeligere mellom gode tsjekkiske jøder og såkalte konjunkturalister, og var i likhet med de andre to avisene negativ til de jødiske flyktningene fra det annekterte Sudet-området. De spontane anti-tyske angrepene på jødene i den første tiden etter München, stilnet imidlertid utover i den andre republikken. Forestillingen om de ”germaniserende” jødene og jødene som representanter for ”det tyske” ble gradvis erstattet av forestillingen om jødene som verken tsjekkiske eller tyske. Jødene ble portrettert som like lite ønsket i både det tsjekkiske og det tyske nasjonale fellesskap, og ble i både *Venkov* og *Národní Listy* sett som selve årsaken til en tysk-tsjekkisk nasjonal konflikt uten egentlig grunnlag.

Hva angikk jødene i Slovakia, og det slovakiske autonome regimets tiltakende antisemittisme, var de tsjekkiske avisenes generelle holdning preget av forståelse for at også slovakene måtte løse sitt ”jødiske spørsmål”. *Lidové Noviny*s kritikk av slovakisk antisemittisme før München ble erstattet av taushet, til tross for de slovakiske jødenes stadig mer utsatte situasjon. Det overordnede målet var å opprettholde et tålelig godt tsjekkisk-slovakisk forhold. *Venkov* og *Národní Listy* reagerte imidlertid heller surt på slovakenes tendens til å beskrive jødene som tsjekkernes naturlige allierte.

I den andre republikkens politiske debatt ble jødene i mindre grad enn før München koplet til de tsjekkiske sosialistene og kommunistene, som i stor grad ble effektivt utradert fra den politiske scenen. Jødene ble imidlertid hyppig brukt som negative markører for det bolsjevikiske regimet i Sovjetunionen. I *Venkov* ble jødene dessuten i utstrakt grad anvendt for å delegitimere og å ta avstand fra den første republikkens demokratiske politiske regime. I *Venkov* ble jødene også i langt tydeligere grad enn før München portrettert som den fundamentale motsetningen til den tsjekkiske ”rene” nasjonale kulturen. Gjentatte ganger ble de anvendt for å personifisere uklare truende moderne krefter som ”internasjonalisme” og ”kulturbolsjevisme”. På det kulturelle området beholdt *Lidové Noviny* en bemerkelsesverdig verdighet overfor jødene, og tok sterk avstand fra den kulturelle antisemittismen.

Lidové Noviny gikk derimot langt på vei i retning av antisemittisk stereotypisering og godtakelse av antijødiske restriksjoner på det tsjekkiske arbeidsmarkedet og i den tsjekkiske økonomien. Her fulgte *Lidové Noviny* tendensen i de to andre undersøkte avisene, selv om *Venkov* og *Národní Listy* var mer aggressive i sin antisemittiske retorikk. At alle de tre avisene gikk til angrep på jødene på dette området kan ikke bare forklares med den generelle utdefineringen av jødene fra det tsjekkiske nasjonale fellesskapet, men må i særlig grad sees i lys av den andre republikkens reelle økonomiske og ikke minst sosiale problemer – slik som den enorme arbeidsledigheten.

Den jødiske innvandringen til Palestina ble i perioden etter München i alle de undersøkte avisene tolket innenfor rammen av ”det jødiske spørsmål”. Mest eksplisitt var dette tilfelle i *Venkov* – som så tsjekkiske jøders utvandring til Palestina som en del av den praktiske løsningen på ”det tsjekkiske jødiske spørsmålet”.

Gjenspeiler undersøkelsen av de utvalgte avisene bildet av en tsjekkisk offentlighet tilnærmet fri for angrep på jødene i perioden før München, og et fundamentalt brudd i radikal antisemittisk retning under den andre republikken? På et overordnet plan er det ingen tvil om at det undersøkte materialet bekrefter at München-forliket representerte et brudd med hensyn til den tsjekkiske majoritetens syn på den jødiske minoriteten. Det er heller ingen overdrivelse å hevde at en under den andre republikken var vitne til et antisemittisk skred i den tsjekkiske offentligheten, mens den første republikken i relativt liten grad var preget av antisemittisme. Det lave antallet åpne antisemittiske angrep i perioden før München bekrefter blant andre Michal Frankls tese om at antisemittismen under Masaryk og Beneš’ første republikk fundamentalt manglet politisk legitimitet, og ble sett på som et angrep på selve republikken, staten og landsfaderen Masaryk selv. Denne illegitimiteten begrenset blant annet antisemittismens nytteverdi innenfor den politiske diskursen. At den første republikkens relativt svake antisemittisme var nært knyttet til Masaryk og Borgens ”humane nasjonalisme”, tolerante ideal og sterke politiske innflytelse og autoritet, understrekes ved Borgen-lojale *Lidové Noviny*s holdninger til jødene i perioden før München. Denne avisen var i stor grad positivt innstilt til den jødiske minoriteten, og kjempet aktivt imot ulike former for antisemittisme både innenfor og utenfor Tsjekkoslovakias grenser.

Det fantes imidlertid tendenser også i perioden før München som modererer bildet av en tsjekkisk offentlighet tilnærmet fri for antisemittisme under den første republikken. For det første kom forestillingen om jødenes ”germanisering” til uttrykk i alle avisene. For det andre viste både *Národní Listy* og *Venkov* et potensial til både negativ anvendelse av jødene i de politiske angrepene på venstresiden, og til å angripe jødene som den nasjonale kulturens motsetning. Som vi har vært inne på var *Národní Listy* utvilsomt den avisen som i perioden før München opererte med de krasseste og fleste angrepene på jødene. I denne avisen flørte angrepene på jødene angivelige ”germanisering”, og jødene ble i tydeligst grad koplet til destruktive moderne krefter også før München.

Hvordan kan vi så forklare tendensene til kontinuitet og brudd i de ulike avisenes fremstilling av jødene – og i sær det antisemittiske skredet under den andre republikken? Jeg har forklart *Národní Listy*s front mot jødene under den første republikkens siste tid ved å vise

til Nasjonaldemokratenes posisjon utenfor den brede koalisjonsregjeringen frem til mars 1938. I denne perioden hadde partiet for det første en klar opposisjonell brodd mot regjeringen og den politiske mainstream – noe som bidro til at partiet ikke følte seg hemmet av at antisemittiske angrep ble sett som uforenlige med staten, og som politisk illegitimt. Hva angikk de utbredte og harde angrepene på jødene ”tyskhet”, gikk disse angrepene hånd i hånd med partiets ekskluderende tsjekkiske nasjonalisme og steile front mot både det nazistiske Tyskland og den tyske minoriteten. Dermed kunne *Národní Listy* også gå til de absurditeter å portrettere tsjekkosllovakiske tyskspråklige jøder som nazistenes naturlige allierte, samtidig som de latterliggjorde nazistenes rasetenking og antisemittisme. Fra mars 1938, da Nasjonaldemokratene ble med i den Agrarparti-dominerte regjeringen, ble de imidlertid nødt til å moderere både sin antijødiske og sin antityske front.

Jeg har argumentert for at nettopp Agrarpartiets posisjon som den demokratiske første republikkens største og ledende regjeringsparti la klare tøyler på partiets aggressive høyre fløy. Dette reduserte også forekomsten av uttalte antisemittiske angrep i partiorganet *Venkov* i perioden før München. Som de få eksemplene viser, fantes det også i dette partiet et latent antisemittisk potensial, men det ble i liten grad aktivert før etter det politiske maktskiftet i kjølvannet av München. Det beskjedne antall angrep på jødene angivelige ”germanisering” i *Venkov* under den første republikken, må også sees i lys av Agrarpartiets ønske om tilnærming til det nazistiske Tyskland, i frykt for en nært forestående okkupasjon. Generelle angrep på nazister og sudettyskere ble også begrenset til et minimum. I ukene etter München blusset imidlertid antityske angrep på jødene spontant opp også i denne avisen, noe som viser denne forestillingens solide forankring i tsjekkisk nasjonal bevissthet.

Etter min mening belyser Agrarpartiets posisjon som den første republikkens dominerende parti paradoksalt nok også hvorfor partiorganet *Venkov* under den andre republikken var den av avisene som opererte med de mest ytterliggående antisemittiske angrepene. Partiet, i særlig grad dets høyre fløy, inntok nemlig en ledende stilling også i den andre republikkens politiske regime, og i det høyreorienterte nye Partiet for nasjonal enhet. Den andre republikken generelt var preget av et ytterliggående oppgjør med den første republikkens parlamentariske demokrati, de brede samlingsregjeringene og Borgens humanistiske og tolerante idealer. Da Agrarpartiet selv i så tydelig grad hadde vært en integrert del av den første republikkens politiske regime, følte de agrare høyreorienterte politikerne i kjølvannet av München et enormt behov for å distansere seg fra sin demokratiske fortid. En sentral del av bruddet med den første republikken, og av løsningen på de agrares

”forklaringsproblem”, var antisemittiske angrep i kombinasjon med koplingen av jødene til Borgen og den første republikken.³²⁸

Ettersom Nasjonaldemokratene frem til mars 1938 hadde stått utenfor den brede koalisjonsregjeringen, og langt på vei forfektet en ekskluderende tsjekkisk nasjonalisme gjennom hele 30-tallet, hadde de i langt mindre grad enn Agrarpartiet det samme behovet for å distansere seg fra den første republikkens politiske regime. Dette kan bidra til å forklare hvorfor partiorganet *Národní Listy* i mindre grad enn *Venkov* angrep jødene som representanter for den første republikken i kjølvannet av München-forliket. *Lidové Noviny* beholdt på sin side deler av den tolerante nasjonalistiske profilen avisen opererte med som Masaryks og Borgens organ også i perioden etter München. Men også denne avisen synes å ha blitt preget av den andre republikkens ekskluderende nasjonalistiske klima – under et regime som søkte et fundamentalt brudd med den første republikkens og Masaryks humanistiske idealer.

I sammenlikning med nabostatene Tyskland, Østerrike, Polen, Ungarn og Romania var antisemittismens utbredelse i Tsjekkoslovakia frem til München-forliket virkelig forbløffende lav. Blant tsjekkiske historikere har et ofte ubesvart spørsmål vært hvorvidt det antisemittiske skredet under den andre republikken primært bør tilskrives nazistisk press eller tsjekkiske tradisjoner. Angrepene på jødene med utgangspunkt i deres angivelige ”germanisering” og oppslutning om ”det tyske” kan bidra til å belyse både dette spørsmålet og til forklaringen av antisemittismens relativt lave omfang under den første republikken. Denne typen angrep hadde størst utbredelse og sterkest kontinuitet inn i den første måneden etter München. Forestillingen om de tsjekkiske jødenes ”germanisering” kan vanskelig tilskrives noe annet enn den lange tsjekkisk-nasjonale tradisjonen for å se jødene som tyskernes medløpere og ”germanisatorer” – og i alle fall ikke nazistisk press, da jødene for nazistene snarere representerte selve antitesen til alt som var tysk.

Et annet spørsmål er hvorvidt denne typen angrep kan beskrives som antisemittisme eller ikke. Det kan innvendes at angrepene på jødenes ”germanisering” ikke rammet jødene primært som jøder, men deres forestilte ”tyskhet”. Dessuten opererte alle de tre avisene, så lenge denne forestillingen ble holdt i hevd, i varierende grad med en åpenhet for at det også fantes ”gode tsjekkiske” jøder, med en lojal tsjekkisk-nasjonal identitet. En avis som *Lidové Noviny* reproduserte til dels både forestillingen om jødenes ”germanisering” i Böhmen og Mähren og jødenes ”magyarisering” i Slovakia – samtidig som tsjekkisk og slovakisk

---

³²⁸ Se kapittel 4, s. 66.

antisemittisme i perioden før München ble angrepet i krasse ordelag. Men angrepene på jødenes ”tyskhet” tenderte samtidig til å ramme jødene kollektivt – og det til tross for at en betydelig majoritet av jødene i Böhmen og Mähren allerede ved folketelingen i 1930 *ikke* valgte tysk nasjonalitet. ”Gode tsjekkiske” jøder ble ofte beskrevet som de ytterst få hederlige unntakene. Dessuten trakk man ikke sjeldent slutningen om at jødene grunnet sin ”tyskhet” *kollektivt* ikke kunne regnes som lojale tsjekkosllovakiske borgere. Det er derfor rimelig å hevde at den tsjekkisk-nasjonale tradisjonen for å portrettere jødene som ”germaniserende” og representanter for ”det tyske” i alle fall gjorde det mentale spranget over i den rene antisemittiske forestillingsverdenen under den andre republikken betydelig enklere.

Det er samtidig viktig å understreke at den andre republikkens utbredte antisemittiske forestillinger om jødenes naturgitte pengegriskhet og økonomiske allmakt, deres uvilje mot fysisk skapende arbeid og parasittiske utplyndring av naive tsjekkiske arbeidstakere, og deres ”kulturbolsjevikiske” skadelige innflytelse på den tsjekkiske nasjonale kulturen også markerte et kvalitativt brudd med den første republikken og forestillingen om jødenes ”germanisering”. Som vi har sett, ble jo også selve forestillingen om jødenes ”tyskhet” og ”germanisering” i perioden etter München relativt raskt erstattet av en kvalitativt ny forestilling om jødene som verken tyske eller tsjekkiske – eller mer presist som like *utyske* som *utsjekkiske*.

Så lenge jødene hadde vært mål for angrep grunnet sin angivelige ”tyskhet”, hadde det i det minste i teorien vært innbakt en mulighet for at de ble akseptert som lojale borgere, dersom de aktivt uttrykte og støttet opp om en tsjekkisk nasjonal identitet. Slikt sett bidro den negative forestillingen om jødenes ”tyskhet” og ”germanisering” paradoksalt nok til de rene antisemittiske forestillingens lave utbredelse under den første republikken. Det var altså ikke bare Masaryk og Borgens humane og tolerante nasjonalisme som begrenset antisemittismen i perioden frem til München-forliket. Også den ekskluderende tsjekkisk-nasjonalistiske tradisjonen der ”tyskeren” og ”det tyske” hadde rollen som ”den fundamentale andre” gjorde jødene mindre utsatt for moderne antisemittiske angrep under den første republikken. I løpet av perioden etter München ble derimot muligheten for aksept av jødene som lojale tsjekkiske borgere gradvis utradert, og de ble i stadig tydeligere grad selve motsetningen eller antitesen til det tsjekkiske nasjonale fellesskapet. Hva var det så som skjedde under den andre republikken?

En rekke faktorer har blitt brukt som elementer i forsøket på å forklare det antisemittiske skredet under den andre republikken: I motsetning til den første republikkens relative politiske, økonomiske og sosiale stabilitet ble restene av Tsjekko-Slovakia i

kjølvannet av München kastet ut i økonomiske problemer og massearbeidsledighet. Den første republikkens parlamentariske demokrati og Borgens humanisme ble utpekt som hovedårsakene til katastrofen, og et høyreorientert autoritært regime kom til makten. Som en reaksjon på Masaryks multietniske og tolerante tsjekkosllovakiske nasjonale ideal konstruerte det nye regimets ideologer en ekskluderende ”ren” tsjekkisk-etnisk og katolsk identitet. Samtidig ble det pumpet antisemittisk propaganda over grensen fra Tyskland, og tyske myndigheter øvet et ikke ubetydelig press på den tsjekkiske regjeringen for at den skulle intensivere diskrimineringen av den jødiske minoriteten. Den tiltakende tsjekkiske antisemittismen kan tolkes i retning av at de lyktes.

Likevel vil jeg hevde at det som preget den andre republikken i vel så stor grad som nazistisk press var det nye tsjekkiske regimets aktive tilpasning til sin mektige tyske nabo. Deler av *Agrarpartiet* hadde sett tilnærming til det nazistiske Tyskland som en forutsetning for Tsjekkoslovakias fremtidige eksistens allerede de siste årene av den første republikken. München-forliket hadde angivelig gitt dem rett, og tilpasning til Tyskland og en fredelig tsjekkisk-tysk sameksistens ble under den andre republikken sett som en absolutt nødvendighet. Etter min mening var nettopp dette nye idealet om tsjekkisk-tysk sameksistens en av de mest fundamentale omveltningene innenfor det tsjekkiske nasjonalistiske tankeuniverset under den andre republikken. Historikere som Rataj og Gebhart/Kuklík har understreket at det tsjekkisk-tyske forholdet på mange måter nådde sitt historiske høydepunkt nettopp under den andre republikken³²⁹: Det nye regimets ideologer, blant dem *Venkovs* sjefredaktør Rudolf Halík, beskrev det nazistiske Tyskland som et beundringsverdig ideal, og samlingspartiets presse overtok delvis også en nasjonsforståelse med utgangspunkt i blod og rase.

Helt siden den tsjekkiske romantiske nasjonalismens spede begynnelse i første halvdel av 1800-tallet hadde den tsjekkiske nasjonale identiteten vært uløselig knyttet til den tsjekkisk-tyske nasjonale konflikten. Det å være tsjekkisk var primært konstruert ut fra en motsetning til det å være tysk. Tyskeren, det tyske språket og den tyske kulturen representerte ”den fundamentale andre” innenfor tsjekkisk nasjonalisme – personliggjort både eksternt ved et samlet, og etter første verdenskrig revisjonistisk Tyskland, og internt ved den 3 millioner store og sterkt misfornøyde tyske minoriteten. Utover 1930-tallet var dessuten fiendebildet og redselen knyttet til tyskerne og ”det tyske” mer reelt enn noensinne.

---

³²⁹ Se f. eks. kapittel 3, s. 49.

Det var nettopp innenfor denne konteksten at jødene, i lys av sin historiske kopling til tysk kultur og språk, ble angrepet for sin ”tyskhet”. Dette skjedde til tross for utstrakt lojal oppslutning om den tsjekkosllovakiske staten blant de tsjekkiske jødene. I perioden før München var jødernes innbilte ”tyskhet” på mange måter det verste de kunne anklages for. Det ”tyske” var verre enn det rent ”jødiske”, men de to kategoriene gled over i hverandre. Vel fantes det enkelttilfeller der de ble portrettert som representanter for den antinasjonale ”internasjonalismen”. Men de ble frem til München-forliket og de første ukene av den andre republikken primært angrepet av den nasjonalistiske høyresiden som *representanter for* ”den andre”, for den største nasjonale fienden – velvillige ambassadører for ”det tyske”. Som vi har sett fantes denne forestillingen også i Borgens liberaldemokratiske organ *Lidové Noviny* – en avis som i utgangspunktet forfektet Masaryks tolerante nasjonalistiske ideal.

Min hovedtese er at konstruksjonen av en ny tsjekkisk nasjonal identitet og tilpasningen til det nazistiske Tyskland under den andre republikken, førte til at ”tyskeren” og ”det tyske” sluttet å representere ”den andre”, men snarere ble sett som et nasjonalt forbilde for ”den lille, men sterke” tsjekkiske nasjonen. Ut fra den nye logikken var det derfor meningsløst å angripe jødene for å representere ”tyskhet”. Både angrepene på jødernes ”germanisering” og skillet mellom ”tyske” og ”gode tsjekkiske” jøder forsvant gradvis. I stedet gled ”jødene” kollektivt inn i kategorien som den nye ”rene” tsjekkiske nasjonens fundamentale ”andre” eller antitese: De hadde aldri vært verken ekte tsjekkere eller tyskere, men hadde gjennom historien fremprovosert en naturstridig konflikt mellom de to nasjonene. Den nye ”rene” tsjekkiskhetens motsetning var ikke ”tyskhet” men ”jødiskhet”. Jødene ble også i langt tydeligere grad anvendt i rollen som den ”internasjonale tredje” – som representanter for alt som ble betegnet som ”antinasjonalt”. Forsøkene på å strekke seg etter det tyske forbildet, og samtidig utelukke jødene fra det nasjonale ”vi”, understrekes ved den regimetro pressens gjentatte bruk av termene ”ariere” om tsjekkerne og ”ikke-ariere” om jødene. Fremfor alt ble jødene fremstilt som skadelige for den *nasjonale* økonomien og den *nasjonale* kulturen, og i ytterste konsekvens måtte ”det jødiske spørsmål” løses praktisk ved at jødene selv betalte for emigrasjon til Palestina.

Litteraturliste

- Adorno, Theodor, *The Authoritarian Personality*, New York: Wiley Publishers, 1960.
- Agnew, Hugh Le Caine, *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Stanford: Hoover Institution Press, 2004.
- Bachner, Henrik, *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur och Kultur, 2000.
- Bauman, Zygmunt, *Moderniteten og Holocaust*, Oslo: Vidarforlaget AS, 1997.
- Bednařík, Petr, "Antisemitismus v českém tisku v období druhé republiky", i (red) Hámáčková et. al, *Židé v Čechách*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Bell, Philip. M. H., *The Origins of the Second World War in Europe*, Edinburgh: Pearson, 2007.
- Blomqvist, Håkan, "Judebolsjevismen – en antikommunistisk världsbild", i Mari Gerdin og Kjell Østberg (red), *Samtidshistoriska frågor 11. Hur rysk är den svenska kommunismen? Fyra bidrag om kommunism, nationalism och etnisitet*, Huddinge: Samtidshistoriske institutet Södertun Högskola, 2006.
- Brügel, J. W., "Jews in political life" i *The Jews of Czechoslovakia. Historical studies and surveys. Vol. II*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1971.
- Bystrický, Valerián, "Slovensko v druhej republike", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Čermáková, Radka, "Československá pluralistická demokratická společnost ve stínu nacistického Německa", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.) *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2004.
- Čermáková, Radka, "Druhá republika – okleštěný stát v mizející Evropě", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Chanes, Jerome A., *Antisemitism*, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2004.
- Cohn, Norman, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, London: Serif, 1996.
- Dahl, Hans Fredrik, *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget*, Oslo: Damm og Søn, 2004.
- Døving, Cora Alexa og Siv Ellen Kraft, *Religion i pressen*, Oslo: Universitetsforlaget, 2013.
- Eriksen, Trond Berg, "Diaspora", i Berg Eriksen et. al., (red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.

- Eriksen, Trond Berg, Einhart Lorenz og Håkon Harket (red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.
- Eriksen, Trond Berg, "Opplysningstidens og romantikkens skygger" i Berg Eriksen et. al., (red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.
- Eriksen, Trond Berg, "Shylock og sjablongene", i Berg Eriksen et. al., (red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.
- Fein, Helen, "Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations and Actions", i Helen Fein (red.) *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Berlin: Walter de Gruyter, 1987.
- Frankl, Michal, "Druhá republika a židovští uprchlíci", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Frankl, Michal, "Antisemitism in Bohemian Lands", i Hans-Christian Petersen og Samuel Salzborn (red.), *Antisemitism in Eastern Europe. History and Present in Comparison*, Frankfurt: Peter Lang, 2010.
- Friedländer, Saul, *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution 1933-1939*, London: Widenfield and Nicolson, 1997.
- Gebhart, Jan og Jan Kuklík, *Druhá republika. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturem životě*, Praha: Paseka, 2007.
- Gershon, David Hundert, *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Vol II*, New Haven: Yale University Press, 2008.
- Harket, Håkon, "Wienerjødenes selvforsvar: sionisme og antisjonisme", i Berg Eriksen et. al., (red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.
- Heimann, Mary, *Czechoslovakia. The State that failed*, London: Yale University Press, 2009.
- Hobsbawm, Eric, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Hoel, Tale Kandal, *Fra statsbærende folk til minoritet. Tyskbohmernes reaksjoner på å bli innlemmet i Tsjekkoslovakia i 1918-19*, Hovedoppgave i historie ved Historisk Institutt: Universitetet i Oslo, 1996.
- Hoffmann, Christhard, "'The New'" as a (Jewish) Threat: Anti-modernism and Antisemitism in Germany", i Line Alice Ytrehus (red.), *Forestillinger om "den andre". Images of Otherness*, Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2001.

- Holz, Klaus, "Die antisemitische Kontruktion des "Dritten" und die nationale Ordnung der Welt", i Christina von Braun og Eva-Maria Ziege (red.), *Das "bewegliche" Vorurteil: Aspekte des internationalen Antisemitismus*, Würzburg: Königshausen und Neumann, 2004.
- Hostovský, Egon, "Participation in Modern Czech Literature", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Hroch, Miroslav, "From National Movement to the fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe", i Gopal Balakrishnan (red.), *Mapping the Nation*, New York/London: Verso, 1996.
- Jelinek, Yeshayahu A., "Mad'ari a Židia na Podkarpatskej Rusi v dobe druhej svetovej vojny", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Johansen, Per Ole, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*, Oslo: Gyldendal, 1984.
- Kieval, Hillel J., *The Making of Czech Jewry: National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870-1918.*, New York: Oxford University Press, 1988.
- Kieval, Hillel J., *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands*, Berkeley: University of California Press, 2000.
- Kjeldstadli, Knut, "Nytten av å sammenlikne.", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 29, 1988.
- Kjeldstadli, Knut, "Å tenke i relasjoner", i *Fortid* nr. 4, 2006.
- Kopperud, Øivind og Vibeke Moe (red.) *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940*, Oslo: Unipub, 2011.
- Krejčová, Helena, "Czechs and Jews", i Teich (red.) *Bohemia in History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Krohn, Klaus-Dieter, Patrik von zur Mühlen, Gerhard Paul og Lutz Winckler (red), *Handbuch der deutschsprachen Emigration 1933-1945*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt, 1998.
- Kvaček, Robert, "The rise and fall of a democracy", i Teich (red) *Bohemia in History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Langmuir, Gavin I., *Toward a Definition of Antisemitism*, Berkeley: University of California Press, 1990.
- Lenz, Claudia, "Konstruksjonen av den andre – teoretiske og historiske perspektiver", i Øivind Kopperud og Vibeke Moe (red.) *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940*, Oslo: Unipub, 2011.

- Lars Lien, *Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse, 1905-1925*, utkast til ph.d., upublisert, 2013.
- Lindemann, Albert, *The Jew Accused. Three Anti-Semitic Affairs. Dreyfus, Beilis, Frank, 1894-1915*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Lorenz, Einhart, "Antisemittismen i Weimar-republikken", i Berg Eriksen et. al.(red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.
- Lorenz, Einhart, "Flyktningpolitikken", i Berg Eriksen et. al., (red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.
- Lorenz, Einhart, "Wien: Populistisk og katolsk antisemittisme", i Berg Eriksen et. al. (red), *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: N.W. Damm og Søn AS, 2005.
- Macura, Vladimír, "Problems and paradoxes of the national revival", i Teich (red.), *Bohemia in History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Mates, Pavel, *Mezi Mnichovem a Berlínem. Státoprávní problémy druhé republiky*, Brno: MU, 1992.
- Mendelsohn, Ezra, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington: Indiana University Press, 1983.
- Nesládková, Ludmila, "The Professional and Social Characteristic of the Jewish Population in the First Czechoslovak Republic", i *Czech Demography*, Vol. 3, 2009.
- Nettl, Paul, "Music", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Nižňanský, Eduard, "Expropriation and Deportation of Jews in Slovakia", i Kosmala, B. og Tych, F. (Red), *Facing the Nazi Genocide: Non-Jews and Jews in Europe*, 2004.
- Novotná, Hedvika, "Židé vzpomínají na masarykovské Československo třicátých let", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.) *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2004.
- Orzoff, Andrea, *Battle for the Castle. The myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*, New York: Oxford University Press, 2009.
- Overy, Richard, *The Dictators. Hitler's Germany, Stalin's Russia*, London: Penguin Books, 2004.
- Perry, Marvin og Frederick M. Schweitzer, *Antisemitism. Myth and Hate from Antiquity to the Present*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.

- Petersen, Hans-Christian og Samuel Salzborn (red.), *Antisemitism in Eastern Europe. History and Present in Comparison*, Frankfurt: Peter Lang, 2010.
- Petráň, Josef og Lydia Petráňová, "The White Mountain as a symbol in modern Czech history", i Teich (red.) *Bohemia in History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Pick, Joseph C., "The Economy", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Pojar, Miloš, Blanka Soukupová og Marie Zahradníková (red.), *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2004.
- Pojar, Miloš, Blanka Soukupová og Marie Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Rataj, Jan, *O autoritativní a národní stat. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*, Praha: Karolinum, 1997.
- Rataj, Jan, "Česká politika v druhé republice – kritický pohled na 'neznámé' češství", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Rothkirchen, Livia, "Slovakia: I., 1848-1918", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Rothkirchen, Livia, "Slovakia: II., 1918-1938", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Rothkirchen, Livia, *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust*, Lincoln: University of Nebraska Press, 2005.
- Rothkirchenová, Livie "Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945", i Rothkirchenová, Schmidt-Hartmann og Dagan, *Osud Židů v Protektorátu. 1939-1945.*, Praha: Trizonia, 1991.
- Salner, Peter, "Medzi demokraciou a holokaustom. (Židia na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia)", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2004.
- Schulze, Hagen, *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present*, Cambridge Massachusetts: Blackwell Publishers, 1996.
- Slezkine, Yuri, *The Jewish Century*, Princeton: Princeton University Press, 2004.

- Simonsen, Kjetil Braut, "Den store jødebevægelse". *Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925*, Masteroppgave i historie ved Universitetet i Oslo, 2009.
- Simonsen, Kjetil Braut, "Nasjonalitetens antitese: Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene *Nationen og Namdalen 1920-25*", i Øivind Kopperud og Vibeke Moe (red.), *Forestillinger om jøder – aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940*, Oslo: Unipub, 2011.
- Šimsa, Jan, "Židé za druhé republiky a evangelíci", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Šmahel, František, "The Hussite movement: an anomaly of European history?", i Teich (red.) *Bohemia in History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. II*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1971.
- Sole, Aryeh, "Subcarpathian Ruthenia: 1918-1938", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Soukupová, Blanka, "Český antisemitismus v podmínkách pluralistické demokratické společnosti národního státu", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2004.
- Soukupová, Blanka, "Identita Čechů židů v nové evropské realitě", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2004.
- Soukupová, Blanka, "Češi židé mezi Mnichovem a 15. březnem 1939", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Soukupová, Blanka, "Česká reflexe T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a Emila Háchy: osobnosti – symboly v době národní krize", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2007.
- Teich, Mikuláš (red.), *Bohemia in History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Vago, Bela, *The Shadow of the Swastika. The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936-1939*, London: Saxon House, 1975.

- Volavková , Hana, "Jewish Artists in the Historic Lands", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red), *The Jews of Czechoslovakia Vol. II*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1971.
- Volkov, Shulamit, *Germans, Jews and Antisemites. Trials in Emancipation*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Ytrehus, Line Alice, "Innledning: Forestillinger om 'den andre'", i Line Alice Ytrehus (red.), *Forestillinger om "den andre". Images of Otherness*, Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2001.
- Ytrehus, Line Alice, *Forestillinger om "den andre". Images of Otherness*, Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2001.
- Zahradníková, Marie, "Palestina – útočiště pro evropské Židy nebo nepřijatelné 'orientální dobrodružství' sionistů?", i Pojar, Soukupová og Zahradníková (red.), *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské Muzeum v Praze, 2004.
- Zohn, Harry, "Participation in German Literature", i Society for the History of the Czechoslovak Jews (red) *The Jews of Czechoslovakia Vol. I*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1968.
- Østerud, Øyvind, *Hva er nasjonalisme?*, Oslo: Universitetsforlaget, 1994.

Kildeliste:

Lidové Noviny, 1. januar 1937-15. mars 1939

Národní Listy, 1. januar 1937-15. mars 1939

Venkov, 1. januar 1937-15. mars 1939